

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜNEL KAMRAN qızı CƏNNƏTOVA

İNGİLİSDİLLİ YƏHUDİ ƏDƏBİYYATI II DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN
SONRAKI AMERİKA ƏDƏBİYYATI KONTEKSTİNDƏ

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ABŞ ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi
dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Aynur Zakir qızı Sabitova

Bakı – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. AMERİKAN-YƏHUDİ ƏDƏBİYYATI II DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA: SOSIAL GERÇƏKLİK VƏ ƏDƏBİ PROSES.....	9
1.1. Müharibə sonrası amerikan-yəhudi ədəbiyyatı: 1945-1950-ci illər	9
1.2. Müharibə sonrası amerikan-yəhudi ədəbiyyatının 1960-1970- ci illər mərhələsi.....	30
1.3. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı 1980-2000-ci illər mərhələsində	46
II FƏSİL. II DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI AMERİKAN- YƏHUDİ ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ KİMLİK PROBLEMİ.....	66
2.1. Bernard Malamudun yaradıcılığında “milli kimlik və dünya” problemi.....	66
2.2. İsaak Başeviç Zingerin əsərlərində “yeni-dən doğuluş” ideyası	85
2.3. Sol Bellounun yaradıcılığı: “insan və dünya” problemi.....	112
NƏTİCƏ.....	131
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	135

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İngilisdilli Amerika yəhudi ədəbiyyatının öyrənilməsi müasir Amerika ədəbiyyatının ümuminkişaf dinamikası və daxili bədii-estetik spesifikasiyasının üzə çıxarılması baxımından aktual elmi problemdir. Belə ki, XX əsrin II Dünya müharibəsindən sonrakı dövründə Amerika Birləşmiş Ştatlarının ədəbiyyatı yeni istiqamətdə inkişaf etməyə başladı. Modernləşdirmənin və texniki inkişafın gündəlik həyata güclü təsiri ədəbiyyatda da öz əksini tapdı. Bir sıra yazıçı nəsilləri həyatdan aldıkları təəssüratları ədəbi nəsrə ifadə etməyə başladılar. Bunların sırasında Tomas Pinçon, Coys Kerol Outs, Kurt Vonnequt (kiçik), Elis Uoker kimi yazıçılarla bərabər Norman Meyler, Bernard Malamud, İsaak Başeviç Zinger, Sol Bellou, Herbbber Qold, Sintiya Ozik, Cozef Heller, Filip Rot, Xaim Potok, Qreys Peyli və digər bu kimi yəhudi əsilli amerikan sənətkarlar da vardır. Bu yazıçıların yaradıcılığı XX əsr dünya ədəbiyyatının ümumi problemləri ilə sıx bağlı olsa da, onları mənsub olduqları millətin tarixi taleyi və milli-mənəvi dəyərləri daha çox birləşdirirdi.

Amerikada II Dünya müharibəsindən sonra ictimai vəziyyətin bədii inikasının və ingilisdilli yəhudi yazıçıların yaradıcılığında Amerika yəhudi ədəbiyyatının təhlili dissertasiya işinin aktuallığını təşkil edir.

Amerika yəhudi ədəbiyyatının yuxarıda adları çəkilən nümayəndələrinin roman yaradıcılığında qaldırılan milli kimlik, etnik özünütəyin etmə, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və s. bu kimi problemlər müasir dövrdə də öz aktuallığını itirməmiş, dünya ədəbiyyatının aparıcı mövzularından birinə çevrilmişdir. Ümumdünya ədəbi prosesinin bir hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da bu problemlərin öyrənilməsi az əhəmiyyət kəsb etmir.

İşin obyektı və predmeti. Tədqiqatın *obyektində* əsasən ingilisdilli amerikan-yəhudi yazıçıların, eləcə də Bernard Malamud, İsaak Başeviç Zinger və Sol Bellou kimi yəhudi yazıçıların müxtəlif bədii əsərləri durur. Buna əsasən işin *predmetini* II Dünya müharibəsindən sonrakı amerikan-yəhudi ədəbiyyatının ümumi inkişaf və

daxili struktur dinamikasının öyrənilməsi və ingilisdilli yəhudi yazıçıların bədii yaradıcılığının tədqiqi məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın qarşısında duran əsas məqsəd II dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Amerika ədəbiyyatının ümumi inkişaf dinamikası kontekstində amerikan-yəhudi ədəbiyyatının ideya-məzmun xüsusiyyətləri və problematikasını araşdırmaq, eləcə də bu ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələri B.Malamud, İ.B.Zinger və S.Bellounun yaradıcılığını təhlil etmək, onların əsərlərinin ideya-bədii cəhətlərini üzə çıxartmaqdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakı vəzifələrin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı anlayışına aydınlıq gətirərək onun müasir ABŞ ədəbiyyatının formalaşmasındakı yerini müəyyənləşdirmək;
- Amerika ədəbiyyatının II Dünya müharibəsindən sonrakı inkişaf dinamikasını onun daxili inkişaf mərhələləri üzrə izləmək;
- İngilisdilli yəhudi ədəbiyyatının müharibədən sonrakı inkişafını izləməklə bu ədəbi prosesin mövzu, məzmun, ideya baxımından təmayül və istiqamətlərini təhlil etmək;
- İdiş dilində yazıb-yaradan yazıçılardan Bernard Malamudun yaradıcılığında qayıdış probleminin yaratdığı psixologizmlərin, əzab və azadlıq motivlərinin bədii məzmun və mündəricəsini, ideya-estetik əsaslarını üzə çıxarmaq;
- İsaak Başeviç Zingerin əsərlərində yəhudi ənənələri və tarixi köklərinə bağlı yəhudi insanının vətəninə qayıdana qədər qeyri-etnik mühitlərdə özünə yer tapmaması və bundan irəli gələn psixoloji yaşantılarının bədii inikasının özünəməxsusluğunu öyrənmək və ümumbəşəri kontekstdə dəyərləndirmək;
- Sol Bellounun roman yaradıcılığının bədii-estetik özünəməxsusluğunu, spesifik poetik keyfiyyət və xüsusiyyətlərini araşdırmaq və s.

Araşdırmanın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiyada, əsasən tarixi-müqayisəli, müqayisəli-tipoloji yanaşma metodları tətbiq olunmuşdur. Belə ki, tədqiqatın problemi özünə münasibətdə tarixi, müqayisəli və tipoloji yanaşmaların kompleks tətbiqini nəzərdə tutur.

II Dünya müharibəsindən sonrakı Amerika ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının özünəməxsus sanballı səhifəsini təşkil edir. Müharibədən qalibiyyətlə ayrılmış Amerika XX əsrin ikinci yarısında dünyanın təkcə siyasi-iqtisadi nəhənginə deyil, həm də mədəni-ideoloji mərkəzinə çevrildi. Qərbi dünyasında Amerika modelinin hər sahədə təqlid obyektinə çevrilməsində Amerika incəsənəti və mədəniyyətinin, xüsusilə kino və ədəbiyyatının xüsusi rolları oldu. II Dünya müharibəsindən sonrakı Amerika ədəbiyyatı heç bir halda lokal-coğrafi, məhəlli-regional hadisə kimi qalmayaraq, dünya ədəbi inkişaf tarixinə bu və ya digər şəkildə təsir etmiş tarixi-mədəni hadisədir. Amerika ədəbiyyatının II Dünya müharibəsi kimi qlobal-bəşəri hadisə ilə tarixi bağlılığı, onun bu tarixin həm tərkib hissəsi, həm də bədii inkişafı olması onun öyrənilməsinə münasibətdə *tarixilik kontekstini* daim nəzərdə tutur.

II Dünya müharibəsindən sonrakı Amerika ədəbiyyatı yeknəsəq ədəbi proses deyildir. Mədəni-ideoloji baxımdan qaynar, dinamik həyat yaşayan ABŞ-da ədəbiyyatın bu qaynar dinamikadan qıraqda qalması, özünəməxsus sakit bir ritmlə yaşaması mümkün deyildi. Amerika ədəbiyyatı daim ictimai-siyasi proseslərin içərisində idi və sözügedən proseslər öz növbəsində bədii yaradıcılığın dinamikasına təsir edərək, onun inkişafını müxtəlif mərhələlərin bütövü kimi təşkil edirdi. Bu cəhətdən II Dünya müharibəsindən sonrakı Amerika ədəbiyyatı müxtəlif zaman kəsirlərini əhatə edən mərhələlərdən təşkil olunur. Bu mərhələlərin hər biri digərindən müəyyən bədii-tematik, ədəbi-estetik keyfiyyətlərinə görə seçilir. Bu da öz növbəsində dissertasiya probleminin həllinə *müqayisəli yanaşmanı* zəruri edir.

Digər tərəfdən, II Dünya müharibəsindən sonrakı Amerika ədəbiyyatı və onun ingilisdilli yəhudi yazıçılarının yaradıcılığının tədqiqi bütün hallarda *tipoloji yanaşma* ilə əlamətdardır. Amerika öz həyatında müxtəlif xalqların mədəniyyətlərini, inanc və mental dünyagörüşlərini vahid Amerika mədəniyyəti kontekstində qovuşdurən mədəni məkan kimi həm də tiplərin, tipoloji norma, ölçü və nizamların qovuşduğu məkandır. Etnik baxımdan yekcins olmayan yaradıcı subyektlərin yaratdığı vahid ədəbiyyatın istər bütövlükdə, istərsə də onun ayrı-ayrı nümayəndələri, yaxud yaradıcı cərəyanları və s. səviyyələrdə öyrənilməsi tipikləşdirməni, tipoloji aspekti bütün hallarda nəzərdə tutmalıdır.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. II Dünya müharibəsindən sonrakı Amerika ədəbiyyatı, o cümlədən bu ədəbiyyatın B.Malamud, İ.B.Zinger və S.Bellou kimi ingilisdilli yəhudi yazıçılarının yaradıcılığı müxtəlif tədqiqatların mövzusu olmuş, bu barədə müəyyən tədqiqatlar yazılmışdır (145; 172; 189; 198; 204).

Biz elmi-texniki resursların verdiyi imkanlar səviyyəsində həmin ədəbiyyatları tədqiqata cəlb etməyə çalışmışıq. Dissertasiya işində II Dünya müharibəsindən sonrakı Amerika ədəbiyyatının, o cümlədən Amerika yəhudi ədəbiyyatının təhlilinə müqayisəli-tarixi və ədəbi-tipoloji baxımdan yanaşılmağa cəhd göstərilmişdir. Bu zaman XX əsr Amerika ədəbiyyatı tarixinə və ədəbi əlaqələrə dair elmi işlərdən (3; 6; 114 və b.), etnik problemlərə, xüsusilə də yəhudi məsələsi və yəhudi ədəbiyyatına dair tədqiqat işlərindən, həmçinin ümumnəzəri və problemlə konkret bağlı tədqiqatlardan və dissertasiyalardan (12; 40; 44) istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada problemlə bağlı bir sıra mühüm elmi yeniliklər əldə olunmuşdur. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

– İşin əsas elmi yeniliyi onun probleminin milli ədəbiyyatşünaslıqda ilk dəfə aprobasiyadan keçirilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, XX əsr ədəbi-estetik fikrində geniş şəkildə araşdırılmış “yəhudi problemi” Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə bu dissertasiyada qoyulur və tək-cə dünya ədəbi-nəzəri fikrinin problemlə bağlı nəzəri-praktiki ədəbiyyatlarının verdiyi baza əsasında deyil, həm də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bədii mətnlərin tədqiqi sahəsində uzun onilliklər ərzində formalaşdırılmış nəzəri-metodoloji baza əsasında tədqiq olunur;

– Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq amerikan-yəhudi ədəbiyyatı ABŞ ədəbi-mədəni mühiti kontekstində ayrıca götürülmüş müstəqil bir ədəbiyyat kimi araşdırılır;

– Tədqiqatda ingilis dilində yazan yəhudi mənşəli amerikalı yazıçılar haqqında ilk dəfə geniş məlumatlar verilir və onların yaradıcılığından bəhs olunur. Bununla sözügedən yaradıcı subyektlərin yaradıcılığı azərbaycandilli ədəbi fikir dövryyəsinə daxil edilməklə onu zənginləşdirir;

– İşdə II Dünya müharibəsindən sonrakı Amerika ədəbiyyatı öz daxili inkişaf mərhələləri, o cümlədən onu təşkil edən milli azlıqların bu ədəbiyyatın yaranmasında rolu baxımından tədqiq olunur;

– Dissertasiyada Bernard Malamudun yaradıcılığı “qayıdış” kontekstində araşdırılır və “qayıdışın” müəllifin yaradıcılığında bədii düşüncə konsepti yaratdığı fərdi, milli, mənəvi motivlər düşüncə paradıqları kimi təhlilə cəlb olunur;

– Tədqiqatda İsaak Başeviç Zingerin yaradıcılığı üçün xarakterik olan insanın özünə yer tapmaması problemi kontekstləşdirilir və bunun milli (yəhudi) və ümumbəşəri səviyyələri xüsusi baxış aspektləri kimi öyrənilir;

– İşdə Soul Bellounun roman yaradıcılığı həm fərdi-subyektiv bədii hadisə, həm də ümumamerika ədəbi düşüncəsinin tərkib hissəsi kimi tədqiq olunur və s.

Müdəfiyəyə çıxarılan müddəalar:

1. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ ədəbi-mədəni mühitində diqqəti cəlb edərək onun mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir;

2. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı özlüyündə bir neçə mərhələyə bölünür və yaşlı və gənc nəsil yazarlarının yaradıcılığında təmsil olunur. Ənənələrin davamı və tarixi şəraitlə, yeni sosio-mədəni faktorlarla əlaqədar olaraq onların yenidən dərkə müharibədən sonrakı amerikan-yəhudi ədəbiyyatını səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir;

3. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatının əsas mövzularından olan Holokost mövzusu yəhudi yazıçıları tərəfindən qurban mövqeyindən deyil, bu faciyyəyə acıyan şahidlər və müasirlər mövqeyindən təqdim olunur;

4. Milli kimlik, özünütəyinetmə kimi mövzular XX əsrin ikinci yarısı amerikan-yəhudi ədəbiyyatının aparıcı mövzularından birini təşkil edir və bu ekzistensial təyinetmə ilə sintez şəklində həyata keçirilir;

5. 1980-2000-ci illərdə amerikan-yəhudi ədəbiyyatı 1940-1970-ci illərdəki nəsr ənənələrini davam etdirməklə yanaşı ciddi təkamül prosesinə məruz qalır. Bu dövrdə yazılan əsərlərdə realizm, modernizm və postmodernizm elementlərinin sintezi, eləcə də tarix, mif və təxəyyül triadasının vəhdəti müşahidə olunur;

6. B.Malamudun roman yaradıcılığı ingilisdilli yəhudi ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onun dünyaya səpələnmiş xalqın dünya duyumuna həsr olunmuş

yəhudi romanları mövzu və problemlərinin ümumiliyi etibarilə müxtəlif şəkildə xarakterizə olunur;

7. Əsərlərini idişdə yazan, lakin Amerika yazıçısı kimi Nobel mükafatı alan İsaak Başevis Zingerin yaradıcılığı yəhudi ədəbiyyatını zənginləşdirməklə yanaşı, amerikan cəmiyyətinin ağırlı problemlərini də əks etdirmişdir. O, öz əsərləri ilə insanın böyük yaradıcılıq imkanlarının aşkara çıxmasına, mənəvi azadlıq qazanmasına və ruhən yenidən doğulmasına imkan yaratmışdır;

8. Müasir amerikan-yəhudi nəsrinin ən tanınmış nümayəndələrindən olan S.Bellounun yaradıcılığı XX əsrin ikinci yarısı ABŞ ədəbiyyatının əsas inkişaf xətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Yazıçı özünəməxsus realist təsvir metodunu müxtəlif ədəbi cərəyanların – realizm, romantizm, müəyyən qədər modernizm, hətta ekzistensializm və praqmatizmin elementləri ilə zənginləşdirmiş və bundan məharətlə istifadə etmişdir.

İşin nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti onun əsas materialından və nəticələrindən müasir Amerika yəhudi ədəbiyyatına, o cümlədən B.Malamud, İ.B.Zinger və S.Bellounun yaradıcılıqlarına həsr olunmuş sonrakı tədqiqatlarda istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ondan Amerika ədəbiyyatının sözügedən dövrünün tədrisində praktiki vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas məzmunu AAK-ın tələblərinə cavab verən elmi məcmuələrdə, konfrans materiallarında, xarici mətbuatda çap olunan, həmçinin respublikanın kütləvi mətbuatında dərc olunan məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin quruluşu. Tədqiqat işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

AMERİKAN-YƏHUDİ ƏDƏBİYYATI II DÜNYA
MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA: SOSİAL GERÇƏKLİK VƏ ƏDƏBİ PROSES

1.1. Müharibə sonrası amerikan-yəhudi ədəbiyyatı: 1945-1950-ci illər

II Dünya müharibəsi XX yüzilliyin ən dəhşətli fəlakəti və kataklizmi kimi dünya düzenini köklü şəkildə pozaraq qlobal siyasi, iqtisadi və ideoloji dəyişikliklərə səbəb oldu. Müharibənin dəhşətlərindən uzun zaman özünə gələ bilməyən dünya dövlətləri dərin iqtisadi, siyasi və mənəvi böhranla üz-üzə qaldılar. II Dünya müharibəsinin acı nəticələrindən müəyyən dərəcədə əziyyət çəkən ölkələrdən biri də ABŞ idi. Amerikalılar Avropa xalqlarından fərqli olaraq faşizmin təcavüzü ilə birbaşa üzləşməmişdilər. Lakin A.M.Zveryevin sözlərilə desək, “müharibənin və faşizmlə birbaşa toqquşmanın dərsəri, insan həmrəyliyinin, qəhrəmanlığının və fədakarlığının dərsəri, hətta Amerika üçün, onun hərbi təcrübəsinin, şübhəsiz, Hitlerin təcavüzünə birbaşa məruz qalan xalqların təcrübəsi ilə müqayisəyə gəlməzliyinə baxmayaraq, qeyri-adi dərəcədə ibrətamiz oldu” (73, s. 178).

Amerika tarixinin bu yeni dövrü yalnız siyasi və iqtisadi sahələrin deyil, mədəniyyətin də tamamilə fərqli istiqamətlərini müəyyənləşdirdi. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-stabil vəziyyəti, kəskin irqi münaqişələr, daxili siyasətdəki mütəmadi böhran vəziyyətləri və müharibədən sonrakı beynəlxalq münasibətlərin özünəməxsusluğu Amerikanın ədəbi-mədəni mühitinə təsirsiz ötüşmür, amerikalı yazıçıların və şairlərin əsərlərində bu və ya digər şəkildə öz əksini tapırdı. II Dünya müharibəsi mövzusu və müharibədən sonrakı mədəni-ictimai və sosial həyatın problemləri ABŞ ədəbiyyatında müxtəlif ədəbi istiqamətlərə və yaradıcılıq maneralarına məxsus yazıçı və şairlər tərəfindən fərqli prizmalardan işıqlandırılırdı. Beləliklə də, ABŞ mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi olan ədəbiyyat müharibədən sonrakı illərdə yeni bədii təcrübələr və eksperimentlərlə dolu olan məhsuldar bir mərhələyə qədəm qoyurdu.

Müharibədən sonrakı ABŞ ədəbiyyatının tarixi ilk növbədə realizmin müxtəlif növ qeyri-realist cərəyanlarla mübarizəsi, realizm metodunun təkamülü və təkmilləşməsi dövrü kimi səciyyələndirilə bilər. Amerika ədəbiyyatının tanınmış tədqiqatçılarından olan Y.N.Zasurski həmin dövrün ədəbi-mədəni simasını qısa şəkildə belə təsvir edir: “Realist ədəbiyyatın inkişafını konformizmin, freydizmin, modernist təmayüllərin müstəsna dərəcədə güclü təsiri çətinləşdirirdi” (72, s. 257). Bu dövrdə ədəbi səhnəyə daxil olan bitnik şairlərin və “qara yumor” məktəbi nümayəndələrinin fəaliyyəti mövcud ideya-estetik mübarizəni daha da şiddətləndirməklə yanaşı, Amerika ədəbiyyatını yeni bədii təcrübələr baxımından zənginləşdirirdi.

II Dünya müharibəsi bədii əsərlər üçün gözəl material verərək, geniş yaradıcılıq imkanları açmışdı. Müharibə dövründə bir qədər yaradıcılıqdan kənar qalan yazıçılar əvəzində dəyişən yeni dünyanı və burada insanın yerini dərk etmək üçün kifayət qədər vaxt əldə etmişdilər. Genosid və total nüvə silahı təhlükəsi nəinki yəhudiləri və yaponları silkələmiş, eləcə də bütün yer üzündəki insanları düşünməyə vadar etmişdi. Bu dəhşətli hadisələr amerikan cəmiyyətinin mənəvi durumuna dərinlən nüfuz edərək, amerikalıların milli şüurunda özünə yer eləmiş sadəlövhlik və günahsızlıq sindromunun bütün izlərini silmişdi.

Müharibədən sonrakı Amerika ədəbiyyatında aparıcı yerlərdən birini tutan yəhudi yazıçıların yaradıcılığı məhz bu mövzuların xüsusi dərinlik və ağırlıqla işlənməsinə görə diqqəti çəkir. Yəhudi-amerikan ədəbiyyatının nümayəndələri milyonlarla avropalı yəhudinin – genosid qurbanlarının adından çıxış edərək öz milli faciələrini bədii şəkildə dünyaya bəyan etdilər. XX əsrin 40-cı illərinin ortalarından başlayaraq yəhudi-amerikan ədəbiyyatı bütün sahələrdə – poeziyada, dramaturgiyada, xüsusilə də nəsrə görünməmiş vüsətlə inkişaf etməyə başladı.

Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı Amerika ədəbiyyatının tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, bir çox cəhətlərinə görə həm də yəhudi ədəbiyyatı kimi qiymətləndirilir. Uzun müddət bir qayda olaraq yalnız ivrit, yaxud idişdə yazılmış əsərləri yəhudi ədəbiyyatına aid edirdilər. Lakin çoxlu sayda yəhudi yazıçıları vardır ki, onlar bu dillərin heç birində yazma bilmədiklərinə görə həmin ədəbiyyatın tərkibinə daxil

olmamışlar. Yəhudi dillərində yazma bilməyən yazarlar yəhudi ədəbiyyatına aid olmadıqları kimi ingilis dilində yazmayan amerikalı yəhudilər də amerikan-yəhudi ədəbiyyatını təmsil etmədilər. Lakin əsərlərini idişdə yazmasına baxmayaraq, amerikalı yazıçı kimi Nobel mükafatı alan İsaak Başevits Zingerin yaradıcılığı bu mənada istisna təşkil edirdi.

Yəhudi ədəbiyyatını araşdıran bəzi tədqiqatçılar bu və ya digər əsərin yəhudi ədəbiyyatına aid edilməsi üçün dil faktorunun qabardılmasını o qədər də məqsədəuyğun hesab etmirlər. Amerikalı tədqiqatçı, Harvard universitetinin professoru R.Vays özünün “Müasir yəhudi ədəbi kanonu: dillər və ölkələr üzrə səyahət” əsərində bu problemi araşdıraraq belə bir konsepsiyadan çıxış edir ki, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yəhudi ədəbiyyatı müxtəlif dillərdə yaradılmışdır; “yəhudi ədəbiyyatı” kimi müəyyənləşdirilən əsərlər isə əsasən eyni zamanda iki ədəbiyyata məxsus olmuşlar. Belə ki, İ.Bebel, V.Jabotinski və V.Qrosmanın yaradıcılığı eyni zamanda yəhudi və rus, S.Bellou və B.Malamudun yaradıcılığı yəhudi və amerikan, F.Kafkanın yaradıcılığı yəhudi və alman ədəbiyyatlarına aiddir. R.Vaysa görə hər hansı bir əsəri “yəhudi” hesab etmək üçün onun yazıldığı dilə deyil, məzmununa, müəllifin etnomədəni özünüdəyininə əsaslanmaq lazımdır. R.Vays ədəbiyyatın yazıldığı dilə görə müəyyənləşməsi kimi qəti bir fikrin əslində problemlidir olduğunu qeyd edirdi. Onun fikrincə, müxtəlif dillərdə yazılan əsərlər azad fikirli, ənənəvi yəhudi ədəbiyyatından ayrılmış müəlliflərin yenidən yəhudiliyə kollektiv dini və etnik yaddaşın birləşdirdiyi transtarixi və transmədəni birlik kimi daha yüksək səviyyələrdə, müxtəlif yollarla qayıtmalarının sübutu olaraq şərh edilməlidir.

Vahid yəhudi mədəniyyətinin mövcudluğundan bəhs edən R.Vays müxtəlif yəhudi ədəbiyyatlarını özünün dərin qatlarında Bibliya ilə bağlı olan vahid yəhudi milli “ədəbi dilinin” milli “dialektləri” qismində təqdim edir. R.Vays yazır: “Bir tərəfdən mən iddia edirəm ki, müasir vahid yəhudi ədəbiyyatı özündə yəhudi və qeyri-yəhudi dillərində yazılan əsərləri ehtiva edir, digər tərəfdən isə, ədəbi düha özündə yazdığı dilin dərin təsirini daşıyır” (55, s. 8). Tədqiqatçının fikirləri bir qədər təzadlı görünsə də, müasir yəhudi ədəbiyyatının mövcud gerçəkliyi ilə səsleşir. Hər

hansı dildə yazmasından asılı olmayaraq yəhudi müəllif müəyyən “arxetipik” yollarla öz kökünə – yəhudiliyə bağlıdır və bu onun yaradıcılığında müxtəlif şəkillərdə təzahür edə bilər. Digər tərəfdən isə, qeyri-yəhudi dillərində yazan müəllif həm də o dillərin məxsus olduğu mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Bu səbəbdən ingilis dilində yazan amerikalı yəhudi yazıçıların əsərləri müəyyən dərəcədə yəhudi dünyagörüşünü və dünyaduyumunu əks etdirsələr də, Amerika ədəbiyyatının ümumi inkişaf qanunauyğunluqları və problematikası kontekstində təşəkkül tapıb formalaşdıqlarına görə bu ədəbiyyatın tərkib hissəsi hesab olunurlar. Bunu obrazlı şəkildə izah etmək məqsədilə İsrail tədqiqatçısı A.Braherin Praqa-alman yazıçısı M.Brod barəsində söylədiyi fikirləri nümunə gətirmək istədik: “Brod yalnız yəhudi, yaxud spesifik yəhudi müəllif olmamışdır. Ədəbiyyata o, “yəhudi” kimi deyil, alman ədəbi avanqardının səhnəsində həmən möhkəm yer tutan alman yazıçısı kimi daxil oldu. <...> Brodun bütün romanlarında yəhudi motivləri əks olunur, lakin o dərəcədə yox ki, qeyri-yəhudi oxucu onları dərk edə bilməsin. Bu mənada Brod, nəticə etibarilə, bütün həyatı boyu alman yazıçısı olaraq qaldı” (54, s. 249).

A.Braherin yuxarıdakı fikirlərini ingilis dilində yazan amerikan-yəhudi yazıçılarına da şamil etmək olar. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı anlayışı isə demək olar ki, XX əsrin ikinci yarısında meydana gəldi. O.B.Karasik özünün “XX əsrin II yarısı və XXI əsrin əvvəlində amerikan-yəhudi yazıçılarının yaradıcılıq təkamülü” adlı tədqiqatında bu məsələyə aydınlıq gətirərək yazır: “Bu gün tam əminliklə, bir çox komponentlərdən təşkil olunmuş İsrail ədəbiyyatı da daxil olmaqla, yəhudi ədəbiyyatı barəsində “müstəqil hal kimi” danışmaq çox çətindir. Bundan başqa, İsraildən kənarında yaşayıb-yaradan yəhudi yazarların əsərləri də İsrail, yaxud ıvrit ədəbiyyatına aid edilmir. Yəhudi ədəbiyyatı anlayışının bu səbəbdən axıradək formalaşmaması “amerikan-yəhudi ədəbiyyatı”, “rus yəhudi ədəbiyyatı”, “yunan-yəhudi ədəbiyyatı” və s. bu kimi ifadələri dövriyyəyə gətirmişdir” (92, s. 3). Bunların içərisində amerikan-yəhudi ədəbiyyatı həm öz milli çərçivələrində qalmaq, həm də ümumamerikan ədəbiyyatı problemlərini ehtiva etmək baxımından xüsusilə fərqlənir və bəzi səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Onun səciyyəvi xüsusiyyətləri XIX-XX əsrin qovşağında və sonrakı dövrlərdə yəhudilərin ABŞ-a mühacirətinin

özünəməxsusluğu, yəhudilərin kompakt yaşadığı bəzi ölkələrdə antisemitizmin dövlət siyasətinə çevrilməsi, II Dünya müharibəsi və Holokost, İsrail dövlətinin yaranması və s. tarixi amillərlə şərtlənir. Digər tərəfdən isə, ABŞ-da yəhudilərin təqiblərə məruz qalmaması və ölkənin digər vətəndaşları kimi Konstitusiyaya və müstəqillik Deklarasiyası ilə müəyyən olunmuş bütün hüquqlara malik olması amerikan-yəhudi ədəbiyyatının normal inkişafı üçün münbit zəmin rolunu oynadı. XX əsrdə yəhudi ədəbiyyatının Amerikada çiçəklənməsi bununla bağlı idi və yəhudi mədəniyyəti məişətdən tutmuş ədəbiyyata və incəsənətə qədər bütün sahələrdə Amerika mədəniyyətinə inteqrasiya etmişdir.

Müharibədən sonrakı amerikan-yəhudi ədəbiyyatı əvvəlkindən yəhudilərin faciəvi təcrübəsindən doğan tarixi kəskin dərkətmə hissilə fərqlənir. II Dünya müharibəsi zamanı yəhudilərin Avropada yaşadığı dəhşətlər dünyanın digər yerlərində yaşayan Musa qövmünü də silkələyərək, onların təhtəşüurunda özünə yer etmiş tarixi qeyri-stabillik duyğusunu yenidən alovlandırdı. Kütləvi təqiblərdən, mühacirətlərdən, əsir düşərgələrində yaşananlardan və digər iri miqyaslı fəlakətlərdən sonra yəhudilər üçün dini, siyasi və etnik özünütəyinetmədən öncə ekzistensial özünütəyinetmə mühüm əhəmiyyət daşımağa başladı. Ona görə də müharibədən sonrakı yəhudi-amerikan ədəbiyyatının əsas problemi “İnsan olmaq nə deməkdir?” sualına cavab tapmaqdan ibarət idi (113). Bu mənada təsadüfi deyil ki, Amerika ədəbiyyatında II Dünya müharibəsi - insan şəxsiyyətini qiymətdən salan zaman haqqında ən rəngarəng və ən parlaq əsərlər məhz yəhudi-amerikan yazıçıları tərəfindən yazıldı.

Amerika ədəbiyyatında yəhudi mənşəli yazıçılar üçün milli kimlik məsələsi həmişə aktual olmuşdur. Digər tərəfdən də sosial və mənəvi özgüləşmə mövzusu onlar üçün heç vaxt aktuallığını itirməyən əbədi mövzulardan idi. Bütünlükdə yəhudiliyə aid olan bu köklü problemlər yalnız amerikan-yəhudi ədəbiyyatının mövzu dairəsi ilə məhdudlaşmır, dünyanın digər ölkələrində yaşayan yəhudi yazarlar da öz yaradıcılıqlarında mütəmadi olaraq onlara müraciət edirdilər. Uzun əsrlər boyu özlərinin ayrıca ərazisinin və dövlətinin olmaması, dil fərqliliyi, assimilyasiya prosesi və ona qarşı çıxma cəhdləri yəhudiliyin qlobal problemlərindən sayılırdı. Ona görə də

yəhudi milli kimliyi məsələsi ilk növbədə tarixi, sosial və siyasi səbəblərlə izah olunmalıdır.

Yəhudi milli kimliyi tarix boyu dəyişməz qalmamışdır. Onun mədəni sərhədləri mühacirətlər, təqiblər, sosial və iqtisadi şərtlərin dəyişməsi nəticəsində dəyişilmişdir (189). Lakin yəhudilərin ümumi bir icmaya aid olmasını dərk etməsi faktı bütün dövrlərdə dəyişməz olaraq qalmışdır. Bu fakta daim qeyri-yəhudi dünyanın yəhudilərə olan münasibəti təsir göstərir. XX əsrin görkəmli filosofu və yazıçısı J.P.Sartr bu münasibəti belə ifadə edirdi: “Yəhudi o adamdır ki, başqaları onu yəhudi hesab edir” (172, s. 74-75).

II Dünya müharibəsindən sonrakı amerikan-yəhudi ədəbiyyatında milli kimlik problemi yeni çalarlar əldə etdi. Ənənəvi yəhudi milli kimliyi kütləvi mühacirətlər, Holokost zamanı çoxsaylı insan tələfatı, assimilyasiya, yəhudi kimliyinin əsas kriteriyalarından olan ənənəvi dindarlığın iflasa uğraması nəticəsində silinib gedərək yerini etnik özünü təyin etməyə verdi. Bütün bu məsələlər və onların bədii həlli II Dünya müharibəsindən sonrakı yəhudi ədəbiyyatının əsas mövzularını və ideyasını təşkil etdi. O.V.Kalujina bu xüsusda yazır: “Bir tərəfdən Amerika yəhudi ədəbiyyatına aid əsərlər bu və ya digər roman, yaxud hekayə qəhrəmanlarının onlar üçün doğma olmayan ölkədə özlərini tapmağa və yerləşməyə can atmasının təsviridirsə, digər tərəfdən bu bədii əsərlərin personajları Amerikada doğulmuşlar; özlərini amerikalı hiss edirlər, eyni zamanda da özlərinin etnik mənsubiyyətini anlamağa çalışırlar” (186).

Yəhudilər hələ lap qədimdən öz həyatları, məişətləri, dini etiqadları və adət-ənənələri ilə bağlı yazılı sənədlər qoymağa üstünlük vermişlər. Bu səbəbdəndir ki, onların ən qədim dövrlərdəki həyatı barəsində yalnız Bibliyadan deyil, günümüzə qədər gəlib çatmış digər sənədlərdən də sanballı məlumatlar almaq olar. XX əsrdə bu kimi qədim yəhudi sənədlərinin ən parlaq nümunəsi Ölü dənizin ərəzində tapılan məşhur Kumran yazıları oldu. Hələ II Dünya müharibəsindən əvvəl aliylarla ABŞ-a köç edən yəhudilər sələflərinin bu ənənəsini davam etdirərək buradakı həyat və yaşam tərzlərini, icmanın fəaliyyətini sənədləşdirmiş, 1956-cı ildə onu “1775-1865-ci illərdə Amerika yəhudilərinin memuarları” adı altında nəşr etdirmişlər. Bu

memuarlarda əsasən Şərqi Avropadan olan yəhudi mühacirlərin həyat təcrübəsi əksini tapmışdır. Yeni dünyanın onlar üçün yad olan şəraiti, yeni dili mənimsəmək yolunda rastlaşdıqları çətinliklər, ənənəvi həyat tərzindən uzaqlaşma memuarlarda olduğu kimi Amerika yəhudi yazıçılarının birinci nəslinin yaradıcılığında da əsas yerlərdən birini tuturdu. Yəhudi yazıçıların ikinci nəslinin nümayəndələrinin – ABŞ-da doğulanların əsərlərində mövcud gerçəklikdən narazılıq və ona düşmən münasibət, bir fərdin deyil, bütöv bir millətin total tənhalığından və özgələşməsindən doğan pessimist əhval-ruhiyyə daha dərin və kəskin əksini tapırdı. Onların bir çoxu özünü “proletar ədəbiyyatının” nümayəndəsi sayaraq onun sərt normalarına əsaslanırdılar. M.Qold, C.Friman, S.Ornits, İ.Şnayder, H.Fast və digər bu kimi solçu yəhudi yazıçılar üçün ədəbiyyat sosial etirazın özünəməxsus bədii ifadə vasitəsi idi. Onların əsərlərində yırtıcı-kapitalistlər, mürtəcə müəllimlər, satqın ravvinlər kəskin tənqid olunur, yoxsul fəhlə sinfi tərənnüm olunurdu. Lakin onların müasiri olan H.Rot və Ç.Reznikova kimi yazıçılar isə “incəsənət incəsənət naminə” prinsipini rəhbər tutaraq yoxsulluğun, səfalətin özündə belə təkrarolunmaz fərdilik və həyatın mənəvi məzmununu axtarırdılar. Lakin bu dövrdəki yəhudi yazıçılarının bəziləri yalnız yad şəraitə uyğunlaşa bilməməyin acı təəssüratlarından deyil, yəhudilərin özlərinin arasında olan narazılıqlardan, fikir ayrılığından yazırdı. Məsələn, realizm metoduna sadıq qalan M.Levin yəhudi əhalisinin müxtəlif qrupları arasında olan mürəkkəb münasibətlərdən, nəsillərarası münaqişədən, Almaniyada nasistlərin hakimiyyətə gəlməsindən və Amerika yəhudiliyini narahat edən digər problemlərdən yazırdı.

Bu dövrdəki yəhudi yazıçıların içərisində N.Uestin (Vaynstayn) yaradıcılığı xüsusilə fərqlənirdi. Özünü yəhudilikdən kənara çəkməsinə, əsərlərində bu məsələyə kinayə ilə yanaşmasına baxmayaraq, məhz onun yaradıcılığı II Dünya müharibəsindən sonra yaranan amerikan – yəhudi ədəbiyyatının sələfi oldu. N.Uest bütün yaradıcı fantaziyasını işə salaraq, özünəməxsus bir tərzdə sosial deyil, psixoloji problemlərdən bəhs edir, amerikan cəmiyyətində insanların özgələşməsi faktorunu ön plana çəkirdi.

Öz yurdundan didərgin düşmə, yad mühitə uyğunlaşmanın ağır şərtləri, yəhudi milli ruhunun ifadəsi və ümummilli faciəvi tale mövzuları Amerikada yaşayıb-yaradan birinci və ikinci nəsil yəhudi yazıçılarının aparıcı mövzularından idi.

II Dünya müharibəsi və burada yəhudilərin iştirakı isə Amerika ədəbiyyatında diqqəti yeni bir istiqamətin – amerikan-yəhudi ədəbiyyatının üzərinə yönəltdi. Tədqiqatçı A.Roifenin qeyd etdiyi kimi, yəhudi yazıçıların və mənşəcə yəhudi olan yazıçıların əsərləri XX əsrin ikinci yarısında böyük rezonans doğurdu. Roife təxminən XIX əsrin sonlarından aliyalarla ABŞ-a köçən mühacir yazıçılarla artıq Amerikada doğulub-böyüyən yəhudilərin arasından çıxan yazıçıları fərqləndirirdi (209). Bu, təbii ki, ikincilərin özlərini daha çox Amerika cəmiyyətinin bir üzvü kimi dərk etmələri və əsasən də ingilis dilində yazaraq öz problemlərini Amerika ədəbiyyatının ümumi ideya-estetik istiqamətinə uyğun şəkildə işıqlandırmaları ilə bağlı idi. Bu dövrdə yazılan ilk əsərlərin başlıca mövzusu öz yəhudi mənşəyinin ona gətirdiyi ağır mənəvi-psixoloji yükəndən əziyyət çəkən yəhudi-əsgərin təbəddülatları idi. Bu mövzular xüsusilə, N.Meylerin və İ.Şounun əsərlərində dolğun əks olunmuşdur. N.Meylerin “Çılpaqlar və ölümlər” (“The Naked and the Dead”) əsərinin qəhrəmanı –yəhudi əsgər öz döyüşçü yoldaşlarının antisemitizmi ilə rastlaşdıqda gah öz yəhudi köklərindən qopa bilməyəcəyinin dərkindən doğan məyusluğa qapanıb, gah da dinin təsiri altında bu ağır qismətlə barışırsa, İ.Şoy özünün “Gənc aslanlar” (“The Yung Lions”) əsərində mətinliyin və cəsarətin ətrafda hökm sürən hər cür mövhumata, fanatizmə qalib gələcəyi fikrini aşılayır.

II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ ədəbiyyatında müharibə mövzusunda həsr olunmuş silsilə əsərlər yazıldı. II Dünya müharibəsinin döyüşləri Amerikanın ərazisində getməsə də, onun amerikalıların şüuruna təsiri çox böyük idi. Müharibədən sonrakı 40 il ərzində Amerikada həmin hadisələrlə bağlı 500-dən çox kitab: memuarlar, tarixi tədqiqatlar, bədii əsərlər nəşr olundu (70, s.20). Onların içərisində C.Consun “Bundan sonra və heç vaxt” (1954), “Nazik qırmızı xətt” (1965), C.Hellerin “Tələ-22”, K.Vannequtun “Beş nömrəli sallaqxana, yaxud uşaqların Xaç yürüşü” (1969) kimi əsərləri müharibə gerçəkliklərini müxtəlif yönərdən əks etdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdilər. Amerika ədəbiyyatının

“İtirilmiş nəsil” nümayəndələri kimi tanınan C.Dos Passosun “Üç əsgər” və E.Heminqueyin “Əlvida, silah!” romanlarında isə müharibə və insan mövzusu tamamilə yeni dərkətmə bucağından işıqlandırılırdı.

Birləşmiş Ştatlar üçün müharibə 1941-ci ilin dekabrında yapon aviasiyası Amerikanın Perl-Harborda yerləşən hərbi-dəniz donanmasına hücumundan sonra başlamışdı. Sakit okeandakı müharibə Avropada gedən savaştan bir çox cəhətlərinə görə fərqlənirdi. Vahid cəbhə xəttinin olmaması, okeana səpələnmiş kiçik adalardakı hücum xarakterli döyüşlər Amerika hərbi komandanlığına ön cəbhədəki hissələrini tez-tez dəyişmək və arxa cəbhəyə istirahətə göndərmək imkanı verirdi. Digər tərəfdən isə, ABŞ-ın hərbi əməliyyatlara qoşulması onun müharibədən əvvəlki on ilin ağır iqtisadi böhran vəziyyətindən çıxmasına şərait yaratdı. Mİnlərlə amerikalı üçün orduda xidmət onların öz mövcudluqlarını qorumaq yolundakı axtarışlarına son qoyaraq, gələcəyə inam hissi yaratdı. S.Mustafayeva haqlı olaraq yazır: “ABŞ II Dünya müharibəsində də ən çox qazandı və Yer kürəsində özünün birinci super dövlət olduğunu bir daha sübut etdi. Müharibədə iştirak edən digər dövlətlərlə müqayisədə onun əsas üstünlüyü ərazisinin (Havay adalarından başqa) hərbi əməliyyat meydanına çevrilməməsi və heç bir dağıntıya məruz qalmaması idi” (30, s.91).

Müharibə dönənki işsiz amerikalının maddi problemlərini özünəməxsus şəkildə yoluna qoysa da, onun mənəvi-psixoloji durumunu ciddi şəkildə zədələdi. Müharibəni və qətli gündəlik həyatına bir əlavə kimi təsəvvür edən amerikalı əsgər tanımadığı düşmənlə vuruşmaq zərurətinə öyrəşə bilmir, ətrafda baş verənləri mənasız və cəfəng hesab edirdi. Bir tərəfdən onunla üz bəüz vuruşan yapon əsgərini düşmən obrazında dərk etməyin çətinliyi, digər tərəfdən isə ordunun içərisində hökm sürən milli və irqi ayrı-seçkilik təmayüllərinin, komandirlər tərəfindən əsgərlərin aşağılanması hallarının, hər an ölümlə həyat arasında qalmanın yaratdığı gərginlik amerikalı əsgərlərin mənəvi və psixoloji durumuna mənfi təsirlərini göstərirdi.

Amerika ordusunda xidmət edən yəhudilərin, eləcə də zəncilərin və meksikalıların qarşılaşdığı çətin mənəvi-psixoloji durum, onlara münasibətdəki irqi ayrı-seçkilik təmayülləri yəhudi mənşəli amerikan yazıçı N.Meylərin yaradıcılığında

öz bədii ifadəsini tapdı. Özünün ədəbi-estetik eksperimentləri ilə məşhur olan yazıçı həm də müasiri olduğu Amerikanın bütün əlamətdar və tələpəli hadisələrinə tez reaksiya vermək bacarığına görə də tanınırdı. Bu mənada II Dünya müharibəsi dövründə Amerika cəmiyyətində mövcud olan antisemitizm onun diqqətindən yayına bilməzdi.

N.Meyler Nyu-Çersidə Cənubi Afrikadan olan yəhudi mühacir ailəsində doğulmuşdur. Harvard universitetində aeronavtika ixtisası üzrə təhsil alan Meyler tələbəlik illərindən ədəbi fəaliyyətə meyl göstərmişdir. II Dünya müharibəsi illərində Amerika ordusunda xidmət edən Meyler müharibə haqqında böyük Amerika romanı yazmaq arzusunda idi. Müharibədə bilavasitə iştirak etməsi və hərbi əməliyyatlardan tutmuş ordunun daxili siyasətinə qədər bütün məsələləri şəxsən yaxından izləməsi ona zəngin həyatı təcrübə, həmçinin böyük bir roman üçün bədii material verdi. Bütün bunlardan məharətlə yararlanan N.Meyler şəxsi təəssüratları əsasında arzusunda olduğu romanı –“Çılpaqlar və ölümlər” əsərini yazdı.

N.Meylerin ədəbi yaradıcılığı C.Steynbekin, C.Dos Passosun, F.S.Fitsceraldın, E.Heminqueyin və U.Folknerin təsiri altında formalaşmışdır. Müasir Amerika ədəbiyyatının bu tanınmış nümayəndələrinin realizm istiqamətindəki təcrübəsindən bəhrələnən N.Meyler, eyni zamanda naturalizm təmayüllərini də dərinlən mənimsəmişdir. Realizmlə naturalizmin vəhdəti onun yaradıcılığını səciyyələndirən qabarıq keyfiyyətlərdən idi. Bu keyfiyyətlər N.Meylerin müharibə mövzusunda yazdığı “Çılpaqlar və ölümlər” əsərində xüsusilə nəzərə çarpır. Yazıçının əsərini bu şəkildə yazması amerikalı müharibə nəsrinin özünün spesifikasından irəli gəlirdi. Belə ki, “ənənəvi müəlliflər – amerikalılar müharibədə insanın fiziki əzablarının təsvirində naturalistcəsinə açıqlığa yol verirdilər” (70, s. 21). Öz yazıçı həmkarlarının ənənəsini davam etdirən Meyler çansızıcı və boz cəbhə həyatının bəzən xırda detallarına qədər dəqiq təsvir edilmiş fonunda müxtəlif təbəqələrə aid amerikalıların real həyat tarixçəsini qələmə almışdır. D.Dempsey bu xüsusda yazır: “Cənab Meylerin əsərləri insan kədərinin və əzabının jarqonunda danışan real insanlardır” (198).

N.Meylerin 1948-ci ildə çapdan çıxan “Çılpaqlar və ölümlər” əsəri qismən onun şəxsi təəssüratları əsasında yazılmışdır. Yazıçı özü II Dünya müharibəsində Filippindəki 112-ci süvari korpusunda döyüşmüşdür. Tənqidçilər yazıçının bu əsərini II Dünya müharibəsi haqqında yazılmış ən yaxşı romanlardan biri hesab edirlər. Roman II Dünya müharibəsi zamanı yapon adasında yerləşən piyada alayının on dörd döyüşçüsünün həyat mücadiləsinə həsr olunmuşdur. Bütün roman boyu bu insanlar var güclərilə sağ qalmaq və yaşamaq uğrunda mübarizə aparır, öz həyatlarının mənasını anlamağa çalışırlar.

N.Meylerin əsas xidmətlərindən biri ordunu, daha dəqiq desək, hərbi bölməni amerikan cəmiyyətinin bir modeli olaraq göstərməsidir. Burada Amerikanın müxtəlif yerlərindən olan fərqli sosial qruplara məxsus insanlar təsvir olunurlar: kəndli və qatı xristian Rices, şəhərli Qoldşteyn, latın amerikalı Martines, imkanlı burjua ailəsində doğulan leytenant Hirn, hərbi elitanın nümayəndəsi general Kamminqs və başqaları. Romanın Anapopey adasındakı döyüşlərdən bəhs edən fəsilləri ilə yanaşı, hər bir personajın şəxsi tərcümeyi-halını əks etdirən ayrıca hissələri də vardır. Bu fəsillərdə Meyler müasiri olduğu amerikan cəmiyyətinin mənəvi-psixoloji durumunu və əxlaq normalarını işıqlandırır, öz qəhrəmanlarının davranışlarını onların mənsub olduğu bölgənin və sosial mühitin xüsusiyyətləri ilə bağlamağa çalışırdı.

N.Meyler və II Dünya müharibəsindən yazan digər yazıçılar müharibənin dəhşətləri ilə yanaşı diqqəti digər bir vacib məqama – ABŞ ordusunun özünün daxilindəki ziddiyyətlərə yönəldirdilər. Onlar antifaşist koalisiyaya qoşulan bir ölkənin ordusunda rast gəlinən faşizm təmayüllərini – zorakılıq kultunu, irqçiliyi təsvir edərək bunun heç bir məntiqə sığmadığını, insan hüquqlarının kobud şəkildə pozulmasına rəvac verdiyini göstərirdilər. Amerikalı hərbiçilər arasında rəsmi qaydada düşmənlərə – yaponlara qarşı irqçilik təbliğatı aparanlar, elə həmin ordunun daxilində qeyri-rəsmi qaydada zəncilərə və meksikalılara qarşı eyni siyasəti tətbiq edirdilər. N.Meylerin romanında yalnız amerikan ordusunda yer alan bu ziddiyyət deyil, ABŞ-ın müharibədəki mövqeyinin birmənalı olmaması, iki bir-birinə zidd olan nəzər-nöqtəsinin toqquşması da əksini tapmışdır.

Romanda faşizmin qəddar xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən serjant Sem Kroft və faşizmi ideya kimi dəstəkləyən general Kamminqs obrazları bu ziddiyyəti bütün dərinliyi ilə ifadə edirlər. Sem Kroftun timsalında Meyler bütün dünyadan narazı olan qəzəbli bir insanın obrazını yaratmışdır. Zorakılıq Kroft üçün ətraf aləmə nifrətini ifadə edən ən əlverişli vasitədir. Canlı insanı öldürmək ona böyük zövq verir. Yazıçı Kroftun hələ müharibədən əvvəl Milli qvardiyada xidmət etdiyi dövrlərdə adam öldürdüyünü yazaraq, onun acımasızlığını bir daha oxucunun diqqətinə çatdırır. Belə ki, tətillik edən fəhlələrin etiraz nümayişini dağıdarkən atəş açmamaq barədə əmr verilməsinə baxmayaraq, o, fəhləyə atəş açaraq onu öldürmüşdü. Müharibədən əvvəlki bu hadisəyə görə heç bir məsuliyyətə cəlb edilməməsi onda cəzasızlıq sindromu yaradaraq, zorakılığa və qətlərə daha da həvəsləndirmişdir. Romanın epizodlarından birində onun yapon əsirini xüsusi amansızlıqla öldürməsi bunu bir daha sübut edirdi.

Kroftun məişət səviyyəsində həyata keçirdiyi zorakılıq və sadizm təmayüllərini general Kamminqs bir ideya kimi qəbul edir və dəstəkləyirdi. Bu obraz amerikalı hərbi nəsr üçün xarakterik olan obrazlardan biridir. O, faşizm ideyasını və konsepsiyasını tamamilə sağlam hesab edir. Gücü başlıca vasitə sayan general repressiyaları əsgərlərlə münasibətin əsası kimi qiymətləndirir. Generala görə əsgəri mütləq aşağılamaq və qorxu içində saxlamaq lazımdır ki, o düşməne qalib gələ bilsin. Kamminqs əsgərin komandirlərinə olan nifrətini mütləq düşməne yönəldəcəyinə əmin idi.

Romanın digər personajı leytenant Hirn general Kamminqsin bu ideyalarına qarşı çıxaraq, onunla münaqişəyə girir. Romanın ən real personajlarından olan Hirn imkanlı ailədən çıxmışdır. Universiteti bitirəndən sonra həmkarlar hərəkatına qoşulan Hirn, hətta İspaniyada gedən vətəndaş müharibəsində də iştirak etmək istəyir. Lakin o, tezliklə bu istəyindən əl çəkir. Leytenant üçün müharibə mənasız bir işdir və o, iştirak etdiyi müharibədə heç bir aydın məqsəd görmür. Qeyd etmək lazımdır ki, Hirn bir qədər ziddiyyətli obrazdır. N.Meyler Hirnin zorakılıq və təcavüzlə bağlı ikili mövqeyini Kamminqslə müqayisədə açıb göstərir. Kamminqsin ideyaları ilə razılaşmayan leytenant, eyni zamanda ona qarşı çıxmaq üçün tutarlı dəlillər də tapa

bilmir. Digər tərəfdən də, öz əsgərləri ilə daxili bağlılıq hiss etməyən Hirn qəlbən tabeliyində olan əsgərlərindən çox generala yaxın olduğunu duyur. Onun ölümü simvolik səciyyə daşıyaraq müharibədə, ümumiyyətlə, insanlığın məğlubiyyətini təcəssüm edirdi.

Müharibə Meyler üçün son dərəcə absurd və mənasız bir iş idi. B.Y.Durov yazır: “N.Meyler müharibəni dünyanın ümumi dəliliyinin xüsusi təzahürü kimi nəzərdən keçirir. Onun anlamında müharibənin mənasızlığı dünyada özünü itirmiş insanın zəifliyi ilə tamamilə uyğun gəlir. İnsanın düşgünlüyü və zəifliyi barəsindəki bu fikri N.Meyleri həm amerika yazıçılarının E.Heminquey kimi erkən nəslə, həm də fransız ekzistensialistləri ilə doğmalaşdırırdı” (70, s.22-23).

N.Meyler ABŞ yazıçıları içərisində ekzistensializm fəlsəfəsinin ideyalarını digərlərindən daha ağırlı dərk etməsi ilə seçilirdi. Onun “Barbar sahilı” (“Barbary Shore”, 1951) və “Maral parkı” (“The Deer Park”, 1955) əsərlərində bu, xüsusilə qabarıq hiss olunur. Bu əsərləri Meyler A.Kamünün ekzistensializm ideyalarının təsiri altında yazmışdır. Kamüdən gələn “qiyamçı insan” ideyasının izləri burada açıq-aydın görünməkdədir. Ekzistensialist ədəbiyyata, xüsusilə də J.P.Sartrın bədii və fəlsəfi yaradıcılığına xas olan “sosial obyektivliklə” “şəxsi subyektivlik” arasındakı münaqişə hər iki əsərdə öz əksini tapırdı. N.Meyler makkartizm dövründəki “orta” Amerikanın mənəvi-əxlaqi durğunluğunu – insanların milli mənsubiyyətinə, əqidəsinə görə təcavüzkar şəkildə sorğulanmasını, əsassız iddialarla günahlandırılmasını və təqiblərə məruz qalmasını və bunların nəticəsi olaraq yaranan total özgüləşmə, tənhalıq və s. kimi ekzistensial problemləri bu əsərlərdə geniş əks etdirirdi.

Lakin F.Rayt, S.Bellou və N.Meyler kimi amerikan-yəhudi yazıçılarının yaradıcılığında ekzistensializm ideyalarının əks olunmasına baxmayaraq, onlar bir yazıçı kimi 1930-cu illərin sosial roman ənənələri əsasında yetişmişdilər. Onların yaradıcılığına xas olan naturalist ifrata varma, əsl çoxmənalı bədii ümumiləşdirmələrin yerinə “mətbuat üslubuna” qaçmaları bu ənənələrin zəif cəhətləri ilə bağlı idi. Ənənəvi realist-naturalist ədəbiyyatın bütün bu zəiflikləri Amerikanın 1940-1950-ci illərdəki mənəvi böhran şəraitində xüsusilə qabarıq görünürdü. Köhnə ədəbiyyatın şəxsiyyətin problemlərini lazımınca ehtiva edə bilməməsi bədii

yaratıcılıq səviyyəsində ekzistensializm konsepsiyasının ayrı-ayrı müddələrinin sürətlə yayılmasına səbəb olurdu. Bununla belə, ənənənin yeni nəslin tanınmış yazıçıları üzərindəki təsiri hələ də çox güclü faktorlardan hesab olunurdu və onların ədəbiyyatı bu Avropadan gəlmə yeni intellektual istiqamətlə müasirləşdirmək cəhdlərinə mane olurdu. Bu səbəbdən yaratıcı insanların daxilində bir ziddiyyət yaranırdı. Bu ziddiyyət xüsusilə N.Meylerin yaratıcılığında özünü göstərirdi. A.M.Zveryev yazır: “Onun ekzistensializmə marağı bu yazıçının təbii istedadı və ədəbi tərbiyəsi ilə açıq-aşkar bir araya gəlmirdi. Və nəticədə ekzistensializm Meyler üçün estetik tələblər toplusu kimi bədii təcrübədə az yararlı olan dərsliyə çevrildi” (73, s.183).

II Dünya müharibəsindən sonrakı dövr, xüsusilə də 1945-1967-ci illər arasındakı zaman məsafəsi amerikalı yəhudilərin, eləcə də bütün dünya yəhudilərinin tarixində olduqca əlamətdar bir dövr kimi səciyyələndirilir. Məhz bu dövrdə yəhudilərə mövcudluqları uğurundakı iki min illik mübarizə ərzində iki tarixi şans nəsisib oldu. Birincisi, Avropadakı yəhudilərin demək olar ki, tam məhvindən sonra müasir İsrail dövlətinin timsalında yəhudiliyin yenidən dirçəlişi baş verdi. İkincisi, II Dünya müharibəsindən sonra yəhudilərin yaşadıkları digər ölkələrdə, xüsusilə də, ABŞ-da onların mövcudluğu və azad yaşam hüququ cəmiyyət tərəfindən tanınaraq, gələcəyə ümid və inam hissi yaratdı. 1945-ci ildə ABŞ yəhudilərin sayına görə çoxluq təşkil etdiyi ölkələr sırasında ilk yerdə dayanırdı. Amerikalı yəhudilər dünya yəhudilərinin liderinə çevrilərək onların gələcək mövcudluqlarının əsas təminatçısına çevrildilər. Təsadüfi deyil ki, yenidən yaranan İsrail dövlətinə ən böyük dəstəyi və yardımını da məhz amerikalı yəhudilər verdilər.

İsrail dövlətinin yaradılması Amerika yəhudi ədəbiyyatında silsilə əsərlərin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Bu əsərlərdə yəhudi xalqının öz müstəqil dövlətini yaratmaq uğurundakı mübarizəsi və milli qürur hissi parlaq bədii boyalarla əks olunurdu. Həmin əsərlərin içərisində L.Yurisin 1957-ci ildə yazdığı “Eskodus” (Exodus) romanı daha çox məşhur idi.

L.Yuris (1925-2003) Baltimorda Rusiyadan olan mühacir yəhudi ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası ABŞ-a gəlməzdən əvvəl bir müddət Fələstində

yaşamışdır. 17 yaşında Yuris orduya xidmətə yollanmış və dəniz piyadası bölüyünün tərkibində Sakit okeanda gedən döyüşlərdə iştirak etmişdir. Onun ilk “Hərbi çağırış” (1953) romanı müharibə illərinin təcrübəsi əsasında yazılmışdır. Ümumiyyətlə, Yuris çox enerjili və cəsur bir insan olmuşdur və bədii yaradıcılıq üçün vacib olan həyati təcrübəni o, şəxsi səyahətləri və başına gələn macərələr sayəsində qazanmışdır. Məsələn, ona dünya şöhrəti gətirən “Eskodus” romanı üçün lazım olan materialı toplamaq məqsədilə o, 1956-cı ildə Yaxın Şərqlə gəlmişdir. Burada Yuris hərbi müxbir kimi fəaliyyət göstərərək Amerika mətbuatında İsrail-Sinay kompaniyasını işıqlandırır.

L.Yurisin “Eskodus” romanı yəhudilərin müstəqil dövlət qurmaq uğrunda mübarizəsindən, müharibədən sonrakı illərdə onların Avropadan Fələstinə qeyri-leqal mühacirətindən bəhs edir. Tənqidçilər bu romanı İsrail dövlətinin yaranmasını əks etdirən tarixi roman adlandırırlar. R.Veysbrodun sözlərilə desək, “Eskodus” romanı ilk dəfə sionizmin tarixini hamı tərəfindən başa düşülən məşhur melodrama formasında təqdim etdi (173, s. 129). Romanda XIX əsrin sonlarında Rusiyadakı yəhudi talanlarından XX əsrin ortalarına – İsrail dövlətinin yaranmasına qədər olan geniş bir dövrün tarixi hadisələri təsvir olunur. Yəhudilərin öz tarixi torpaqlarına qayıdışı və müstəqil dövlətlərini qurmaq uğrunda mübarizəsi əsərin əsas mövzusu təşkil edir. Romanın mərkəzində isə Yaxın Şərqdəki bu qaynar hadisələrin episentrində görüşən gizli sionist təşkilatın agentləri Ari Ben Kanaanla amerikalı tibb bacısı Kitti Fremontun məhəbbət tarixçəsi dayanır.

Avropada müharibədən sonra evlərinə qayıtmaq istəyən yəhudiləri əsasən talanlar, etnik zəmində toqquşmalar və soyuq nifrət hissi gözləyirdi. Ona görə də onların böyük əksəriyyəti ABŞ-a üz tutmağa qərar verirdilər. Bu isə, öz növbəsində, amerikalıların narazılığına səbəb olur, onlar daha bir irimiqyaslı yəhudi köçünü qəbul etməkdən imtina edirdilər. Ümumiyyətlə, istər müharibə zamanı, istərsə də müharibədən dərhal sonra amerikan cəmiyyətində yəhudilərə münasibət birmənalı olmamışdır. Amerikalıların bir qismi burada yaşayan yəhudiləri ABŞ-ı müharibəyə təhrik etməkdə günahlandırır, digər qismi isə onları Amerika dövlətinin gələcəyi üçün təhlükə hesab edirdilər. Lakin Amerika ziyalıları arasında yəhudiləri dəstəkləyən,

antisemitizm ideyalarına qarşı çıxaraq buna konkret olaraq yaradıcılıqları vasitəsilə cavab verən xeyli amerikalı yazıçı vardı. Onların arasında T.Vulfun yaradıcılığı bu baxımdan xüsusilə diqqəti cəlb edirdi. Yəhudilərə münasibətdə keçirdiyi ziddiyyətli hisslər onun əsərlərində də hiss olunurdu. Yazıçı bir yandan antisemitizm təmayüllərinin təsirinə düşürdüsə, digər yandan Nyu Yorkun yəhudi elitasına olan heyranlığını gizlətmir, bunu öz əsərlərində də ifadə edirdi. Vulfun lirik qəhrəmanı öz həyat yolunda müxtəlif yaş qrupuna və sosial təbəqələrə məxsus xeyli yəhudiyə rast gəlir. Onları – qədim millətin varislərini ilk növbədə tayfa vəhdəti hissi birləşdirirdi. Bu insanlar başqalarına – onların seçilmiş xalqına aid olmayanlara istehza ilə yanaşırdılar. Lakin məhz yəhudilər şairin lirik qəhrəmanının əvvəllər arzusunda olduğu və eyni zamanda da həqiqətin bütünlərlə əvəz edildiyi o parlaq cəmiyyəti təcəssüm edirdilər. Digər tərəfdən isə yəhudi problemi T.Vulfa faşizmin və istənilən totalitarizmin yalan olduğunu dərk etməkdə yardımçı oldu.

ABŞ ədəbiyyatında yəhudiləri qızgın şəkildə müdafiə edən yazıçılardan biri də D.Fişer idi. Onun hələ müharibədən əvvəl yazdığı hekayələrdə yəhudi personajlar yazıçı tərəfindən xüsusi istiliklə təsvir olunurdular. D.Fişerin 1946-cı ildə çap olunan “Amerikalı portretlər” məcmuəsində yer alan bioqrafik oçerklərin altısı tanınmış yəhudilərə həsr olunmuşdur. Antisemit xurafatın, yeni irqi nəzəriyyələrin və digər bu kimi antihumanist ideyaların ifşası onun romanlarının da əsas pafosunu təşkil edirdi.

Antisemitizm mövzusu Amerikada yaşayan digər irqə mənsub yazıçıların əsərlərində də bu və ya digər şəkildə əks olunurdu. Məsələn, zənci yazıçı R.Rayt “Doğma oğul” romanında alicənab yəhudi vəkilin simasında irqi diskriminasiyaya məruz qalan yəhudilərin qara dərilili amerikalıların faciəsini daha dərinlən duymasını xüsusilə vurğulayırdı. Amerikan cəmiyyətinin müxtəlif təbəqələrinin yəhudiliyə münasibəti C.Oharanın “Samarrada görüş” romanında bütün çılpıqlığı ilə öz əksini tapır. Yazıçı burada imkanlı amerikalıların yaşadığı küçəyə yəhudilərin köçməsi və sonra yaranan vəziyyəti və yəhudilərə münasibətdəki “qorxu” və “ikrah” hisslərini tam dolğunluğu ilə təsvir edə bilmişdir. Amerika cəmiyyətində mövcud olan bu kimi stereotiplərin təsviri C.Oharanın 1960-cı illərdə yazdığı romanların da əsas mövzularını təşkil edirdi.

Amerika ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan V.Nabokovun yaradıcılığında antisemitizm həmişə yalnız yəhudiliyə deyil, bütünlükdə insanlığa qarşı çevrilmiş cəfəng və kobud bir antihumanist konsepsiya kimi dəyərləndirilmişdir. Avropada yəhudilərin kütləvi şəkildə qırılmasını – “Şoa”, yaxud “Holokost”u kəskin pisləyən Nabokov özünün Amerikada yazdığı hekayələrində, xüsusilə də 1948-ci ildə qələmə aldığı “İşarələr və simvollar” hekayəsində ruhi xəstə oğlan övladları olan qaçqın yəhudi cütlüyünün timsalında yəhudi xalqının dərdinə şərik olduğunu obrazlı şəkildə ifadə edirdi.

Antisemitizm problemi yəhudi mənşəli amerikalı yazıçıların əsərlərində daha dərin psixoloji çalarlarla təsvir olunurdu. XX əsr Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan istedadlı dramaturq – yəhudi mənşəli A.Millerin məşhur dram əsərlərinin çoxunda yəhudi məsələsinə birbaşa toxunulmasa da, yəhudi dünyagörüşü və dünyaduyumu onun bütün yaradıcılığının ruhuna həpmişdir. A.Miller Nyu Yorkda mühacir yəhudi ailəsində anadan olmuşdur. Onun Polşa yəhudilərindən olan atası qadın geyimlərinin tikişi üzrə böyük bir müəssisənin sahibi idi. Millerin kifayət qədər imkanlı ailəsi Manhettinin ən bahalı rayonlarından birində yaşayırdı. Lakin yazıçının qayğısız uşaqlıq illəri uzun sürmədi. Amerika iqtisadiyyatını bürüyən Böyük böhran (Great Depression) onun ailəsindən də yan keçmədi. Atasının müflisləşməsindən sonra ailə Bruklinə köçmək məcburiyyətində qalır. Erkən yaşlarında üzləşdiyi bütün məhrumiyyətlər və digər həyat kataklizmləri Millerin sonrakı yaradıcılığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi.

A.Miller Amerikada və Avropada iqtisadi böhranın əhəmiyyətli dərəcədə antisemit əhvalı artırmasını müşahidə edərək antisemitizmin sosialist nəzəriyyəsini yaradır. Bu nəzəriyyəyə görə antisemitizm hakim qüvvələrin xalq kütlələrini əsas problemlərdən və özlərinin onları həll etmək bacarığının olmamasından yayındırmaq üçün istifadə etdikləri motivdir. Millerin müasiri olduğu Amerika cəmiyyətində yəhudilər iri miqyaslı diskriminasiyaya məruz qalırdılar: onları otellərə və qapalı klublara buraxmır, universitetlərdə iudaizmə etiqad edən tələbələrə məhdud sayda yerlər ayrılırdı. Ami Eden yazır: “1930-cu illərin ortalarında kollec tələbəsi olan Artur Miller hesab edirdi ki, yəhudi məsələsinin cavabı aydındır: solçu iqtisadi

proqramla sürətli assimilyasiyasını birləşdirmək. Lakin sonrakı on il ərzində 6 milyon yəhudinin Avropada öldürülməsinin və antisemitizmin Birləşmiş Ştatlarda möhkəmlənməsinin sərt gerçəkliyi Millerin resepti üçün ciddi meydan oxuyacaqdı. Amma sonda buna baxmayaraq, Miller belə nəticəyə gəldi ki, yəhudilər üçün məsələnin həlli amerikan cəmiyyətinə tam inteqrasiyadır və yalnız onların öz mənəvi qüsurları antisemitizmi dəf etməkdə onlara mane ola bilər” (199).

A.Millerin yəhudi personajları öz milli mənsubiyyətindən müəyyən utanç hissi keçirən adamlardır. Dramaturq özü isə heç vaxt öz köklərindən imtina etməmiş, lakin özünü təyin etmə baxımından ateizmə üstünlük vermişdir. Yazıçı antisemitizm təmayülləri ilə yanaşı yəhudi partikulyarizmini və xüsusiləşməsini də tənqid etmişdir. A.Millerin bütün bu məsələlərə münasibəti 1945-ci ildə yazdığı “Fokus” (“Focus”) (157) romanında hərtərəfli bədii əksini tapmışdır. Bu roman yəhudi xalqının əzablarına həsr olunmuş ən yaxşı əsərlərdən hesab olunurdu. ABŞ-da antisemitizm problemini bütün dərinliyi ilə işıqlandıran əsər A.Millərə dünya şöhrəti qazandırdı.

Roman çap olunandan sonra bir müddət qızgın mübahisələrə səbəb oldu. II Dünya müharibəsi sona çatır, bütün dünya Avropada yəhudilərin başına gətirilən müsibətləri pisləyir, Bruklində isə antisemitizm tüğyan edir. A.Miller Amerikada yaşayan yəhudilərin irqi diskriminasiyaya məruz qalmasını fərqli bir süjet xəttilə gözlənilmədən “yəhudiyyə çevrilən” amerikalının şəxsən yaşadığı dəhşətlər vasitəsilə göstərirdi.

Əsərdə hadisələr II Dünya müharibəsinin sonlarına yaxın Nyu Yorkda cərəyan edir. Romanın protaqonisti Lorens Nyuman iri bir şirkətdə kadrlar üzrə menecer işləyir. Anası ilə birgə yaşayan ingilis mənşəli Nyuman Nyu Yorkun polietnik dünyasında ətrafındakı irqçiliyə əhəmiyyət vermədən həyatını davam etdirir. O da digər həmvətənləri kimi yəhudiləri sevmir, lakin xasiyyətindəki utancaqlıq üzündən içindəki antisemitizm meyllərini açıq göstərə bilmir. Nyuman qonşusu Fredin təsirinə düşərək, yəhudilərə fanatikcəsinə düşmən kəsilən bu insanın fikirlərini bölüşür. Onlar birləşərək qonşuluqda yaşayan yəhudi Finkelştaynın əlindən qənnadı dükənini almağı, özünü isə məhəllədən qovmağı planlaşdırırlar. Bu arada Nyumanın gözləri zəiflədiyi üçün eynək taxmalı olur. Bütün dramatik hadisələr də elə bundan sonra

başlanır. Gözünə eynək taxan Nyumanı hamının yəhudiyə bənzətməsi onun həyatını tamamilə dəyişir. Həmin andan etibarən o, ətrafdakıları özünün yəhudi olmadığına inandırmağa çalışsa da, bütün cəhdləri uğursuzluqla nəticələnir. Əvvəlcə yaxşı gəliri olan işindən məhrum edilən Nyuman, ardınca öz məhəlləsində də arzuolunmaz insana çevrilir. Yalnız bu zaman o, yəhudilərin hansı hisslər keçirdiyini dərinlən anlayır və özündə cəsarət taparaq onların müdafiəsinə qalxır. Əsərdə təsvir olunan maraqlı məqamlardan biri Nyumanın çətinliklə tapdığı yeni iş yerinin sahibinin və işçilərin əksəriyyətinin yəhudi olmasıdır. Yəhudilər barəsində əvvəllər yanlış fikirdə olan Nyumanın onların havadarına çevrilməsi müəyyən mənada F.Kafkanın məşhur “Çevrilmə” novellasını xatırladır. Lakin Kafkanın qəhrəmanı insanlığını itirib həşərata çevrilirsə, Millerin qəhrəmanı adi bir şəhər sakinindən əsil insana və xilaskara çevrilir.

A.Miller “Fokus” romanı vasitəsilə II Dünya müharibəsinin sona çatdığı bir dövrdə amerikan cəmiyyətində müşahidə olunan antisemitizm təmayüllərini pisləyir, bir yəhudinin yaşaya biləcəyi bütün həqarətləri və məhrumiyyətləri şəxsən yaşayan amerikalı Nyumanın timsalında irqi, dini və milli ayrı-seçkiliyin mənasızlığını, absurdluğunu dərk edən amerikalıların bir araya gələrək faşizm ideyaları ilə deyil, multikultural dəyərlərlə idarə olunan sağlam bir cəmiyyət quracaqlarına olan ümidini ifadə edirdi.

Amerikalı yəhudilərin gündəlik həyatlarında rastlaşdıqları antisemitizm təzahürləri, cəmiyyətdə tutduqları yeri və sosial statusu dərk etmənin doğurduğu təzadlı hisslərin təsviri D.Şvartsın “Dünya – bu toydur” (“The World Is a Wedding”, 1948) və L.Z.Hobsonun “Centlmen razılaşması” (“A Gentleman's Agreement”, 1946) əsərlərində real həyati epizodlar və obrazlar vasitəsilə özünün dolğun ifadəsini tapırdı.

II Dünya müharibəsindən sonrakı amerikan-yəhudi ədəbiyyatında, xüsusilə Nyu York intellektuallar qrupunda Delmor Şvartsın adı çox məşhur idi. Nyu York intellektuallar qrupunun əksəriyyət üzvləri yəhudi mənşəli olmalarına rəğmən yəhudiliyin problemlərinə az maraq göstərirdilər. Marksizm nəzəriyyəsinə aludəçilik və Qərb mədəniyyətinin cəlbediciliyi onları universalistlərə çevirmiş, mədəni-

intellektual baxımdan digər yəhudi mühacirlərdən xeyli qabağa getmələrinə səbəb olmuşdur. Lakin bununla belə, mühacir yəhudi ailəsində doğulması Şvartsla ətraf dünya arasındakı mədəni təzadları daim ona hiss etdirirdi. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatının yaşlı nəslinin B.Malamud və A.Miller kimi nümayəndələrinin əsərlərində olduğu kimi, D.Şvartsın hekayələrində də nəsillərin toqquşması problemi öz əksini tapmışdır. D.Şvarts yəhudi mühacir ailələrinin ikinci nəslinə mənsub idi. Şairə görə Amerika yəhudilərinin yaşlı nəslə yerli mühitə çox çətin alışaraq, öz mövcudluqlarını qorumaq üçün yalnız maddi qazanc arxasınca gedir, ailə qurur, özləri və uşaqları üçün müəyyən yer tutmağa çalışırlar. Lakin onların çoxunun övladları arasında sənət adamları və intellektuallara rast gəlinir. Yəhudi mühacirlərin bu yeni nəslə isə öz köklərinə, valideynlərinin işinə, ənənəvi dəyərlərə az maraq göstərərək daha çox öz intellektual və yaradıcılıq fəaliyyətlərinə diqqət yetirirlər. Həddindən artıq başları öz işlərinə qarışan bu adamların iqtisadi və digər həyati sahələrdəki uğursuzluqlarını D.Şvarts bir qədər satirik tonda özünün “Dünya – bu toydur” hekayələr məcmuəsinə daxil olan əsərlərində obrazlı şəkildə təsvir edirdi.

Amerikan-yəhudi yazıçıları içərisində antisemitizm problemini işıqlandıranlardan biri də Laura Hobson idi. Əsl adı Laura Kina Zametkin olan bu xanım yazıçı sosialist yəhudi ailəsində doğulmuş, Kornel universitetində təhsil almışdır. 1930-cu illərin əvvəllərində reklam üçün mətnlər və qısa hekayələr yazan L.Hobson 1940-cı ildən sonra özünü bütünlüklə ciddi bədii yaradıcılığa həsr edərək ona yaxın roman və yüzlərlə hekayələr, qəzet və jurnallar üçün məqalələr yazmışdır. Yazıçı ona dünya şöhrəti gətirən “Centlmen razılaşması” əsərində yəhudi milli kimliyi probleminə toxunaraq, müharibədən sonrakı Amerika cəmiyyətində müşahidə olunan antisemitizm təmayüllərini qələmə almışdır. 1946-cı ildə işıq üzü görən bu əsər tezliklə bestsellerə çevrilərək milyonlarla tirajla nəşr olundu. Əsərdə hadisələr II Dünya müharibəsinin yenidən bitdiyi dövrdə ABŞ-da cərəyan edir. Povestin qəhrəmanı - Filipp Qrin Kaliforniyadan Nyu Yorka gələrək həftəlik jurnalda işə düzəlir. Jurnalın redaktoru Filippə Amerikada antisemitizm barəsində silsilə məqalələr yazmağı həvalə edir. Filipp bunu ilk əldən təsvir etmək məqsədilə özünü yəhudi kimi qələmə verir və “mən yəhudiyəm” ifadəsinin arxasında yatan ağrını

insanlara çatdırmaq qərarına gəlir. Lakin bu onun şəxsi həyatında, xüsusilə də nişanlısı ilə münasibətlərdə ciddi problemlər yaradır. Amerikadakı qarşısı alınmaz fanatizm barəsində öyrəndikləri isə onun həyatını həmişəlik dəyişir. Belə ki, bir neçə həftəlik “yəhudi olan” Filippin bu metamorfozu onu gözləmədiyi məhdudiyyətlər, təhqirlər və istehzalarla qarşılaşdırır.

Əsərin yazıldığı dövr amerikan cəmiyyətində incə sezilən fanatizm dövrü idi: yəhudilər mehmanxanalarda və digər iaşə obyektlərində məhdudiyyətlərlə üzləşir, iş yerləri və yaşamaq üçün mənzillər tapmaqda çətinlik çəkirdilər. Halbuki, yəhudilər ABŞ-da hindular və zəncilərdən fərqli olaraq, daha az dini və irqi diskriminasiyaya məruz qalmışdılar. Digər tərəfdən, milyonlarla yəhudinin Qərbi və Şərqi Avropa ölkələrində təqib olunması kimi mənfi hallar da ABŞ-da baş verməmişdir. Yəhudilər burada ölkənin digər vətəndaşları kimi Konstitusiyaya və müstəqillik Deklarasiyasına ilə müəyyən olunmuş bütün hüquqlara malik idilər. Lakin Amerika dövlətinin hüquqi cəhətdən yəhudilərə bütün hüquq və azadlıqları verməsinə baxmayaraq, qeyri-rəsmi dairələrdə onlara münasibət birmənalı deyildi. II Dünya müharibəsi zamanı və müharibədən dərhal sonra vəziyyət bir qədər dəyişsə də, amerikan cəmiyyətində antisemitizmin təzahrlərinə hələ də rast gəlinirdi. Yəhudi mənşəli yazıçı L.Z. Hobson məhz belə bir zamanda ona dünya şöhrəti gətirən əsərini yazdı. Antisemitizm əhval-ruhiyyəsinin hökm sürdüyü cəmiyyətin bütün təpkilərinə məruz qalan “yəhudinin” keçirdiyi mənəvi-psixoloji sarsıntı və sosial məmnuniyyətsizlik hissi L.Z. Hobsonun “Centlmen razılaşması” əsərinin aparıcı mövzusu təşkil edirdi.

Yəhudi milli kimliyi, assimilyasiya və özgələşmə kimi köklü problemlər XX əsr amerikan-yəhudi ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələri, həmçinin klassikləri sayılan S.Bellounun və B.Malamudun yaradıcılığında Amerika ədəbiyyatının ümumi problemləri kontekstində daha ətraflı və bitkin bədii həllini tapmış, ənənəvi yəhudi ədəbiyyatının və yəhudiçiliyin məhdud çərçivələrini aşmışdır. Odur ki, onların yaradıcılığı müasir ABŞ yəhudi ədəbiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş, özlərindən sonra gələn yazıçılar üçün ədəbi orientir rolunu oynamışdır.

1.2. Müharibə sonrası amerikan-yəhudi ədəbiyyatının 1960-1970-ci illər mərhələsi

Müharibədən sonrakı Amerika yəhudi ədəbiyyatının tarixində 1950-ci illərin sonunu və 1960-cı illərin əvvəlini bir qayda olaraq “yəhudi renessansı” adlandırırlar. Məhz bu dövrdə ədəbiyyata ruhən getto ilə heç bir bağlılığı olmayan ailələrdə doğulan üçüncü nəsil amerikalı yəhudilər gəldilər. Maddi cəhətdən sıxıntı çəkməyən, imkanlı ailələrdə doğulan bu insanların demək olar ki, böyük əksəriyyəti ali təhsil almışdılar. Həmin dövrdə amerikan cəmiyyətinin üzdə olan intellektuallarının, xüsusilə də yazıçılarının əhəmiyyətli qismini də elə bu üçüncü nəsil yəhudilər təşkil edirdilər. Onların yazdıqları əsərlərdə bir tərəfdən öz “atalarından” ayrılma, özgələşmə əhvalı əksini tapırdısa, digər tərəfdən şüurlu şəkildə bütünlükdə amerikan mədəniyyətindən uzaqlaşma meylləri hiss olunurdu. Amerikaya gələn mühacir yəhudilərlə onların övladları arasında toqquşma birincilərin ənənələrə sadıq qalaraq onları qorumağa çalışması, ikincilərin isə hər vəchlə amerikanlaşmaya can atması səbəbindən baş vermişdir. Üçüncü nəsil yəhudilər isə “atalar” və “oğullar” problemini özlərinin artıq amerikanlaşmış valideynləri ilə daha kəskin şəkildə yaşadılar. Lakin nəsillər arasındakı bu münaqişə yəhudi yazıçılarının yaradıcılığında dramatik deyil, satirik tonlarda təsvir olundu. Yəhudi yazıçıları komik əsərlər yazmağa məcbur edən səbəblərdən biri “onların amerikan və yəhudi həyat tərzləri arasındakı uyğunsuzluğu dərk etmələri ilə bağlı idi” (90, s.219). Mühacir yəhudi ailələrində dünyaya gələn uşaqların hamısı məhz bu faktla qarşılaşır, milli kimlik məsələsində özlərini amerikan, yaxud yəhudi kimi təyin etməkdə çətinlik çəkirdilər.

Üçüncü nəsil Amerika yəhudi yazıçılarına xas olan özgələşmə motivlərini bəzi tədqiqatçılar yəhudi təbiətinin özündən gələn sərgərdanlıqla bağlayır, digərləri isə bunu onların özlərindən razı olmaları və 1945-1950-ci illərdə ABŞ-da hökm sürən antiintellektualizmə bu şəkildə reaksiya vermələri ilə izah edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, yəhudilərin tarix boyu yaşadıkları məhrumiyyətlər, təqiblər, köçlər sosial və mənəvi özgələşmə mövzusunun əbədi yəhudi mövzusunə çevirmişdir. Lakin, xüsusilə 1950-1960-cı illərdə ABŞ-ın ictimai, siyasi, sosial və iqtisadi həyatında

gedən nəhəng dəyişikliklərin – elmi-texniki tərəqqinin və böyük biznes imperiyasının yaranması fonunda fərdin öz gücsüzlüyünü son dərəcə dərindən anlaması özgüləşmə problemini daha da aktual edərək, bütünlükdə amerikan ədəbiyyatını bu istiqamətə yönəltdi. Yəhudi yazıçıların əsərlərində gerçəklikdən uzaqlaşma, özgüləşmə halları bir qədər fərqli şəkildə təsvir olunurdu. Bu əsərlərdə cəmiyyətlə mübarizə aparən, ona uyğunlaşmağı bacarmayan personajlar etiraz əlaməti olaraq özünə ironiyanı seçir, bir növ təlxək rolunu oynayırlar. S.Bellounun “Yeni həyat” (1962), “Hersoq” (1964), B.Malamudun “Fidelmanın şəkilləri” (1969), F.Rotun “Dərzinin şikayəti” (1969) əsərlərinin qəhrəmanları bir-birindən fərqlənmələrinə baxmayaraq, bu qəbildən olan obrazlardandır.

Əbədi autsayder olan yəhudi obrazı İ.Rozenfeld, H.Qold, D.Şvarts, L.Fidler, E.Uollant, C.Selincer və digər bu kimi yəhudi mənşəli yazıçıların əsərlərində geniş rast gəlinir. Onların yaratdığı yəhudi personajların ənənəvi yəhudiçiliklə və yəhudi icması ilə heç bir əlaqəsi olmasa da, milli mənsubiyyətlərlə bağlı olan əxlaqi problemlər onları daim izləyirdi.

Lakin “1960-cı illərin “böhranlı onilliyində” bədii nəsrə və dramaturgiyada metafizik-ekzistensial problematika”nın (87) arxa plana keçməsi amerikan-yəhudi ədəbiyyatına da öz təsirini göstərdi. Belə ki, amerikan cəmiyyəti ilə toqquşmaya gedən ekzistensial qəhrəman – autsayder yəhudi obrazı tədricən aparıcı mövqeyini tərk edərək yerini öz köklərlə maraqlanan və onunla əlaqələri bərpa etməyə can atan yeni tipli personajlara verir. Amerikalı yəhudilərin üçüncü və dördüncü nəslinə məxsus olan bu insanlara amerikansayağı vətənpərvərliklərini sübuta yetirmək üçün öz yəhudiliklərindən uzaqlaşmaq lazım gəlmirdi.

Keçmişə maraq, onunla əlaqə yəhudi mənşəli amerikalı yazıçı və jurnalist Herbert Qoldun yaradıcılığında xüsusilə qabarıq nəzərə çarpır. Yazıçının şəxsi tərcümeyi-halı ilə sıx bağlı olan əsərlərində ənənəvi yəhudi həyatının və məişətinin bir çox özəllikləri əks olunurdu. H.Qold özünün 1966-cı ildə çap olunan “Atalar” (“Father’s”) (139) romanında 14 yaşında Ukraynadan Amerikaya gələn atasının həyat tarixçəsini qələmə almışdır. Yazıçı hesab edirdi ki, yəhudi ev mühiti və həyat tərzini bütün yəhudilərə yaşamaq üçün vacib olan keçmişlə bağlılığı bərpa etməkdə əsas

vasitədir. Onun simvolik olaraq “Mənim son iki min ilim” (1972) adlanan tərcümeyi-halı və “Ailə” (1981) əsəri keçmişlə əlaqə mövzusunə həsr olunmuşdur. Memuar janrında yazılan bu əsərlərdə Qold yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan ailə bağlarını möhkəmlətmək vasitəsilə yəhudiliyə qayıdış mövzusunə davam etdirirdi. Qold yazdığı romanlarda, xüsusilə də “Mənim son iki min ilim” əsərində bir yazıçı, insan və yəhudi kimi öz əsil “mən”ini əldə etməyin əziyyətlərindən bəhs edir, bununla belə öz köklərinə dönməyin, özünəqayıdışın vacibliyini vurğulayaraq, bunu əcdadlar qarşısındakı borc və sədaqət hissi kimi dəyərləndirirdi. İsrail dövlətinin on illiyi münasibətilə Müqəddəs torpağı ziyarət edən Qold özünün yəhudiliyə aidiyyatını müəyyən məhdud dairəyə məxsusluq kimi deyil, hər bir yəhudinin içində yaşayan “tarix və əcdadlar qarşısındakı məsuliyyət hissi” kimi dərk edirdi.

H.Qold amerikan-yəhudi yazıçılarının Nyu York məktəbinin ən məhsuldar nümayəndələrindən olmuşdur. İyirmi romanın, bir neçə hekayələr toplusunun, oçekrlərin və esselərin müəllifi olan Qold müxtəlif mövzularda və janrlarda yazırdı. H.Qoldun yaradıcılıq enerjisindən söhbət açan J.Berger onu heç zaman yazmaqdan yorulmayan, “daima növbəti kitabın axtarışında olan” yazıçı adlandırır (125). Cilalanmış, yönəlmiş ədəbi dil və isti yumor onun bir yazıçı kimi üslubunu müəyyənləşdirən başlıca cəhətlərdəndir. Yazıçı öz bədii dilinin və üslubunun məhz doğma ata ocağında işlənən idiş əsasında formalaşdığını etiraf edirdi. Bu mənada təsadüfi deyil ki, Qoldun müvəffəqiyyətinin başlıca səbəblərindən birini tənqidçilər onun canlı xalq danışığı dilindən böyük məharətlə istifadə etməsində görürlər.

Yazıçı gündəlik danışığı dilində işlənən ifadələri, sözləri ustalıqla seçərək ədəbi dil səviyyəsinə qaldırır, gerçəkliyin təsvirini qəzet və jurnalların bir qədər şablon, cansız və konkret üslubundan fərqli olaraq elə həyatın öz dilində verirdi. O, həm də kiçik cümlələrlə çox mənə ifadə etməyi bacaran yazıçılardan idi. Bu mənada onun üslubunu digər məşhur amerikalı yazıçı E.Heminqueylə müqayisə etmək olar. Bütün bunlar onun “Mənim son iki min ilim” əsərində həm müəllif təhkiyəsi, həm də dialoqların tərtibi baxımından aydın nəzərə çarpır. Məsələn, “My father came to America from Russia and lived in a bassement on the Lower East Side. I came to America from Lakewood to live in a basement on the Lawer East Side. I washed

dishes, cleaned rooms, waited on tables, and tried to learn a little Yiddish. In 1942 there was still an immigrant society in those streets, men who looked and smelled like my father” (201).

“Mənim atam Amerikaya Rusiyadan gəlmişdi və Aşağı İst-Saydda zirzəmidə yaşayırdı. Mən Amerikaya Aşağı İst-Saydda zirzəmidə yaşamaq üçün Leykvuddan gəlmişdim. Mən qabları yuyurdum, otaqları təmizləyirdim, stolların üstündə gözləyirdim və bir qədər idişdə öyrənməyə çalışırdım. 1942-ci ildə o küçələrdə hələ də mühacir cəmiyyəti, mənim atam kimi görünən və qoxuyan kişilər vardı” (Tərcümə bizindir - G.C.)

Amerika yəhudilərinin həyatı və keçmişlə əlaqə mövzusu amerikan-yəhudi yazıçısı Sintiya Şoşana Ozikin yaradıcılığında özünəməxsus şəkildə ifadə olunur. Ozik Nyu Yorkda Belorusiyadan gələn yəhudi mühacir ailəsində anadan olmuşdur. Sonralar o, öz valideynləri ilə Bronksa köçür. Onun uşaqlıq illərinin xatirələri bu şəhərlə sıx bağlıdır. Yazıçı əcxaxana sahibləri olan valideynlərini həmişə hörmətlə xatırlayırdı. O, öz anasını çox səxavətli və şux bir qadın kimi təsvir edirdi. Atası isə onun əksinə, sakit təbiətli və ciddi bir insan olmuşdur. Uilyam Ozik Rusiyada gimnaziya oxuduğu illərdə latın və alman dillərini öyrənmişdi və bu ona dərman nüsxələrini yazmaqda kömək edirdi. Bundan başqa, yazıçının sözlərinə görə atası ivritdə gözəl yazmağı bacarırdı və Talmudu mükəmməl bilirdi.

Valideynləri barəsindəki xoş xatirələrinə baxmayaraq, onun uşaqlıq illərində ağrılı məqamlar da az olmamışdır. Beş yaşı tamam olanda nənəsi onu o zaman Amerikada yəhudi uşaqları üçün fəaliyyət göstərən hederə, idiş-ivrit “otağı”na aparır. Lakin orada ravvin onun nənəsindən qızı geriye – evə aparmasını tələb edərək, qızlara oxumağın yasaq olduğunu deyir. Sonralar Ozik özünün feminizmlə bağlı ilk fikirlərinin məhz o zamanlarda yarandığını yazırdı. Mövcud qadağaya baxmayaraq, nənəsinin inadı sayəsində Ozik hederə gedir və oradakı oğlanlardan heç də geri qalmayan bacarıqlı bir şagird kimi tanınır. Hederdən sonra o, Manhettendə gimnaziya təhsilini davam etdirir. Ozik özünün o illərdəki əhval-ruhiyyəsiindən, kollecdə oxumağa necə can atmasından “Vaşinqton meydanı, 1946” (Washington Square, 1946) adlı xatirələrində geniş söhbət açır. Nyu York Universitetinin

Vaşinqton-skver kollecinin yerləşdiyi Qrinvicdə o, “Partizan xülasəsi” adlanan qəzet köşkünə rast gəlir. Ədəbi avanqardı təmsil edən jurnalla ilk dəfə burada tanış olan Ozik gələcək həyat yolunu müəyyənləşdirir. O, yazıçı olacaqdır.

Kolleci bitirəndən sonra Ozik Ohayo ştatının universitetinə daxil olaraq burada ingilis ədəbiyyatı üzrə magistr dərəcəsinə almışdır. Onun diplom işi Henri Ceymsin roman yaradıcılığının araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Yazışı Henri Ceymsin yazı manerasını və yaradıcılıq metodunu çox bəyəndiyini söyləyərək “Ustad dərində” özünün də “Henri Ceyms” olduğunu etiraf edir. (197). O, bunu ingilis yazıçısının təsiri altında olması və onun incəsənətlə bağlı mövqeyini tam bölüşməsi ilə əlaqələndirirdi. Ozikin ilk romanı olan “İnam”da (“Trust”, 1966) Henri Ceymsin təsiri daha qabarıq hiss olunur. Yazıçının fikrincə, əsl ədəbi sima real həyata bağlılıqla incəsənətə sadıqlıq arasında seçim edərkən ikincini seçməlidir. Ozik özü də incəsənəti seçmişdi və onun yaradıcılığında əksini tapan yəhudi dəyərləri bütperəst və sekulyar-humanist ənənəyə xas bir şəkildə incəsənətin ilahiləşdirilməsi ideyası ilə ziddiyyət təşkil edirdi.

Yaradıcılığının 13 ilini “High Art”a həsr edən yazıçı, eyni zamanda qısa şəkildə “MPPL” (Mercy, Pity, Pease and Love) adlanan fəlsəfi romanının üzərində işləyir (204). Şəfqət, acıma, barış və sevgi hisslərini tərənnüm edən bu romandan sonra 1957-1963-cü illərdə o, növbəti romanının üzərində işləməyə başlayır. Bu illər ərzində Ozik həm də mədəni transformasiyaya məruz qalır. Belə ki, yazıçı yəhudi mədəniyyəti ilə maraqlanmağa başlayaraq, onun özəlliklərini öyrənməyə çalışır. Ozik xüsusilə, yəhudi mətnşünaslıq ənənələrinə diqqət yetirir, yəhudi ədəbi abidələrinin və tarixi sənədlərin yaranma tarixi, nəşri kimi məsələləri araşdırırdı.

Ənənəvi yəhudi ədəbiyyatı ilə tanışlıq Ozikin yaradıcılığına yeni motivlər gətirərək, onu mövzu baxımından daha da rəngarəng edir. 1965-ci ildə Ozikin yəhudi mövzusunda həsr olunmuş bir neçə şeiri çapdan çıxır. 1971-ci ildə çap olunan “Bütperəst ravvi və digər hekayələr” (“The Pagan Rabbi and Other Stories”) adlı hekayələr toplusunda isə yazıçı dini ehkamlarla təbiətin hökmü arasındakı ixtilafi yəhudi həyatının əsaslarından biri kimi göstərir. “Yəhudi yazıçısı”na çevrilən Ozik

heç də, belə demək mümkünsə, dünyəvilikdən əl çəkmir. Lakin o, fəal şəkildə “yəhudi yazıçısı” anlayışı ilə mübarizəyə qalxır.

Ozikin bir yazıçı kimi formalaşmasında bir neçə faktorun böyük rolu olmuşdur. Onun ailəsində üstünlük təşkil edən Litva yəhudilərinin ənənəsi yazıçıya ciddi təsir göstərmişdir. Şərqi Avropada geniş yayılan Hasidi cəmiyyətinin emosionallığından fərqli olaraq, bu ənənə öz skeptizmi, rasionalizmi və antimistisizmi ilə diqqəti çəkir. Ozik öz tənqidi yazılarında daim mistik dinin əleyhinə olduğunu yazırdı.

1960-1970-ci illər Amerika ədəbiyyatında S.Ozikin adı və yaradıcılığı xüsusi yer tutur. Bu illərdə onun əsərləri nüfuzlu ədəbi müsabiqələrdə iştirak edərək mükafatlar qazanır, hekayələri illik çıxan “Ən yaxşı Amerika novellaları” antologiyalarında çap olunurdu. Bu antologiyaların 1984-cü ilə aid olan cildinin redaktoru onu müasir Amerika yəhudi ədəbiyyatının üç görkəmli yazıçısından biri adlandırır. S.Ozikin hekayələri həqiqətən də, onu İ.B. Zinger və B.Malamud kimi tanınmış amerikan-yəhudi yazıçıları ilə bir sətərə qoyurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, Ozik XX əsr Amerika ədəbiyyatında qısa hekayə janrının ən görkəmli nümayəndələrindən və ən nüfuzlu amerikan ədəbi tənqidçilərindən biri hesab olunur.

XX əsr yəhudi tarixinin rəngarəngliyi amerikan-yəhudi ədəbiyyatının dördüncü nəslinin nümayəndəsi, yazıçı-jurnalist Mark Helprinin əsərlərinin də başlıca problematikasını təşkil edir. Müxtəlif janrlarda yazmasına baxmayaraq, Helprin özünü “heç bir ədəbi məktəbə, istiqamətə, təmayülə və trendə aid etmir” (216). O, özünəməxsus yolla gedərək, yalnız öz təcrübəsinə və həyat fəlsəfəsinə əsaslanaraq yazır. M.Helprin bədii əsər yazmağı nə isə yüksək, qeyri-adi bir iş hesab etmir. Lakin buna baxmayaraq, əksər tənqidçilər onun yaradıcılığını çox yüksək qiymətləndirərək, L.Tolstoy, F.Kafka, T.Mann və E.Heminquey kimi nəhəng söz sənətkarları ilə müqayisə edirlər. C.Lambert bu xüsusda yazır: “Bədii planda Helprin gerçək bir şeydir: son dərəcə istedadlı, ən yüksək ədəbi məqsədlərə can atan sadıq müəllifdir” (203).

M.Helprinin erkən yaradıcılığına məxsus əsərlər içərisində “Şərqi göyərçini” (“A Dove of the East”, 1975) hekayələr toplusu real insan talelərinin bədii boyalarla təsviri baxımından olduqca maraqlıdır. Şəxsi itkilərə məruz qalan insanın özündə güc

taparaq yenidən həyatını davam etdirməyə çalışması bu topluya daxil olan iyirmi hekayənin əsas mövzusunı təşkil edirdi. Helprin bu hekayələri 1965-1975-ci illərdə yazmışdır. Onun sözlərinə görə onları yazmağa başlayanda belə geniş və rəngarəng bir mövzuları əhatə edəcəyini düşünmürmüş. Yazıçı yaratdığı hər bir obrza- Romada ölüm ayağında olan keşişə, İsrail kəşfiyyatçısına, italyan dul qadına, əsgərə və digərlərinə eyni rəğbət bəsləyərək onların daxili dünyasına sirayət etməyə çalışır. Gənc yaşlarında qələmə aldığı bu əsərlər mənəvi və emosional yükünə görə yazıçının sonrakı əsərlərindən heç də geridə qalmır, ilk nəşrindən qırx ildən artıq bir dövr keçməsinə baxmayaraq, öz aktuallığını və təsir gücünü qoruyub saxlayır.

1970-ci illərdə Amerika ədəbiyyatında yəhudi mühacirlərin həyatından, həmçinin İsrail şəhərlərindən və kibutslardan yazan yazıçılardan biri də Hyu Nissenson idi. O, 1933-cü ildə Nyu Yorkda Varşavadan olan yəhudi mühacir Çarlz Nissensonun ailəsində doğulmuşdur. Nissensonun yəhudi mənşəyi onun bütün əsərlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. İsrail və Holokost mövzuları, mistisizm və fantastikaya meyl onun yaradıcılığının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. Yazıçının “Sülh səltənəti” (“In The Reign of Peace”, 1972) hekayələr toplusunda və “Mənim öz torpağım” (“My Own Ground”, 1976) romanında yəhudi mövzusu ilə yanaşı, insan mövcudluğunun sərt tərəflərinin dərinindən dərkə hissi də qırmızı xətt kimi keçib gedir.

H.Nissenson ilk böyük əsəri olan “Mənim öz torpağım” romanında öz atasının həyat tarixçəsini qələmə almışdır. Roman yəhudi yeniyetmə oğlanın XX əsrin əvvəllərində Amerikaya gəlməsindən və Aşağı İst-Saydda yaşadığı çətin və problemlə günlərdən bəhs edir. 1950-1960-cı illərdə H.Nissensonun İsraildə olması və Maayan Baruxdakı kibutsda vaxt keçirməsi Amerika ədəbiyyatında yəhudi həyatının bu sahəsinin də işıqlandırılmasına səbəb oldu. Yazıçının 1968-ci ildə cap etdirdiyi “Sərhəddən qeydlər” əsəri onun kibutsada yaşadığı dövrün təəssüratları əsasında yazılmışdır.

H.Nissensondan fərqli olaraq, yəhudi mənşəli yazıçı C.Kaplanın əsərlərində yəhudi həyatının və məişətinin təsviri ciddi tonlarda deyil, əlvan və yumoristik şəkildə təqdim olunurdu. Yazıçının “Başqalarının həyatı” (“Other People’s Lives”,

1975) hekayələr toplusunda təsvir etdiyi qısa əhvalatlar onun xarakter yaratmaq və dialoq qurmaq sahəsindəki həssaslığından xəbər verirdi.

1960-70-ci illər Amerika ədəbiyyatının aparıcı istiqamətlərindən biri də “qara yumor” idi. İnsanın və onun yaşadığı cəmiyyətin mürəkkəb münasibətlərini əks etdirən bu cərəyan müəyyən dərəcədə ekzistensializm fəlsəfəsinə meyl edir. Ona düşmən olan xarici aləmdə şəxsiyyətin, xüsusilə də, tipik amerikalı qorxuları ilə yaşayan Amerika insanının vəziyyəti “qara yumor” yazıçılarının diqqət mərkəzində idi. “Qara yumor” insan ləyaqətinə və onun nəyisə dəyişmək bacarığına inamı itirmişdir. O, hətta ekzistensializmin insanın seçim və məsuliyyət üstünlüyünə malik olması ideyasını da qəbul etmir. “Qara yumor” yazıçılarının romanlarında insan ümumxalq kaosunda itaətkar səssiz əşya rolunu oynayır. “İnsana bu cür münasibət və onun bu şəkildə kiçildilməsi 1960-cı illərdə amerikan cəmiyyətində hökm sürən tipik əlamətlərlə – rasionalizmlə, açıq pragmatizmlə və etik relyativizmlə izah olunurdu (112, s.171). “Qara yumor” insanı mərhəmlikdən məhrum nihillist və nəşəsiz gülüşü ekzistensializmin “qiyam” konsepsiyasına qarşı qoyur.

“Qara yumor” ifadəsi bir termin kimi 1930-cu illərdə Fransada yaranmış və dərin fəlsəfi və ədəbi-nəzəri məzmun kəsb etmişdir. Həmin dövrdə sürrealist dünyagörüşün və II Dünya müharibəsi ərəfəsində Avropada mövcud olan mədəni-tarixi şəraitin spesifikasi “qara yumor”un vəzifələrini müəyyənləşdirirdi. A.Breton hesab edirdi ki, “qara yumor” insan azadlığının məruz qaldığı amansız hücumlara cavab verməlidir” (116, s. 163). A.Bretona görə yumor insanı xarici aləmin obyektiv reallığından müdafiə edir və onun gerçək təqdimatını pozur. Yumor sözünün “qara” epiteti ilə işlənməsi isə insan mövcudluğunun kədərli aspektlərini əks etdirməsinə baxmayaraq, faciəvilikdən və hüzdən məhrum idi. Çünki A.Breton qara rəngi faciənin deyil, tükənməz təntənənin simvolu kimi tərənnüm edərək, insan şüurunun öz azadlığını qoruması uğrunda mübarizəsinin daxili qətiyyəti ilə bağlayırdı.

ABŞ ədəbiyyatında “qara yumor” ifadəsi Bryus Fridmanın eyni adlı antologiyası çapdan çıxandan sonra məşhurlaşmağa başladı (127). Bu antologiyaya T.Pinçon, C.Heller, C.Donlivi, E.Olbi, Ç.Simmons, C.Reçi, C.Pardi, K.Nikerboker, L.F.Selin, V.Nabokov, C.Bart, T.Sazeren, C.Pardi kimi amerikalı yazıçıların əsərləri

daxil edilmişdir. Dünya ədəbiyyatında və mədəniyyətində fransız sürrealistləri tərəfindən dövriyyəyə buraxılan bu ifadə ingilis dilinə olduğu kimi hərfi tərcümə olunmuşdur. Lakin bu məcmuənin əsas qüsuru bu yazıçıların əsərlərinin hansı meyarlara görə “qara yumor” janrına aid edilməsinin qeyri-müəyyən qalması ilə bağlı idi. Əsərləri bu antologiyaya daxil edilən müəlliflərin heç biri, B.Fridman istisna olmaqla, əvvəllər özlərini “qara yumor”un dəst-xəttinə aid etməmişdilər. B.Fridman özü bu xüsusda yazırdı: “Bu sətirlərdə bir-birinin qarşısında heç bir mükəlləfiyyəti olmayan on üç ədəbiyyatçı qonşuluq edir. Onların hər birinin xüsusi və təkrarolunmaz bədii qabiliyyəti vardır. Bir çox münasibətlərdə onlar o dərəcədə bir-birlərinə oxşamırlar ki, əgər bu kitab üzrə həmmüəlliflərinin yaradıcılığı ilə əvvəllər tanış olsaydılar, yəqin ki, onu başa düşə bilməzdilər” (127, s. VII-VIII).

Tədqiqatçı A.V.Lavrentyev onun müxtəlif yaradıcılıq metodlarına malik müəllifləri bir antologiyada cəmləməsini belə izah edir: “Nəzərə almaq lazımdır ki, B.Fridman dünya ədəbiyyatı mütəxəssisi deyildi və hər şeydən öncə müasir amerikalı oxucuya əsaslanırdı, bu və ya digər əsəri seçərkən o, peşəkar ədəbiyyatşünasın deyil, məhz oxucunun spesifikasiyasından çıxış edirdi” (94, s.8).

Amerika ədəbiyyatında “qara yumor”a artan maraq onun nəzəri əsaslarının işlənilib hazırlanmasına gətirib çıxartdı. İlk olaraq D.Devis özünün “Qara yumorun dünyası” (171) antologiyasında bu fenomeni bütöv bir dünyagörüşü kimi səciyyələndirməyə çalışdı. Dörd hissədən ibarət olan tədqiqatın birinci hissəsi amerikalı “qara yumor”unun F.Kafka, N.Uest və V.Nabokov kimi sələflərinə həsr olunmuşdur. İkinci və üçüncü hissələrə isə müasir amerikalı yazıçılardan C.Houksun, U.Geddisin, C.Donlivinin, T.Cazerenin, C.Hellerin, Piter de Vriesin, B.Fridmanın, E.Beykerin, U.Millerin, T.Pinçonun, U.Persinin, Ç.Raytın, C.Pardinin, U.Berrouzun və C.Bartın əsərləri daxil edilmişdir. Antologiyanın dördüncü hissəsində isə “qara yumor”la bağlı müxtəlif nəzəri-tənqidi materiallar yer almışdır. D.Devisin fikrinə görə, “qara yumor” absurd ədəbiyyatının amerikanlaşdırılmış variantıdır və bütün Qərb mədəniyyətinin intellektual ənənəsinin mahiyyət baxımından ən mühüm elementlərindən biridir. “Qara yumor”un müharibədən sonrakı amerikalı

cəmiyyətdə dünyagörüşü tipi kimi məşhurlaşmasının səbəbini isə o, mədəni-tarixi şəraitin adekvatlığında görürdü.

1973-cü ildə amerikan ədəbiyyatşünaslığında “qara yumor”a həsr olunan ilk monoqrafiya M.Şults tərəfindən nəşr edildi. Bu monoqrafiyada, nəhayət, “qara yumor”un bir termin kimi işlənməsinin aydın sərhədləri müəyyən olundu. Absurd məzmununa malik “qara yumor”u ədəbiyyatın bir növü hesab edən Şults onun əsas fərqləndirici cəhətini də göstərdi. O, qeyd etdi ki, “qara yumor” ekzistensializmdə olduğu kimi insan şəxsiyyətini ideallaşdırmır, absurd ədəbiyyatının digər növlərindən fərqli olaraq ümitsizlik və acizlik hissələrindən də məhrumdur. Şults pragmatizmi 1960-cı illər amerikan “qara yumor”unun əsas xüsusiyyəti kimi müəyyənləşdirirdi. Bundan başqa o, pilyuralizmi, konformizmi və dağılmış dəyərlər sistemini “qara yumor” metodunun ideya-estetik əsasları hesab edirdi.

1960-cı illərin sonundan etibarən amerikan ədəbi-tənqidi fikrində D.Bir, U.Bler, H.Hill kimi ədəbiyyatşünaslar “qara yumor”un nəzəri məsələləri ilə bağlı oçerk və kitablar yazdılar. Onların hamısını gəlidiyi yekdil qənaət isə bundan ibarət idi ki, XX əsr amerikan mədəniyyətində “qara yumor” ABŞ cəmiyyətində II Dünya müharibəsindən sonra amerikan ədəbiyyatının mövcud mədəni-tarixi şəraitə reaksiyası kimi yaranmışdır. Amerikalı tənqidçilər “qara yumoristlərin” əsərlərini adətən absurd sözü ilə ifadə edirdilər. Təsadüfi deyil ki, Ç.Harris özünün C.Hellerin, K.Vonnequtun, T.Pinçonun və C.Bartın yaradıcılığına həsr olunmuş kitabını “Absurd romanlarının müasir amerikan müəllifləri” adlandırmışdır (140).

A.M.Zveryev “qara yumor”u özünəməxsus amerikan fenomeni adlandıraraq, “neoavanqardist incəsənətin müasir mərhələsinə məxsus təmayüllərdən biri” hesab edir (73, s. 211). “Qara yumor” ABŞ-da digər Qərb ölkələrindən daha tez meydana gələn və bitkin forma alan “kütləvi cəmiyyət”in gerçəkliklərindən yaranmışdır. Ona görə də o, müharibədən sonrakı amerikan ədəbiyyatında mövcud olan digər təmayüllər kimi insan təbiətinin və bəşər təcrübəsinin universal şərhini vermək iddiası ilə çıxış etmir, yalnız Amerika gerçəkliyinə özünəməxsus reaksiyanı nümayiş etdirirdi.

“Qara yumor” ədəbiyyatının spesifik cəhətlərindən biri də onun polemik istiqaməti ilə bağlı idi. Burada ilk növbədə sənətkarın həyatı əlaqələrinin çoxahəngliliyini, varlıq prosesinin dialektliliyini, onların daxili münaqişəsini və mürəkkəbliyini dərk etməsi polemika mövzusunə çevrilir. Bu mənada amerikan “qara yumor”u Avropa modernizminin ilk mərhələsindəki çıxış direktivlərini təkrarlayır. Lakin maraqlı burasıdır ki, “qara yumor” ondan əvvəl müharibədən sonrakı ABŞ ədəbiyyatında mövcud olan modernist və neoavanqardist cərəyanlara mənfi reaksiya kimi yaranmışdır. “Qara yumor” müəyyən mənada ekzistensializmlə, hətta bitnik ədəbiyyatı ilə də polemikaya girirdi.

Ekzistensializmə xas “ümitsizlik” anlayışı “qara yumor” ədəbiyyatında emosional vəziyyət kimi deyil, fəlsəfi kateqoriya kimi çıxış edir. Ekzistensializmin əsas kateqoriyalarından olan seçim məsələsi də “qara yumor” ədəbiyyatında özünəməxsus dönüşə məruz qalır. “Qara yumoristlərin” əsərlərində seçim heç də insanın əsas üstünlüklərindən biri kimi səciyyələndirilmir. Burada seçim fərdin əqidəsindən və istəyindən asılı olmayaraq ona düşmən mövqedə dayanan gerçəkliyin özü tərəfindən edilir. Amerikan “kütləvi cəmiyyəti” insanı onun öz “mövcudluğunu” azad şəkildə seçmək kimi illüziyadan əl çəkməyə vadar edir.

“Qara yumor” barəsində yazılan tənqidi əsərlər içərisində adı tez-tez çəkilən yazıçılardan biri də yəhudi mənşəli amerikan nasiri C.Heller idi. Yazıçı müxtəlif səpkilərdə və janrlarda yazılmış doqquz romanın müəllifdir. A.N.Səlimovun qeyd etdiyi kimi, “C.Hellerin romanları Qərbi intellektualının II Dünya müharibəsindən sonra başlanan dövrə dair dünyagörüşünü əks etdirir” (108, s. 3). Məhz bu dövrdə gerçəkliyin absurdluğu məsələsi bir çox amerikalı yazıçının yaradıcılığına nüfuz edirdi. Onlar absurda qarşı çıxmaq kimi ekzistensial problemi öz əsərlərində müxtəlif cür həll edirdilər. Bu yazıçılar içərisində absurdluq problemini özünəməxsus şəkildə işıqlandıran C.Hellerin dəst-xətti xüsusilə seçilirdi. Onun postmodernist poetikaya malik romanlarında insanın ləyaqətinə, mənəviyyatına, eləcə də onun absurda müqavimət göstərmək və qalib gəlmək əzminə inam qorunub saxlanılır.

C.Heller Bruklində Rusiyadan Amerikaya mühacirət edən yoxsul yəhudi ailəsində doğulmuşdur. 1941-ci ildə Avraham Linkoln adına məktəbi bitirən Heller

bir müddət müxtəlif işlərdə çalışandan sonra 19 yaşında ABŞ Hərbi Hava Qüvvələrinin (HHQ) sıralarına daxil olur. Təyyarəçilər üçün qısa kurslar keçən Heller bombardmançı pilot kimi İtaliyaya göndərilir. Bütün müharibə ərzində o altmışa yaxın hərbi uçuş həyata keçirir. Müharibədən sonra universitet təhsili almaq istəyən gələcək yazıçı bir neçə ildən sonra arzusunu gerçəkləşdirir və Nyu York universitetinin məzunu olur. İncəsənət üzrə bakalavr diplomunu alan Heller təhsilini Kolumbiya universitetində davam etdirir. 1949-cu ildə incəsənət üzrə magistr dərəcəsi alan Heller Pensilvaniya ştatının universitetində ingilis dili və ədəbiyyatını tədris edir. Bu illərdə Heller, həmçinin, “Tayms” və “Luk” kimi nəşriyyatlarla əməkdaşlıq edərək reklam elanları sahəsində çalışır.

C.Heller hələ məktəbdə oxuduğu illərdə bədii yaradıcılığa meyl edirdi. 1950-ci illərin axırında o, özünün ilk hekayələrini çap etdirir. Lakin onun ilk qələm təcrübəsi olan bu əsərlər oxucuların və tənqidçilərin diqqətini cəlb etmir. 1953-cü ildə yazıçı “Tələ-22” romanının üzərində işləməyə başlayır.

C.Hellerin yazıçılıq karyerasının əvvəlində ona şöhrət gətirən “Tələ-22” romanı II Dünya müharibəsi barəsində qeyri-adi komik tərzdə yazılmış bir əsər idi və öz yeni formasına görə müəllifini həm də bir novator sənətkar kimi məşhurlaşdırdı. Amerikalı tənqidçilər satira və sarkazm elementləri ilə zəngin olan bu romanı “qara yumor” ədəbiyyatına aid etdilər. “Qara yumor”u ekzistensializmdən qaynaqlanan pessimizm adlandırılardan fərqli olaraq, amerikan tənqidçiləri onu bütöv bir dünyagörüşü sistemi kimi səciyyələndirirdilər. Onlar “qara yumor” janrında yazılmış əsərlərin yaratdığı gülüşü insanın ümitsizlik və gücsüzlük hisslərinə cavab hesab edirdilər.

C.Hellerin “Tələ-22” (“Catch-22”, 1961) (142) romanı ABŞ ədəbiyyatında “qara yumor” janrında yazılmış ən yaxşı əsərlərdən biridir. Bu əsər yazıçının öz şəxsi müharibə təcrübəsinə əsaslanırdı. Kəskin antimüharibə pafosuna malik romanda hadisələr Aralıq dənizi sahilində müəllif tərəfindən uydurulmuş Pyanosa adasında ABŞ-a məxsus HHQ-nin bazasında cərəyan edir. Romanda II Dünya müharibəsi mövzusu yazıçı tərəfindən maraqlı bir tərzdə işlənir. Burada müharibə mövzusu əsərin əsas ideya-fəlsəfi problematikasını müəyyənləşdirən qiyam, dəlilik, dünyanın

absurdluğu, azadlıq və s. kimi motivləri də ehtiva edərək, ilk baxışdan xaotik görünən fonda təsvir olunur. Lakin bu xaotiklik əsərin sonuna doğru nizamlanır və pərakəndə, dağınıq epizodlar vahid bir sətıra düzülür. Romanın əvvəlində qabarıq nəzərə çarpan gülüş elementi də getdikcə zəifləyərək öz yerini acı sarkazma verir, axırncı fəsillərdə isə tamamilə yoxa çıxır. Əsərin əvvəlində bədii priyom kimi dərk olunan absurd sonda ekzistensial kateqoriya kimi açılır. J.Hellerin absurda bu şəkildə münasibətini J.Hant belə izah edir: “Absurdu finalın nəticəsi deyil, fəlsəfi axtarışların çıxış nöqtəsi edən Heller Sartr, yaxud Kamü kimi ideyanı ustalıqla sınağa çəkir (145, s. 91). Ona görə də romanın sonunda baş qəhrəman Yossarianın qiyamı ekzistensial çalar kəsb edir və “azadlığa məhkum edilmiş insanın bütün dünyanın yükünü çiyinlərində daşmasının, varlığın ifadəsi qismində dünyaya və özünə görə cavabdeh olmasının” (109, s. 561) dərkinə gətirib çıxarır.

J.K.Nadirova yazır: “Tələ-22”-də Heller mənəvi-psixoloji təcrübəyə, yəni insanın qeyri-adi, anormal psixoloji vəziyyətlərinə – bütün növ dəliliklərə müraciət edir. Bu epizodlar insanın və onun taleyinin epik və faciəvi bütövlüyünü dağdır: onda başqa insanın və başqa həyatın imkanları açılır, o, öz bitkinliyini və birmənalılığını itirir” (190). Məsələn, Avinyona uçuşdan sonra Yossarian bir neçə gün eskadriliya boyu tamamilə soyunmuş vəziyyətdə qaçaraq özünü “ədəbsiz” aparır. Bu arada general Dridl Ferraranın şturmu zamanı göstərdiyi igidliyə görə onu medalla təltif etmək üçün hərbi hissəyə gəlir. General tamamilə soyuqqanlı tərzdə medalı sırada paltarsız dayanan Yossariana təqdim edir. “Burada komik mübaliğə qəhrəmanın bütün əsər boyu nümayiş etdirdiyi etiraz hissənin nəzərə çarpmasına xidmət göstərir” (108, s. 9). Ətrafdakılar kapitan Yossarianın soyunmağına dəlilik kimi baxsalar da, əslində o, bunu etiraz əlaməti olaraq etmişdi. Onun dostu Sneqqi növbəti döyüş tapşırığı zamanı ağır yaralanır, qəlpələr demək olar ki, onun bütün bədənini parçalayır. Qolları üstündə can verən dostunun ölümündən sonra kapitan “müharibəyə müharibə” elan edir. O, ilk növbədə dostunun qanı töküldüyü hərbi formanı çıxarır və düşünür ki, qanı paltardan yuyub təmizləmək olar, lakin onun yaddaşdakı izini heç cür silmək olmaz. Beləliklə də, Yossarian bir daha hərbi formanı geyməyəcəyinə söz verir. Ümumiyyətlə, o xarici aləmin gerçəklikləri ilə barışmır,

onu qəbul etmir, çünki bu reallıqlar həm onun, həm də ətrafdakıların sağlam düşüncəsinə və əxlaq haqqındakı təsəvvürlərinə yaddır. Lakin onun xidmət yoldaşları gerçəkliyin belə irrasionallığını duymur, Yossarianın özünü dəli hesab edirlər.

Romanda Yossarian kimi ədalətsizliyi və mənəviyyatsızlığı görənlər az qisim insan vardır. Lakin onlar haqsızlığa qarşı ekzistensial qiyama qalxmağa qadir deyillər, çünki məsuliyyətin yükünü üzərlərinə götürmək bu insanlar üçün çox ağırdır. Belə ki, öz şəxsi azadlığı naminə mübarizə aparan Orruguxn hərəkəti qiyam yox, sadəcə olaraq qaçışdır. Hindu Ağ Yulaf yalnız öz xalqının faciələrini düşünür və Ağ insana nifrət edir. Bu isə onun dünyaya baxışlarını məhdudlaşdıraraq universal xarakterli problemləri görməsinə mane olur. Hərbi cinayətlərə göz yuman mayor Denbi onları yüksək ideallara xələl gətirməyən təsadüflər adlandıraraq özünə haqq qazandırır.

Romanın bir qrup personajı isə müharibənin dəhşətlərinə vərdis kimi yanaşaraq özlərini bu irrasional gerçəkliyin bir hissəsi hesab edirlər. Onlar kortəbii şəkildə öz komandirlərinin absurd əmrlərini yerinə yetirərək içki və digər əyləncələrlə stressdən qorunmağa çalışsalar da, tədricən dəli olaraq insan simasını itirirlər. Ketkart və Milou kimi personajlar üçün isə müharibə gəlir mənbəyidir. Bu mənada Milou obrazı xüsusilə parlaq əlamətlərə malikdir. O, bacarıqlı biznesmen və istedadlı natiqdir. O, ən absurd şeyləri, hətta lazım gəlsə öz hissəsini bombalamağı belə məntiqi şəkildə əsaslandırır və təlqin etməyi çox gözəl bacarırdı. İlk baxışda Milou romanın ən azad obrazı təsiri bağışlayır: onun həyatı ilə risk etmir, onun biznesi çiçəklənir, hərbi rəhbərlik isə onun bütün cinayətlərini ört-basdır edir. Lakin bu nisbi azadlıqdır. Əslində Milou bu cür xarici azadlığının müqabilində daxilən azad deyil. O, baş verənlərin absurdluğunu qəbul edir və hərəkətlərini Ketkart və Korn kimi adamların qeyri-sağlam məntiqinə tabe etdirir.

Yalnız Yossarian daxili azadlıq əldə edə bilər. Bütün əsər boyu o, nəyin bahasına olursa-olsun həyatını qorumağa və ən əsası isə, insan kimi qalmağa çalışır. Romanın əvvəlində təlxək, sərsəri, hətta bir qədər qorxaq təsiri bağışlayan Yossarian sonda Pyanosa adasındakı hərbi bazanın hərbi rəhbərliyinin mənəviyyata və humanizmə qarşı yönəlmiş hərəkətlərinin – cinayətlərinin ifşaçısına çevrilir. Onun

döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməkdən imtina edib uçuşdan qaçması isə hərbi qulluqçu ilə komandanlıq arasındakı münaqişə çərçivəsindən çıxaraq fərdi, ekzistensial qiyam səviyyəsinə qalxır və universal xarakter kəsb edir. Yossarianın İsveçə qaçmaq qərarı sadəcə onun öz həyatını xilas etmək uğurundakı cəhdi deyildi, bu onun qiyamının kulminasiya nöqtəsi idi. Bütünlüklə humanist mənə daşıyan bu hərəkət insan həyatının ən yüksək dəyər olduğunu bir daha sübuta yetirirdi.

“Tələ-22” həm də polifonik romandır. Əsərdə eyni hadisə dəfələrlə təkrar olunaraq müxtəlif personajların dünyagörüşü prizmasından göstərilir, eyni faktlar fərqli şəraitlərdə ortaya çıxaraq oxucunu onları başqa görmə bucağından dəyərləndirməyə vadar edir. Hamının vuruşduğu ümumi müharibə ilə yanaşı əsərin çoxsaylı personajlarının hərəsinin öz müharibəsi də var. Onlar bu müharibədə qalib gəlmək üçün var güclərilə mübarizə aparır, həm öz canlarını, həm də başqalarının həyatını qurban verməkdən belə çəkinmirlər. Pyanos adasında absurd, fantasmaqoriya normal bir hal hesab olunur, insani hisslərini hələ də qoruyub saxlayanlar isə bir-birinin ardınca həlak olurlar. Burada özünü yaxşı hiss edənlər yalnız hərbi bürokratlar və absurd əmrləri yerinə yetirən maşınlaşmış təyyarəçilərdir.

“Tələ-22” romanında C.Heller Amerika hərbi və iqtisadi sistemini əsas şəxər mənbəyi kimi göstərərək insana qeyri-humanist münasibətə qarşı etiraz səsini ucaldır. Onun bu mövqeyi digər romanlarında, xüsusilə də “Qızıl kimi yaxşı” (“Good as Gold”, 1979) əsərində qabarıq nəzərə çarpır. C.Hellerin satirik formada yazdığı bu romanda satira birbaşa rüşvətxor və riyakar Amerika siyasi sisteminin ifşasına yönəlmişdir. Ümumiyyətlə, C.Heller öz romanlarında amerikan cəmiyyətinin və bütünlükdə sosial sistemin olduqca qəddar, rəhmsiz olduğunu açıb göstərir, belə mühitdə insan şəxsiyyətinin sıxıldığını, dəyərdən düşdüyünü ayrı-ayrı obrazların timsalında təsvir edirdi. Lakin Hellerin müasiri olduğu amerikan cəmiyyətinə dair pessimist fikirlərinə baxmayaraq, o, insanın bir varlıq kimi mütləq öz həqiqi qiymətini alacağına inanır, bunun üçün imkanların tükənmədiyini öz romanlarında bu və ya digər şəkildə bildirirdi.

C.Hellerin amerikan-yəhudi roman janrının ənənələrinə söykənən “Qızıl kimi yaxşı” romanının qəhrəmanı yəhudi universitet professoru Bryus Qolddur. Buna

uyğun olaraq romanın konfliktini etnik müstəvidə inkişaf edir və həll olunur. Yazıçı romanını iki süjet xəttinin qarşılıqlı münasibəti əsasında qurur. Birinci süjet (yəhudi) şəxsi səciyyə daşıyaraq Bryus Qoldun yəhudi ailəsi ilə bağlıdır. İkinci ictimai (protestant) süjet isə protaqonistin öz iradəsindən asılı olmadan cəlb edildiyi Vaşinqton siyasi həyatının fantasmaqorik təsvirlərinə həsr olunur. C.Heller özünəməxsus komizmlə həddən artıq uğur qazanan professorun çirkin, qroteskli obrazını yaradır. Öz köklərindən imtina etmək bahasına Amerikan mədəniyyətinə assimilyasiya etməyə çalışan professorun hərəkətləri Hellerin kəskin satirasına tuş gəlir. Lakin getdikcə romanın qrotesk yöndəmsizliyi yazıçının öz doğmalarına çox bənzəyən ata, qardaş və bacı obrazlarının istiliyi ilə əvəz olunur. Oxucunun gözləri qarşısında baş qəhrəmanın eybəcər surətdə deformasiyaya uğramış qroteskli obrazının təkamülü baş verir. Öz yəhudi köklərini və ailəsini yenidən nəzərdən keçirən və dərk edən Qoldun obrazı normal parametrlər almağa başlayır. Romanın satirik tonlarda yazılmasına baxmayaraq, yazıçı öz yəhudi personajlarının keçmişini və daxili aləmini təsvir etməklə onların necə əzab çəkdiqlərini də göstərir. Məhz yəhudi süjetində C.Heller əbədi dəyərlərin müasir Amerika cəmiyyətinin dəyərlərindən üstün olması ideyası ilə çıxış edir.

C.Heller yəhudi mövzunu özünün avtobioqrafik janrda yazdığı “İndi və sonra” (“Now and Then”, 1998) əsərində davam etdirərək, xəyalən öz uşaqlıq illərinə, Bruklindəki Koni-Aylənd attraksionlar parkına səyahət edir. O, burada anası, sevimli uşaqlıq əyləncələri, yazmağa olan həvəsi və məktəb illərində yazdığı kövrək yazıların onun gələcək belletristikasının əsası olmasından söhbət açırdı. C.Heller qeyd edirdi ki, “Tələ-22” romanı üçün ilkin materialları o, məhz bu illərdə toplamışdır.

C.Heller geniş yaradıcılıq imkanlarına və hərtərəfli istedadına malik bir sənətkar idi. Onun yaradıcılığında “qara yumor” janrında yazılmış satira və qrotesk elementləri ilə zəngin ik romanları ilə yanaşı, postmodernist üslubda və bioqrafiya, memuar janrında yazılmış əsərlərə də rast gəlinir. Yazıçı müasiri olduğu amerikan cəmiyyətinin məntiqdən kənar, absurd tərəflərinə işıq salmaqla yanaşı, insana, onun öz taleyini dəyişmək yolundakı əzminə və imkanlarına böyük ümidlər bəsləyirdi. İnsan

cəmiyyətinin gələcəyi ilə bağlı pessimist fikirlər, eyni zamanda da insanın cəmiyyətin ağır buxovlarından azad olacağına inam hissi onun əsərlərinin əsas mövzunu və problematikasını təşkil edirdi.

1.3. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı 1980-2000-ci illər mərhələsində

ABŞ ədəbi-mədəni mühitində II Dünya müharibəsindən sonra xüsusilə diqqəti cəlb edən və məşhurlaşan amerikan-yəhudi yazıçıların yaradıcılığı 1980-2000-ci illərdə növbəti bir məhsuldar mərhələyə qədəm basdı. Hələ 1960-cı illərdə amerikalı tənqidçilərin ciddi marağına səbəb olan amerikan-yəhudi ədəbiyyatı barəsində 1970-ci illərdə ABŞ ədəbi məkanında müstəqil şəkildə mövcud olan orijinal bir hadisə kimi danışmağa başladılar. 1976-cı ildə yəhudi mənşəli amerikan yazıçılarından S.Bellounun, 1978-ci ildə isə İsaak Başevits Zingerin Nobel mükafatına layiq görülməsi bu ədəbiyyatın ciddiliyini və yüksək ədəbi-bədii dəyərlərə malik olmasını bir daha ortaya qoydu. 1980-ci illərdə isə F.Rot, S.Ozik, H.Peyli və V.Allen kimi amerikan-yəhudi yazıçıların yaradıcılığının timsalında bu ədəbiyyat özünün növbəti yüksəliş mərhələsini yaşadı. 1990-cı illərin sonu və 2000-ci illərin əvvəllərində ABŞ ədəbiyyatında yeni nəsil yəhudi yazıçıları ədəbi səhnəyə qədəm qoymaqla yeni təmayüllər və ənənələr gətirdilər.

Amerikan-yəhudi ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan N.Meylərin yaradıcılığı 1980-2000-ci illərdə mövzu və problematika baxımından yeni bir mərhələyə qədəm qoyur. Məlumdur ki, “amerikan mədəniyyətinin və ictimai həyatının ayrılmaz hissəsi olan” (156, s.15) N.Meylər öz əsərlərində müasiri olduğu amerikan cəmiyyətinin sosial, siyasi mühitini və əxlaq normalarını tənqid atəşinə tutur, liberal solçu və antiburjua mövqeyindən çıxış edirdi. Amerikalı tədqiqatçı B.Lids öz monoqrafiyasında N.Meyləri sosial mühitin tənqidçisi adlandıraraq onun ABŞ ictimai həyatının siyasət, KİV, qanunverici orqanlar və s. kimi sahələrini daima diqqət mərkəzində saxladığını xüsusilə vurğulayırdı (152). Meylər bədii yaradıcılığında və publisistikasında amerikan “kütləvi cəmiyyəti”nin mənəviyyatsızlığını və bayağılığını pisləyir, dünyanın və insanın ekzistensial təsvirini verməyə çalışırdı.

Yazıçı özünün hələ 1957-ci ildə yazdığı “Ağ zənci” (“The White Negro”, 1957) əsəsində cəmiyyətdən kənar düşən, özgələşən amerikan ekzistensialistin – hipsterin fəlsəfi prinsiplərini açıqlamış, onun səciyyəvi xüsusiyyətlərini göstərmişdir: “Amerikan ekzistensialisti – hipster cəmiyyətin atom bombasının ani ölüm təhlükəsi altında yaşamağa vadar olunmasını, yaxud Kainatın həbs düşərgəsi kimi təmsil olunan Dövlətin əli ilə nisbətən az sürətlə ölümə məhkum edilməsini, yaxud hər cür üsyankar və yaradıcı meylləri boğan konformizm tərəfindən təcridən öldürülməsini <...> dərk edən insandır” (205). Meyler konformist mədəniyyəti qəbul etməyən, ABŞ-ın qaradərili əhalisinə xas davranış modelini yamsılayan gənc insanları hipster adlandırır. Bu gənclərin caza sevgisindən tutmuş geyimlərinə və danışq maneralarına qədər bütün daxili və zahiri göstəriciləri Amerikanın “qara rayonunun” sakinlərini xatırladırdı. Eynən zəncilər kimi, onlara da elə gəlirdi ki, həyatın hər anı özündə hansısa gizli təhlükəni gizlədir. Sağ qalmağı arzulayan istənilən zənci dünyaya gəldiyi ilk gündən özünü təhlükəyə hazırlamalıdır və onun üçün xırda, əhəmiyyətsiz heç bir şey mövcud deyildir. Çünki onda küçəyə çıxdığı zaman hər hansı bir təhlükə, yaxud zorakılıqla qarşılaşmayacağına dair inam və təminat yoxdur. Orta səviyyəli ağ insan üçün təhlükəsizliyin təminatçısı kimi görünən ana, ailə, ev, iş miyonlarla zəncinin xəyalı ola bilərdi. N.Meyler yazır: “Hipster zəncinin ekzistensial başlanğıcını canına çəkdiyindən biz onu dəqiqliyə ziyan vurmada ağ zənci adlandırma bilərik” (205). Bu səbəbdən də özlərini hipster sayan həmin gənclər öz vaxtlarını intellektual əməyə, yaxud özünüinkişafa deyil, həyatın hissi tərəflərinin təmin olunmasına yönəldirdilər.

“Ağ zənci” əsəsində N.Meyler psixoanaliz nəzəriyyələrindən istifadə edərək yeni tipli marginalların səciyyəsinə verməyə çalışır. Meylərə görə hipster həm özününkülərə, həm də özgələlərə qarşı çıxan üsyankar insan tipidir. Başqalarının rifahı haqqında düşünməyə qadir olmayan, əvəzində təcavüzə və zorakılığa meyli olan bu tip insanlar cəmiyyətin mövcud sosial-əxlaqi norma və qaydalarına nifrət edirdilər.

Özgələşmiş insanın – hipsterin obrazı N.Meylərin 1950-60-cı illərdəki siyasi publisistikasında daha bitkin xarakter alır. Qeyd etmək lazımdır ki, yazıçı ABŞ ədəbiyyatında “yeni jurnalizmin” yaradıcılarından biri olmuşdur. 1960-cı illərdə

Amerikada meydana gələn bu istiqamətin T.Vulf, T.Kapote və N.Meyler kimi görkəmli nümayəndələri olmuşdur. “Yeni jurnalizmin” əsas əlaməti faktoqrafiya və təxəyyülün, bədii və qeyri-bədii nəsrin bir əsər çərçivəsində birləşdirilməsidir.

1960-cı illərdə real həyatda mövcud olan böhran vəziyyəti ilə amerikan KİV-lərinin hər gün təsvir etdiyi gerçəklik arasındakı əhəmiyyətli fərq əksər amerikalıların narazılığına səbəb olurdu. Getdikcə gündəlik həyat həqiqətləri ən yaxşı romançıların uydurmalarından da fantastik səciyyə daşımağa başlayır. Meyler özünün “Yoqaya uyan adam” hekayəsində Amerika tarixinin bu xaotik və mənasız dövrünü personajlarından birinin dili ilə belə ifadə edir: “Realist roman yazdığı o istəmir: real həyat artıq real deyildir” (155, s. 167). “Sənədli romanı” yaradan və onu “nonfiction novel” adlandıran T.Kapotenin yolunu davam etdirən Meyler bu romanın digər bir formasını – “roman tarix kimi, tarix roman kimi” (“history as a novel, novel as a history”) təklif edir. Meylerin “Gecənin orduları” (1968) və “Cəlladın nağılı” (1979) kimi əsərləri məhz bu formada “yeni jurnalizmin” prinsipləri əsasında yazılmışdır. “Sənədli roman” janrının parlaq nümunələri olan bu əsərlər yazıçının roman janrına qayıdışını və hadisələrin sənədli tərəfinə marağını qoruyub saxladığını, “sənədin və təxəyyülün sintezinin Meylerin yaradıcılığının səciyyəvi əlaməti” (115, s.174) olduğunu bir daha sübut edirdi. “Gecənin orduları” romanı 1967-ci ildə Vyetnam müharibəsinə etiraz edən nümayişçilərin Pentaqona yürüşünə həsr olunmuşdur. Bu əsərə görə N.Meyler Amerikanın nüfuzlu ədəbi mükafatlarından olan Pulitser və Milli ədəbiyyat mükafatlarına layiq görüldü.

1980-2000-ci illərdə N.Meylerin romanlarının poetikası bir qədər dəyişərək sintetik xarakter almağa başlayır. Onun bu illərdəki əsərlərində sənədli və bədii başlanğıcların sintezi, realizm, modernizm və posmodernizm elementlərinin vəhdəti diqqəti cəlb edir. Roman janrında cəsarətli eksperimentlər edən Meyler onun sənədli-mifoloji, siyasi, bioqrafik, sənədli-fantastik və jurnalist-təhqiqat romanları kimi növlərini təqdim edir. 1983-cü ildə yazıçının on üç il üzərində işlədiyi “Keçmişdəki gecələr” (“The Ansient Evenings”, 1983) romanı çapdan çıxır. Bunun ardınca yazıçı kütləvi ədəbiyyata ironiya kimi yazdığı “Sərt oğlanlar rəqs etmirlər” (“Tough Guys Don’t Dance”, 1984) adlı növbəti romanını çap etdirir. 1991-1997-ci illərdə Meyler

müxtəlif səpkili “Əxlaqsız qadının kabusu” (“Harlot’s Ghost”, 1991), “Osvaldın hekayəsi. Amerika müəmması” (“Oswald’s Tale. An American Mystery”, 1995), “Pikassonun gənclik portreti” (“Portrait of Picasso as a Young Man: an Interpretive Biography”, 1995), “Allahın oğlunun İncili” (“The Gospel According to the Son”, 1997) kimi əsərlər yazır. 1998-ci ildə isə N.Meyler özünəməxsus yaradıcılıq bioqrafiyası olan “Bizim zamanımızın zamanı” (“The Time of Our Time”, 1998) əsərini yazır. Yazıçı burada Amerika həyatının müxtəlif dövrlərinə dair əsərlərini xronoloji ardıcılıqla yerləşdirir, özünün müxtəlif kitablarından götürdüyü fraqmentləri bir araya gətirərək bədii və sənədli mətnlərin vəhdətini yaradır. Bu kitab yazıçının əlli illik yaradıcılığının yekunu kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ömrünün son illərində N.Meyler sosializmə inamını itirsə də, Qərb demokratiyasının və kapitalizmin təntənəsinə də şübhə ilə yanaşırdı. O, ABŞ xarici siyasətindən narazı qalaraq, Kosovadakı bombardmanlara və İraqdakı müharibəyə qarşı etiraz səsinə ucaldırdı. Meylərin ən böyük arzusu L.Tolstoy üslubunda, sosial məzmununa malik Amerika romanı yazmaqdan ibarət olmuşdur. Lakin onun son əsərləri yazıçının bu arzusu ilə kəskin ziddiyyət təşkil edirdi. N.Meyler 2007-ci ildə XX əsrin ən məşum və ən qalmaqallı fiquru olan Hitlerin ailə tarixçəsini qələmə alaraq “Meşədə qəsr” əsərini yazır. Bu əsərdə yazıçı özünün Xeyirin və Şərin təbiəti, inam haqqındakı ideyalarını əks etdirir. Özünün sonuncu yaradıcılıq işində “Allah barəsində” (154) kitabında isə o, Allahın təbiəti barəsində fəlsəfi konsepsiyasını təqdim edir. Bu əsər onun yaxın dostu bioqraf və ədəbiyyatşünas Maykl Lennonla dialoqlar formasında yazılmışdır. Meylərə görə Allah sevgi deyil, şücaətdir. O, insanlara təlqin olunduğu kimi qüdrətli də deyil, çünki onun ədalətini hər vəchlə pozan, dünyanı şəh işləri ilə qarışdıran İblis vardır. Yazıçı kainatda daim xeyirlə şərin mübarizəsinin getdiyini, bu əbədi münaqişədə əsasən Allahın qalib gəldiyini söyləsə də, ona müxalif olan müxtəlif qüvvələrin qarşısında bəzən geri çəkildiyini də qeyd edir. Lakin Meylərə görə Allah – bütün insanları və canlı aləmi yaradan dahi sənətkardır və o, öz istəyinə uyğun şəkildə yaratdıqlarını həm mükafatlandırma, həm də reinkarnasiya vasitəsilə cəzalandırma bilər.

Müasir ABŞ ədəbiyyatının ən çox tanınan aparıcı yazıçılarından biri də F.Rotdur. Bu gün F.Rotu Amerika yəhudi ədəbiyyatına böyük töhfələr verən B.Malamud və S.Bellounun ən layiqli davamçısı hesab edirlər. Yazıçının yaradıcılığı amerikan ədəbiyyatının tərkib hissəsi olsa da, genetik baxımdan Şərqi Avropa yəhudi ədəbiyyatı ənənələri ilə bağlıdır. F.Rot 1933-cü ildə Nyu Çersi ştatının Nyuark şəhərciyində yəhudi ailəsində anadan olmuşdur. 1955-ci ildə Çikaqo universitetində magistr dərəcəsi alan Rot elə həmin təhsil ocağında ingilis dilini, Ayova və Princeton universitetlərində isə yazıçılıq üzrə ustad dərslərini tədris etmişdir. F.Rot ədəbi fəaliyyətə 1950-ci illərin ortalarından başlamışdır. Bu illərdə onun “Nyu Yorker”, “Eskvayr” kimi nüfuzlu ədəbi jurnallarda amerikalı yəhudilərin həyatından bəhs edən ilk hekayələri dərc olunurdu. Gənc yəhudi intellektualının onu əhatə edən meşşan mühitlə münaqişəsini satirik tonda təsvir etməsi tənqidçilər tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Onun bu qabiliyyətini yüksək qiymətləndirib heyranlıq ifadə edənlərlə yanaşı gənc yazıçını antisemitizm tərəfdarlarının xeyrinə fəaliyyət göstərməkdə suçlayanlar da oldu. Bu səbəbdən Rotun sonrakı illərdə yazdığı iki romanı müvəffəqiyyət qazanmadı. Yalnız 1969-cu ildə çap olunan “Portnoyun şikayəti” (“Portnoy’s Complaint”, 1969) romanından sonra F.Rot bir yazıçı kimi məşhurlaşdı. Roman yəhudi əsilli amerikalı vəkil Aleksandr Portnoyun dilindən nəql olunur. Onun psixoanalitiklə uşaqlıq illəri, müxtəlif kompleksləri, qarşısızalmaz fantaziyaları barəsində söhbətləri sonda daha dərin məsələlərin üstünə işıq salır. Romanın qəhrəmanı psixikasında olan pozuntuları yəhudi ailəsinin həyat tərzini, yəhudilərin qeyri-yəhudilərlə şübhəli davranışları, mənasız mərasimlərə sədaqəti, xüsusilə də hökmlü və bezikdirici dərəcədə qayğıkeş olan anasının qrotesksayağı, lakin incə bir mərhəmliliklə təsvir etdiyi obrazı ilə bağlayır. F.Rot Aleksandr Portnoy obrazının timsalında diasporada yaşayan bütün yəhudilərin keçirdikləri hissləri – intellektuallığı və qətiyyətsizliyi, şübhəni və eyni zamanda da özünə qarşı ikrahı təsvir edərək, milli kimlik probleminin fərqli tərəflərini göstərirdi. Yazıçının qəhrəmanın İsrailə münasibəti də ikili xarakter daşıyır. Bir yandan əzəli və ümumi vətən kimi onu sevən Portnoy, digər tərəfdən İsraildə yaşayan gəncləri heç cür anlamır, onları qalut yəhudilərinin, yəni taleyin hökmü ilə Eres-İsraildən uzaq düşərək digər ölkələrdə

yaşamağa məcbur olanların tam əksi hesab edirdi. Bu səbəbdən də o, İsraildə yaşamağı arzulamır, özünü orada heç cür təsəvvür etmirdi.

“Portnoyun şikayəti” romanında F.Rot amerikalı yəhudilərin həyatını təsvir edərkən komik şarj priyomlarından və qrotesk elementlərindən bacarıqla istifadə edir. Romanda yalnız Nyuarkda yaşayan yəhudi icmasının deyil, bütünlükdə amerikan cəmiyyətinin gerçəklikləri təhrif olunmuş şəkildə verilir. Gerçəkliyi son dərəcə qəribə və izaholunmaz hesab edən yazıçının təsvirində ətrafda baş verənlər absurd səciyyə alır. Mövcud stereotiplərə istehza ilə yanaşan F.Rot qroteskdən istifadə etməklə ən dəhşətli və iyrənc halları belə gülüş obyektinə çevirməyi bacarır. Bu, bir yandan ənənəvi yəhudi yumoru ilə bağlı olsa da, digər tərəfdən yasaq edilmiş mövzulara gülmək baxımından amerikan “qara yumoru” ənənələrinə yaxınlaşırdı. Əsərin baş qəhrəmanının monoloqu əvvəldən axıradək gerçəkliyin və karikaturanın, faciəviləyin və komikliyin təzadlı vəhdəti üzərində qurulmuşdur. Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, F.Rot “yəhudi mentalitetinin komik priyomlar vasitəsilə ifadəsini “Portnoyun şikayəti” romanının konfliktini çatdırmağın ən vacib və düzgün üsulu” (89, s.12) kimi seçmişdir.

Göründüyü kimi, F.Rotun romanları ABŞ-da etnik özünütəyinetmə və milli kimlik probleminə tamamilə yeni bir yanaşmanı ortaya qoyur. Məlumdur ki, ABŞ kimi nəhəng multikultural dövlətdə irqi və etnik özünütəyinetmə həmişə aktual olmuşdur. Yəhudi mənşəli F.Rot bu məsələni diqqət mərkəzində saxlayaraq öz romanlarında daima bu problemə toxunur. Onun personajları şəxsiyyətin təşəkkülünün vacib mərhələləri olan etnik, peşəkar və yaradıcılıq özünütəyininə keçirlər. Yazıçı özünütəyini F.Rotun 1970-2000-ci illərdə yazdığı romanların əsas mövzunu təşkil edir. Bu illərdə yazdığı romanlarda o, yəhudi yazıçıların bütöv və dərin obrazlarını yaradır. Tədqiqatçılar bu obrazları iki silsiləyə bölürlər. Bu silsilələrdən birinin baş qəhrəmanı Devid Kepeş, o birininki isə Natan Sukermandır. Devid Kepeş haqqındakı romanlarda yazıçı onun yəhudi mənşəyini xatırlatsa da, etnik məsələni çox qabartmır. Lakin Natan Zukermanla bağlı romanlarında o, etnik mənsubiyyət məsələsini ön plana gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki yazıçı obrazı avtobioqrafik səciyyə daşmasına baxmayaraq, F.Rot Natani özünün ikinci “Mən”i hesab edirdi.

Natan Zukermanın obrazına ilk dəfə yazıçının “İstək professoru” (1977) romanında rast gəlinir. Onun həyat tarixçəsinə, yaradıcılıq axtarışlarına və mənəvi təşəkkülünə isə “Buxovlanmış Zukerman” adlı romanlar silsiləsi həsr olunmuşdur. Onun “Əks həyat” (1987) romanı da bu silsiləyə aid edilir. Əsərin qəhrəmanı Zukerman ölüm qabağı yazdığı romanında öz həyatını başqa variantda təqdim etmək qərarına gəlir. Lakin o, öz romanının qəhrəmanı kimi kiçik qardaşını – tanınmış dantist Henrini seçir. Henri ağır xəstəlik nəticəsində ruhi sarsıntı keçirir və dini düşüncələrə qapanır. Sonda o, İsrailə gələrək dindarların yaşadığı qəsəbədə məskunlaşır.

F.Rot öz əsərlərində “Amerikada yəhudi yazıçı olmaq nə deməkdir?” sualını qoyur və ona cavab tapmağa çalışır. O, yəhudi yazıçısının obrazını yaradarkən müxtəlif metodlardan istifadə edir. Yazıçı avtobioqrafik obrazlar yaradaraq öz şəxsi həyatının faktlarını əsas götürür, yaxud da məşhur müəlliflərin bioqrafiyasını və yaradıcılığını təhlil edərək onların obrazlarını publisistik və bədii əsərlərinə daxil edir.

F.Rotun avtobioqrafik səpkidə yazdığı “Faktlar” (1988) və “İrs” (1991) əsərlərində yazıçının şəxsi həyat və ədəbiyyat, yaradıcılıq barəsində fikirləri öz əksini tapır. “Faktlar” əsərində o, şəxsi həyatının mənzərisini ədəbiyyatdan asılı olmadan yaratmaq istəsə də, “faktlar” elə toplanmışdı ki, həyati epizodlar insanın formalaşmasından daha çox bir yazıçının təşəkkül prosesini göstərirdi. F.Rot əslində ədəbiyyatı və yaradıcılığını həyatından ayrı tutmurdu. K.Benyumov yazır: “Filip Rot köhnə məktəbin, köhnə, sadıq nəslin yazıçısıdır. Ədəbiyyatda bu nəslin nümayəndələri üçün ideallar mövcud deyildi, amma ədəbiyyat onun üçün (F.Rot nəzərdə tutulur – G.C.) iş kimi, təfəkkür tərzini kimi, mövcudluq vasitəsi kimi ideal idi (177).

F.Rotun əsərlərinin daimi personajları Nyuarkın yazıçının uşaqlıqdan yaxşı tanıdığı sakinləri idi. Burada yaşayan yəhudilər bir vaxtlar Amerikaya Rusiyadan, Litvadan, Polşadan və Macarıstandan gələn yəhudi mühacirlərin uşaqları idi. Amerikada həyatlarını qurmağa çalışan bu insanların gündəlik ağır və çətin həyatı F.Rotun demək olar ki, bütün romanlarından qırmızı xətt kimi keçir. Həmin uşaqlar yazıçının romanlarının səhifələrində boy ataraq amerikalı yəhudilərinin sonrakı

üçüncü nəslini meydana gətirdilər. F.Rot ilk baxışda yəhudi problemi ilə bağlı olmayan Amerika gerçəkliklərini bu insanların gözü ilə görür və təhlil edirdi. Bütün bu mövzular onun “İnsan ləkəsi” (“The Human Stain”, 2000) romanında daha qabarıq nəzərə çarpır. “Zukerman” silsiləsinin davamı olan bu roman əvvəlki kimi 65 yaşlı Natan Zukermanın dilindən nəql edilir. Burada o, oxuculara digər bir qəhrəmanın universitet professoru Koulmən Silkin əhvalatını danışır. Silk cənubi Massaçusetsdə Berkşirdə yazıçı tərəfindən uydurulmuş Afina kollecinin keçmiş professoru və dekanıdır. Silk parlaq və güclü bir şəxsiyyətdir. O, çoxlarından fərqli olaraq, öz həyatını cəmiyyətdə kök atmış qaydalara deyil, öz istəyinə uyğun qurmuşdur. Silk istədiyi hər şeyə nail olmuşdur: o, hörmətli universitet professoru, dekanıdır, onun gözəl ailəsi və dörd övladı vardır. Lakin birdən bədbəxtlik baş verir- onu iki afro-amerikalı tələbəyə qarşı rasizmdə ittiham edərək böyük qalmaqla yaradırlar. Professor üzünü belə görmədiyi tələbələrə görə ittiham olunmasına nə qədər etiraz etsə də, Amerikanın siyasiləşmiş cəmiyyəti ona öz günahsızlığını sübut etməyə imkan vermir. Silki ləkələyirlər və o, universitetdən getmək məcburiyyətində qalır. Bundan az sonra onun arvadı İris keçirdiyi stress səbəbindən dünyasını dəyişir. Lakin Silkin zədələnməsi bununla bitmir. Arvadının ölümündən sonra Silkin elə özünün işə götürdüyü iddialı gənc fransız qadın professordan ona olan cavabsız hisslərinin intiqamını alır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hadisəyə qədər Silk qonşusu olan az tanınan yazıçıya müraciət edərək, onun həyat tarixçəsini olduğu kimi qələmə almasını xahiş etmişdir. Bu epizoddan sonra oxucu Silkin keçmişi, indisi və gələcək taleyi barəsində həmin yazıçının – Natan Zukermanın vasitəsilə tanış olur. F.Rot sanki zamanın səyahətinə çıxaraq öz qəhrəmanının həyat təfərrüatları bir-birinin ardınca təsvir edir.

“İnsan ləkəsi” F.Rotun ən yaxşı romanlarından biridir. Burada onun yazıçılıq məharəti bütün parlaqlığı ilə əks olunur. Yazıçı romanda müasir Amerika cəmiyyətinin fəvqəladə dərəcədə aktual olan bir çox problemlərinə toxunur. O, öz qəhrəmanlarını dərin psixoloji analize məruz qoyaraq insan təbiətinin və insani münasibətlərin ən müxtəlif tərəflərini oxucunun gözləri qarşısında canlandırır. Romanın ilk epizodlarında yaranan gərginlik durmadan artır, personajların

qəribəlikləri tədricən aydınlaşır və onların taleyindəki “ağ ləkə”lər bir-birinin ardınca silinir. Koulmən Silk obrazı isə Natan Zukerman tərəfindən təftiş edilərək tədricən açılır. Professor Silkin ən böyük sirri məhz Zukerman tərəfindən oxuculara catdırılır. Məlum olur ki, özünü yəhudi adlandıran və rasizmdə ittiham olunan professor əslində ağ dərilili zəncidir. O, öz ünvanına aşağılayıcı “nigger” sözünü eşitməməkdən ötrü şüurlu şəkildə doğma köklərindən və qanından imtina etmişdir.

F.Rotun 2004-cü idə yazdığı növbəti “Amerikaya qarşı sui-qəsd” (“The Plot Against America”, 2004) romanı da tənqidçilər və oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılandı. Yazıcı bu əsərində II Dünya müharibəsi illərinə qayıdaraq Şərqi sahilində yerləşən balaca bir şəhərin yəhudi sakinlərinin taleyini qələmə alır. Bu əsərində Rot Amerika tarixinin alternativ variantını yaradır. ABŞ-ın 1940-cı ildəki prezident seçkilərinin həqiqi nəticələrini təhrif edərək öz uydurma tarixini yazan F.Rot Amerikada faşizmin qalib gələcəyi təqdirdə nələrin baş verə biləcəyi barədə oxucuları xəbərdar edir. Bu mənada romanı antiutopiya janrının ən yaxşı nümunələri ilə bir sətərə qoymaq olar.

Romanın təhkiyəçisi və baş qəhrəmanı gənc Filipin özüdür. Əsərin baş qəhrəmanının və müəllifin adlarının üst-üstə düşməsi hadisələrin həqiqiliyini, sənədliyi təsdiqləyən ən əsas əlamətlərdən biri kimi F.Rotun ən uğurlu tapıntılarından biri idi. Romanı yazarkən F.Rotun yaşı 70-i keçmişdi, lakin onun qəhrəmanı Filipin isə heç 10 yaşı belə yoxdur. Lakin yazıcı uşaqlıq illərinin xatirələrini bu azyaşlı oğlanın obrazında yenidən canlandırmağı bacarmışdır. Oxucu Filipin vasitəsilə onun orta təbəqəli amerikan ailəsi ilə tanış olur. Onun sığorta məmuru olan atası, həyatı qaz plitəsi ilə paltar maşını arasında keçən anası, qəhrəman-təyyarəçinin şəkillərini çəkən böyük qardaşı Nyuarkda yaşayan onlarla belə ailənin ümumiləşdirici obrazı kimi çıxış edir. Balaca bir amerikan şəhərciyinin gündəlik həyatı, kasıb yəhudi kvartalının adi məişət təsvirləri və s. romanın gerçəkliklə səsleşən epizodlarındanır.

“Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanında II Dünya müharibəsi illərindəki amerikan cəmiyyətinin real mənzərəsini yaradan F.Rot, eyni zamanda Amerika tarixinin bir epizodunu öz təxəyyülünün süzgəcindən keçirərək onun alternativini

yaradır. Rotun versiyasına görə, 1940-cı il seçkilərində bütün gözləntilərin əksinə olaraq F.Ruzvelt deyil, onun rəqibi nasistlərə rəğbəti ilə seçilən Ç.Lindberq qalib gəlir. Onun hakimiyyətə gəlişindən sonra Rotlar ailəsinin və digər yəhudilərin yaşadığı faciələr romanın əsas süjet xəttini təşkil edir. Faşizmin Ağ evə gəlişi amerika cəmiyyətində antisemitizm əhvalını bir az da gücləndirir. Belə ki, İspaniyada Hitlerlə görüşən Lindberq alman və amerika xalqları arasında dostluq elan edir. Ardınca o, öz nasist dostlarının təcrübəsindən yararlanaraq antisemitizmi dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevirir. Bundan sonra baş verəcək fəlakətləri dərk edən yəhudilərin bir qismi mübarizəyə qalxır, başqa bir qismi yeni hökumətlə anlaşmağa çalışır, digərləri isə Amerikayı tərk edərək Kanadaya köçürlər.

F.Rot Amerika tarixi ilə bağlı uydurmaya əl atmasını, fantaziyalarına bu qədər sərbəstlik verməsini demokratiya ilə faşizm arasındakı sərhəddin nə qədər xəfif olduğunu göstərmək məqsədilə etdiyini söyləyir. “Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanında antisemitizmi tənqid edən Rot bu cür əhval-ruhiyyənin hökm sürdüüyü amerika cəmiyyətində yəhudinin keçirdiyi hissləri, ideallarının puç olmasını balaca Filipin dili ilə bu şəkildə ifadə edir: “Amerikalı valideynlərin amerikalı oğlu və Amerika şəhərlərinin birinin məktəblisi kimi mən ilk dəfə anladım ki, mənim indiyə qədər mövcud olma faktı kimi dərk etdiyim hər şey şübhə və təhlükə altına düşmüşdür” (107a, s. 16). O, böyük ideallardan və yüksək materiallardan bəhs etmədən, fəlsəfi, siyasi mülahizələrdən yan keçərək sadə bir yəhudi ailəsinin timsalında ağılsız şərəiti təsvir edir: insanlar burada yaşamış, işləmiş, özlərini bu ölkənin vətəndaşları hesab etmiş, sonra isə birdən-birə ikinci dərəcəli adamlara çevrilmişlər. Azad ölkə, Nyuarkda yaşayan yəhudilərin “bizim Amerika” adlandırdıqları ABŞ, birdən-birə antisemit ruhda köklənmiş irlandların, almanların və Hitlerə rəğbət bəsləyən digər qruplaşmaların Amerikasına çevrilir.

Demokratiya və bərabərlik haqqında mifin süquta uğraması German Rotun polisə, Amerika dövlətinin qanunlarının və asayişinin keşikçisi ilə söhbətində bütün dərinliyi ilə üzə çıxır. Rotlar ailəsi öz əşyalarını kiçik bir otelin piştaxtası yanında görəndə polisə deyirlər:

“– Zabit, biz ailəlikcə Linkoln Memorialında olmuşuq. Orada divardan Gettisberq məramnaməsi asılıb. Orada nə yazıldığı sizə məlumdurmu? Bütün insanlar allah qarşısında bərabərdilər.

– Lakin bu o demək deyildir ki, qabaqcadan sifarişli otel otağı digəri ilə bərabərdir” (107a, s. 101).

İnsanın hüquqlarının elə insan hüquqlarının qorunması adı altında pozulması XX əsrin ən dəhşətli antiutopiyalarından biri idi. Bu məsələ ilə bağlı O.Kalujina bu xüsusda yazır: “Şəraitin təzadlığı ondadır ki, prezident Lindberq amerikalı Hitlerdir və hakimiyyətə qiyam nəticəsində deyil, səs çoxluğu ilə demokratik seçkilər vasitəsilə gəlmişdir” (186).

F.Rot “Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanı ilə Amerikanın dünyada sülhün, azadlığın və demokratiyanın dayağı olmasına inamı şübhə altına qoydu. Yazıçı bu romanında Amerika ədəbiyyatında mövcud olan tarixi və siyasi mifi bir qədər dekonstruksiya etdi. Amerikan ədəbi dairələrində və mətbuatda “Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanı əsasən müsbət qarşılandı. Vaşinqton Post qəzetinin ədəbi tənqidçisi C.Yardli bu romanı “əsil amerikan tarixi” adlandırmışdır (174). Nyu York Tayms qəzeti isə romanı “ecazkar siyasi roman” kimi qiymətləndirirdi (126; 174).

1980-ci illərdə amerikan-yəhudi ədəbiyyatında geniş əks olunan mövzulardan biri yəhudi dini ənənələri və iudaizmlə bağlı idi. Bu mövzular xüsusilə X.Potok, A.Royf, R.Qrinfield, X.Denker, C.Elkin və digər yəhudi yazıçılarının yaradıcılığında müxtəlif aspektlərdən əks olunurdu. Onların içərisində iudaizmin problemlərini müasirlik baxımından işıqlandıran və ortodoksal yəhudi ilə yeni nəsil yəhudi arasındakı çətin qarşılıqlı münasibətləri göstərən X.Potokun yaradıcılığı xüsusilə diqqəti cəlb edir. German Harold (Xaim) Potok yəhudi mənşəli amerikan yazıçısı və esseistidir. Nyu Yorkda hasidi ailəsində doğulan Potok ilk təhsilini ortodoksal yəhudi məktəbində almışdır. Dini təhsil almasına baxmayaraq o, uşaqlıqdan incəsənətə meyl etmiş, rəssam olmaq arzusu ilə yaşamışdır. Lakin atasının və müəllimlərinin israrlı təkidlərindən sonra o, bu fikrindən daşınmışdır. Sonrakı dövrlərdə ədəbiyyata maraq göstərən Potokun ədəbi zövqünün formalaşmasında ingilis yazıçısı İ.Vonun böyük

təsiri olmuş, xüsusilə də onun “Braydsxetə qayıdış” (1945) romanı gələcək yazıçını ədəbi yaradıcılığa ruhlandırırmışdır.

Erkən gənclik illərindən ədəbi fəaliyyətə başlayan X.Potokun ilk qələm təcrübələri Yeşiva Universitetinin illik tələbə məcmuəsində nəşr olunmuşdur. Yeşiva universiteti (Yeshiva University) ABŞ-da fəaliyyət göstərən ən qədim və iri yəhudi ali təhsil ocaqlarından biri hesab olunmaqla yanaşı, həm də ortodoks iudaizmin əsas tədris mərkəzi idi. 1950-ci ildə X.Potok həmin universitetin bakalavr pilləsini ingilis ədəbiyyatı üzrə bitirdikdən sonra Yəhudi Teoloji Seminariyasına daxil olur və 1954-cü ildə buranı bitirərək ravvin dini dərəcəsi alır. X.Potok Los Anceles və Pensilvaniya universitetlərində iudaizmi tədris etmişdir. 1963-cü ildə “Solomon Maymonun rəşionalizmi və skeptisizmi” mövzusunda doktorluq dissertasiyanı bitirmək məqsədilə o İsrailə getməli olur. Sonralar yenidən İsrailə qayıdan X.Potok 1973-1977-ci illərdə öz ailəsi ilə burada yaşayır. Yerusəlimdə yaşadığı dövrdə o, İsrail dövlətinin və iudaizmin tarixi ilə bağlı xeyli qiymətli məlumatlar əldə edir. Yazıçının bu xüsusdakı fikir və mülahizələri onun 1978-ci ildə yazdığı “Xaim Potokun yəhudi tarixi boyu səyahəti” əsərinin əsasını təşkil edir.

1980-ci illər X.Potok yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü kimi səciyyələndirilir. Bu dövrdə onun esseistikası və publisistikası yəhudi tarixi, dini, fəlsəfəsi, həmçinin, amerikan və yəhudi ədəbiyyatının problemləri kimi mövzuları ehtiva edir. Bu problemlər onun “Urbanist Amerikada mədəni konfrontasiya” (1981), “Fəlakətin dərsəri” (1982), “Əbədi apokalipsislər əstri” (1983) adlı yazılarında daha qabarıq əksini tapırdı. Yazıçı müasir dünyada yəhudiliyin yerinə dair fikirlərini 1985-ci ildə çapdan çıxan “Müasir dünya üçün etik normalar: yəhudi intuisiyaları” məqalələr və esselər toplusunda geniş şəkildə oxucularına çatdırdı. Onun yəhudi yazıçısı İ.Başəvis Zingerə həsr etdiyi məqalələr yəhudi təbiətinin və dünyagörüşünün açılması baxımından xüsusi maraq kəsb edir. Bu məqalələrdə X.Potok dahi yəhudi yazıçısının baxışlarını təhlil edir, onun irrəşionalizmə və mistikaya meylini dünyagörüşünün vacib elementi kimi səciyyələndirir.

X.Potokun əksər romanlarının mövzusu yeni nəslin gəlişi ilə ənənəvi yəhudi həyat tərzində baş verən radikal dəyişikliklərdən götürülmüşdür. Yazıçı öz əsər-

lərində göstərməyə çalışırdı ki, ənənələrə riayət edərək yaşayan yəhudilər onlara dəyişiklik etməklə heç də iudaizmin əsaslarından imtina etmirlər. Hələ 1967-ci ildə yazdığı “Seçilmiş” (“The Chosen”) romanında Potok müasir amerikalı ortodoks yəhudiliyinin iki nəslini – ənənəçiləri və yenilikçiləri təsvir edir, onlar arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələrin şərhini verməyə çalışırdı. Romanda hadisələr II Dünya müharibəsindən sonra Bruklində cərəyan edir. Əsərin qəhrəmanı ravvin peşəsi ilə dünyəvi həyat tərzində seçim etməkdə çətinlik çəkən gənc istedadlı oğlandır. Altı ay Nyu York Tayms qəzetinin bestseller siyahısından düşməyən bu romana görə X.Potok Dövlət Kitab mükafatına layiq görüldü.

Yazıçı sonrakı illərdə yazdığı “Vəd” (1968), “Mənim adım Aşer Levdir” (1972), “Başlanğıcda” (1975), “İşıq kitabı” (1981), “Davitanın arfası”(1985) kimi romanlarında bu mövzunu daha da genişləndirir, Tora təlimləri ilə müasir dünyanın tələbləri arasında ruhi tarazlıq yaratmağa cəhd göstərirdi. Potok öz romanlarında daha çox din filosofu kimi çıxış etməsinə baxmayaraq, onun əsərləri bədii cəhətdən də parlaq və mükəmməldirlər. Yazıcının parlaq və sərbəst üslubu, romanlarının maraqlı, əyləndirici süjetlərə malik olması tənqidçilərin və oxucuların dəyərləndirdiyi əsas xüsusiyyətlərdəndir. Tənqidçilər X.Potokun sadə, oxunaqlı üslubunu E.Heminqueylə müqayisə edirdilər. Öz əsərlərində yazıçı oxucuları saqqallı və enli yanları olan qara şlyapalı hasidilərin qeyri-adi dünyasına aparır, şabbat ərəfəsi şam işığındakı axşam yeməklərinin, sinaqoqlardakı dua mərasimlərinin, toy nəğmələrinin və rəqslərinin və nəhayət, məktəblərdə yorulmadan Talmudu oxuma səhnələrinin əlvan və ekzotik mənzərələrini yaradır. Potokun qəhrəmanları bu mühitdən çıxan, icmanın “qanadları altında yaşayan”, lakin öz imkanlarını, arzu və istəklərini axıra qədər reallaşdırma bilməyən gənc insanlardır.

X.Potokun “Davitanın arfası” (Davita's Harp, 1985) əsəri onun qadın qəhrəmanı olan yeganə romanıdır. Bu roman vasitəsilə Potok feministlərlə fikir mübadiləsi aparır, iudaizmin onlara nələri təklif edəcəyi barəsində xəbərdar edirdi. Həqiqətən də, yazıçı burada əvvəlki romanlarından fərqli olaraq feminizmlə bağlı problemlər qaldırırdı. Bu, onun qadın nöqtəyi-nəzərindən yazılan ilk əsəri idi. Romanın bütün süjet xətti İlana, anası Anna və atasının bacısı Sara kimi qadın

obrazlarının ağır həyat sınaqlarına necə sinə gərdiyinin üzərində qurulmuşdur. “Davitanın arfası” romanı həm də avtobioqrafik səciyyə daşıyır. Romanda təsvir olunan bəzi epizodlar yazıçının öz həyatından götürülmüşdür. 1983-cü ildə Vermontda olan Potok arvadı ilə birlikdə maqazində gördüyü arfaya məftun olur. Bu heyranlığını o, öz gələcək romanında da ifadə etmişdir. Digər tərəfdən yazıçının həyat yoldaşı Adena gəncliyində romanın qəhrəmanı Davita İlana kimi qadın olduğuna görə akademik mükafatdan məhrum edilmişdir (161, s. 81).

Romanın baş qəhrəmanı İlana Davita Çandal qarışıq nikahdan olan ailədə doğulmuşdur. Onun anası Polşadan olan yəhudi mühacir ailəsindən idi. Atası isə Yeni İngiltərənin köhnə və varlı xristian ailələrindən birindən çıxmışdı. Onun hər iki valideyni gənclik illərinin acı xatirələrindən əziyyət çəkirdi. Belə ki, onların hər ikisi öz dinlərindən – iudaizmdən və xristianlıqdan imtina etmiş, Kommunist partiyası sıralarına yazılaraq ABŞ-da və İspaniyada faşizm əleyhinə mübarizə aparanlara qoşulmuşdular.

İlananın uşaqlığı sirlər və mübarizələr içərisində keçmişdir. Qonşuları onların ailəsinə həmişə şübhə ilə yanaşırdılar. İlananın atası Maykl Çandal İspaniyada müharibədə olmuşdu. O, yenidən İspaniyaya qayıtdıqdan sonra İlana yerli sınaqoqa getməyə başlayır və buradakı yəhudilərlə dostlaşır. Maykl Çandal İspaniyada Gernikada öldürüldükdən sonra İlana və anası bu ağır dərdin öhdəsindən gəlməyə çalışırlar. İlana getdikcə ənənəvi iudaizmlə daha yaxından maraqlanmağa başlayır. Anası Anna Çandal isə özünü partiyanın işinə həsr edərək gənc kommunist və tarixçi Çarlz Karterlə yeni münasibətlər qurur. Lakin Stalin və Hitler bir-birinə hücum etməmək barədə pakt imzalayandan sonra kommunizm ideyalarının geosiyasi gerçəkliklərə satılmasına etiraz edən Anna partiya sıralarını tərk edir. Bundan dərhal sonra Karter Anna ilə bütün münasibətlərini kəsmək qərarına gəlir. Sonda Anna illər öncə rədd etdiyi əmisi oğlu Ezra Dinnə ərə getməli olur. Yəhudilər arasında İlana sanki mənəvi tarazlıq əldə etmişdir. Bibisi Sara isə ona xristian dininin özəllikləri haqqında danışdı. Yəhudi məktəbində oxuyan İlana burada ən sevimli tələbə idi. Lakin qadın cinsinə mənsub olduğuna görə akademik mükafatdan məhrum edilən İlana bərk sarsıntı keçirir.

Romanda feminizmlə bağlı epizodlardan biri də Ezra Dinnin Avropada dünyasını dəyişməsindən sonra Annanın onun üçün sinaqoqda Kadiş oxutdurmaq qərarına gəlməsi ilə bağlıdır. Lakin ona ərinin ruhu qarşısındakı mənəvi borcunu yerinə yetirməyə imkan vermirlər. Çünki həmin dövrdə – 1940-cı illərdə pravoslav sinaqoqlarında qadınlara Kadiş oxumağa icazə vermirdilər.

X.Potoku adətən amerikan-yəhudi ədəbiyyatı kateqoriyasına aid etsələr də, o, özünü daha çox amerikan yazıçısı hesab edir. Bu, onun əsərlərinin əsas obyektini kimi konkret amerikan cəmiyyətini götürməsi ilə bağlı idi. Yazıçı öz belletristikasında elə bir universal dünya yaradır ki, onunla tanış olan yəhudi, yaxud qeyri-yəhudi oxucular burada öz xüsusi subyektivliklərinin müxtəlif aspektlərini tapa, bəşər təcrübəsinin qarşılıqlı əlaqəsinin əsaslarını anlama və qiymətləndirə bilsin. X.Potokun əsərləri həm poetik strukturuna, həm də problematikasına görə fərqlənir. O, din mövzunu sanki kənardan əsərinə daxil etsə də, bu mövzu onun bütün romanlarının mərkəzində dayanırdı. Yazıçı amerikan-yəhudi ədəbiyyatını üslub cəhətdən daha da rəngarəng etmiş, onun yazı imkanlarını genişləndirmişdir. X.Potok amerikan-yəhudi ədəbiyyatının nüfuzlu nümayəndələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də Amerika ədəbiyyatına öz töhfəsini verən, onu yeni mövzularla zənginləşdirən yazıçılardan biri idi.

1980-2000-ci illər amerikan-yəhudi ədəbiyyatının aparıcı mövzularından biri də ənənəvi ailə həyat tərzinin transformasiyası və yəhudi qadınının cəmiyyətdə rolunun artması ilə bağlıdır. Bu tipli əsərlərin qəhrəmanları bir qayda olaraq intellektual, hər addımını ölçüb-biçən, cəmiyyətdə özlərinə layiqli yer tutmağa çalışan müstəqil qadınlardır. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatının A.Koxen, Q.Peyli, D.Markin kimi nümayəndələri yəhudi ailəsinə müasir baxış bucağından çıxış edir, yəhudi qadını, ümumiyyətlə, yəhudiləri amerikan cəmiyyətinin ayrılmaz hissəsi kimi təsvir edirlər. Bu mövzu xüsusilə Q.Peylinin yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Anita Noriçin qeyd etdiyi kimi, “yazıçının personajları, bir qayda olaraq, birinci şəxs təkində danışan yəhudi qadınlardır” (207). Q.Peylinin yaradıcılığı barəsində danışan tədqiqatçılar onu digər yəhudi mənşəli yazıçılardan fərqləndirərək hesab edirdilər ki, o, əsərlərində Amerikada yaşayan yəhudiləri deyil, yəhudilərin içində yaşayan Amerikanı təsvir edir. Yazıçının əsərlərinin əsas qəhrəmanları yəhudi

kvartallarında yaşayan insanlardır. Onların uşaqları heç vaxt milad yolkaları qurmur, valideynləri isə ömürlərinin son günlərini “İudey uşaqları” adlı qocalar evində keçirirlər. Lakin xırda təfərrüatlar istisna olmaqla, bu insanların hamısı amerikalıdırlar.

Qreys Peyli (Qudsayd) 1922-ci ildə Nyu Yorkun Bronks rayonunda anadan olmuşdur. Onun valideynləri İsaak və Maya Qutsaydlar Ukraynadan olan yəhudi mühacirləri idi. Onlar Amerikaya gələndən sonra soy adlarını dəyişərək “amerikansayağı” Qutseytə çevirirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bir yazıçı və fəal siyasi xadim kimi milli və dini mənsubiyyət və sosial mənşə məsələləri Q.Peyli üçün həmişə çox önəmli olmuşdur. O, ədəbi karyera ilə yanaşı həyatının vacib hissəsi hesab etdiyi siyasətlə məşğul olurdu. Yazıçı nüvə silahının genişlənməsinə və Vyetnamdakı müharibəyə qarşı etiraz aksiyalarına qoşulur, Hanoyda hərbi əsirlərin dəyişdirilməsi prosesində yaxından iştirak edirdi. Bütün bu məsələlər onun həyatında böyük önəm daşıyırdı və M.Krupnikin sözlərilə desək, “siyasi fəallıq onun normal həyatının bir hissəsini təşkil edirdi” (150).

Q.Peyli öz həyatını ədəbiyyat və siyasət arasında bölürdü. Ciddi ədəbi yaradıcılığa Qreys 1950-ci illərdə başlamışdır. 1959-cu ildə o, Nyu York sakinlərinin həyatından bəhs edən on bir hekayədən ibarət “Kişilərin xırda xoşagəlməzlikləri” adlı ilk hekayələr toplusunu çap etdirir. Bu məzəli hekayələrdə Qreys öz personajlarının dəqiq səciyyəsinə verir, onların nitqini aforizmlərlə zənginləşdirirdi. Onun ilk qələm təcrübəsi oxucular və tənqidçilər tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılandı. Hekayələr toplusunun uğuru onun müəllimlik fəaliyyətinin başlamasına böyük dəstək oldu. Qreys bütün həyatı boyu Sara Lourens adına kollecdə, Sirakuz universitetində və Nyu York və Kolumbiya universitetlərinin nəzdindəki kolleclərdə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul oldu.

Ona böyük uğur qazandıran ilk hekayələr toplusundan sonra Q.Peyli özünü roman janrında da sınamaq qərarına gəlir. Lakin yazıçı özü də etiraf edirdi ki, kiçik epik janrda yazmaq onun üçün daha rahatdır və o burada problemləri daha konkret şəkildə ifadə edə bilir. Beləliklə, o 1974-cü ildə “Son dəqiqədəki nəhəng dəyişikliklər” adlı ikinci hekayələr toplusunu nəşr etdirir. Böyük müvəffəqiyyət

qazanan bu toplu Peylinin orijinal və istedadlı yazıçı kimi şöhrətini daha da artırdı. Bu topluya daxil olan “Hələlik, xoşca qalın”, “Lexaim” kimi hekayələrində yazıçı böyük şəhərin ona yaxşı tanış olan həyatını, ABŞ-ın müharibədən sonrakı cəmiyyətində baş verən prosesləri – etnik qruplar və cinslər arasındakı ziddiyyətli münasibətləri parlaq bədii boyalarla əks etdirirdi. “Ən gur səs”, “Samuel” və bir çox digər hekayələrdə o, yəhudi mühacirlərin həyatını təsvir edir, eyni zamanda da onların gözü ilə Amerika gerçəkliklərinin mənzərəsini yaradırdı.

Q.Peylinin bütün hekayələri ikisəsliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Nəsillərin münasibəti burada “gənc” və “yaşlı” səslərin polifoniyasında öz əksini tapır. “Gənc səs” qrupuna altmışıncılar, mühacir yəhudi ailələrində doğulan ilk amerikalılar daxil idi. Amerika onlar üçün yeni vətən deyil, yeganə vətən hesab olunurdu. Lakin nə qədər təzadlı görünsə də, onlar özlərinə vətən saydıqları Amerikanı qeyd-şərtsiz qəbul etmirlər və piketlər, etiraz aksiyaları, ictimai hərəkətlər bu insanların gündəlik həyatlarının ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Onlar öz ölkələrinin və dünyanın simasını dəyişməyə qadir olduqlarına inanırdılar. Ona görə də Vyetnamdakı müharibəyə və irqi diskriminasiyaya qarşı kəskin etiraz səslərini ucaldır, bu istiqamətdə fəal mübarizə aparırlar. Amerikalı yəhudilərin başqalarının probleminə bu qədər həssaslıqla yanaşmasının bir səbəbi də Holokostdan sonra amerikan cəmiyyətində onlara münasibətin müsbətə doğru dəyişməsi, onların ikinci dərəcəli insan hesab olunmasının tədricən aradan qalxması ilə bağlı idi.

Q.Peylinin “yaşlı səs” qrupunu isə mühacir yəhudilər və qaçqınlar təmsil edirdilər. Onların psixoloji durumu birincilərə nisbətən daha mürəkkəb idi. Bu insanların əksəriyyətinin öz yəhudi köklərinə, ənənələrə sadıqlığını qoruyub saxlamasına baxmayaraq, onlar özlərini yəhudidən çox avropalı, rusiyalı hesab edir, zorla qoparıldıqları, ayrı düşdükləri mədəniyyətin xiffətini çəkirdilər. Altmışıncıların müharibədən çıxan və Holokostu yaşayan valideynləri onların etiraz hərəkətindəki mövqeyini bölüşmür, onlara dəstək vermirlər. Onların amerikan cəmiyyətində baş verən mənfi proseslərə yanaşması övladlarınıninkindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi. Təqiblər, sürgünlər və soy qırımı ilə rəngarəng olan keşməkeşli bir ömür yolu keçən mühacir yəhudilər dünyanın amansız və ədalətsiz olması fikr ilə

razılaşsalar da, Amerikanı özlərinin sonuncu sığınacağı hesab edir, onu bütün qüsurları ilə birlikdə qəbul etməyi məqbul sayırdılar.

Q.Peylinin əksər hekayələrinin qəhrəmanı avtobioqrafik səciyyə daşıyan Feyt Darvin obrazıdır. Ukraynadan olan yəhudi mühacir ailəsində doğulan bu qadın hippidir və sülh uğrunda mübarizə hərəkatının fəal üzvü, feministdir. Şəxsi həyatı uğurlu alınmayan bu qadın ahıl yaşlarında belə piketlərdə iştirak etməyə davam edir, insanları müharibə və ədalətsizliyə qarşı mübarizəyə səsləyirdi. Feytin və rəfiqələrinin həyatı alınmasa da, onlar ruhdan düşmürlər. Qreys öz hekayələri və yenilməz qadın obrazları ilə oxucuları ümitsizliyi təbəssümlə qəbul etməyə çağırır, həyata müdrikcəsinə davranmağı öyrədir və mübarizə ruhunun insanı heç vaxt tərk etmədiyinə inandırır.

Müasir amerikan –yəhudi ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri də Maykl Çabondur. Onu XX-XXI əsrin qovşağındakı amerikan ədəbiyyatının ən parlaq fiquru adlandırırlar. M.Çabon (Şeybon) 1963-cü ildə Vaşinqtonda yəhudi hüquqşünasın ailəsində dünyaya gəlmişdir. Uşaqlıqdan yazıçı olmaq istəyən Çabon ilk “Şəhərin sirləri” romanını tələbək illərində yazır. M.Çabon səkkiz romanın, çoxlu sayda hekayələrin və esselərin müəllifidir. Ədəbi yaradıcılığa 1988-ci ildə gələn yazıçının əsas obyektini onu əsərlərində absurd dünya kimi təqdim olunan Amerika gerçəklikləridir. M.Çabon amerikan gerçəkliyinin zahiri atributlarına və simvollarına xüsusi diqqət yetirir. Bu mənada xüsusilə Nyu York şəhəri onun əsərlərində amerikan uğurunun və tükənməz imkanların simvolu kimi çıxış edir. Çabon özündə həm yəhudi, həm də amerikan milli kimliyini daşıyır ki, bu da onun əsərlərində hiss olunur. O bir amerikalı kimi ölkənin stereotiplərini oxucunun gözləri qarşısında açaraq Amerika obrazı yaradır. Digər tərəfdən isə yəhudi mənşəyi və iudaizmi yaxşı bilməsi onun öz yaradıcılığında həm də yəhudi ədəbi ənənələrinə məxsus elementlərdən məharətlə istifadə etməyə imkan verir.

Onun yaradıcılığı Amerika ədəbi postmodernizminin səciyyəvi milli xüsusiyyəti olan “qara yumor məktəbinin” ənənələrini davam etdirir. Yazıçı özünün “Kavalerin və Kleyin sərgüzəştləri”, “Yəhudi polismlərinin ittifaqı” kimi

əsərlərində “karnaval” gülüşündən istifadə edir, aşkar görünən faciəvi və komik başlanğıcları birləşdirir.

M.Çabonun ən məşhur romanı olan “Kavalerin və Kleyanın sərgüzəştləri” insan təbiətinə optimist münasibətdən yaranan komik eposdur. Mürəkkəb postmodernist təhkiyədən ibarət olan roman allüziyalarla zəngindir. Süjetin əsasını ABŞ-da məşhur komikslərin müəllifləri olan Co (Yozef) Kavalər və onun əmisi oğlu Sem Kleyin (Samuil Kleyman) sərgüzəştləri təşkil edir. Lakin yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan bu uydurma obrazlar amerikalı oxucuda onların real komiks müəllifləri olması assosiasiyasını yaradır. Öz doğma evindən qaçan praqalı Co Kavalər və Nyu Yorkda yaşayan Sem Kley uğur qazanmaq yolunda çox əhvalatlarla rastlaşırlar və onların müvəffəqiyyətə çatmaq yolu “amerikan arzusu”nun özünəməxsus təcəssümünə çevrilir.

Romanın mərkəzi mövzularından olan Holkost mövzusu M.Çabonun yaradıcılığında aparıcı yerlərdən birini tutur. Məlumdur ki, bu mövzu XX əsrin ikinci yarısında Avropa və Amerika ədəbiyyatının əsas mövzularından biri olmuşdur. Holkost mövzusunun bu qədər populyar olmasına münasibət bildirən T.N. Denisova yazır: “...hesab etmək olar ki, II Dünya müharibəsindən sonrakı bütün Qərb mədəniyyətinə “Anna Frankın gündəliyi”ndən tutmuş Spilberqin “Şindlerin siyahısı”na qədər Holokost mövzusu nüfuz etmişdir. Siyasi şəraitdən çıxış edərək demək olar ki, bu mövzunun aktuallığını itirəcəyi görünür. Bu mövzunun işıqlandırılmasında əsas pafos, bir qayda olaraq, sadəcə qurban qismində çıxış edən insanın faciəsində cəmlənmişdir, çünki onun mövcudluğu, daha dəqiq desək məhkumluğu nə onun davranışından, nə fəaliyyətindən, nə də ki, şəxsi keyfiyyətlərindən asılı deyildir. Hər şey lazımı yerdə və zamanda müstəsna olaraq onun “lənətlənmiş” xalqa məxsusluğu ilə qabaqcadan müəyyən olmuşdur” (91, s. 82).

Holokost mövzusunə adətən amerikan-yəhudi ədəbiyyatının üçüncü nəsil yazıçıları daha çox müraciət edirlər. Həmin nəslin nümayəndəsi olan M. Çabon bu mövzuya postmodernist nöqtəyi-nəzərdən yanaşır. Holokost faciəsi birbaşa Çabona təsir göstərməsə də, o da digər yəhudi yazıçı həmkarları kimi özlüyündə sağ qaldığına görə dərin günah hissi duyar. Öz xalqının tarixi taleyini və faciəsini dərinləndirən anlayın

Çabon müharibədən uzun onilliklər keçməsinə baxmayaraq Qolem haqqındakı qədim mifə müraciət edərək onun əsasında bütün istedadını sərf etdiyi komiksi yaradır. Qolem haqqındakı mifi “Kavaler və Kleyanın sərgüzəştləri romanına daxil edən yazıçı Praqalı Qolemin əhvalatının davamını özündən uydurur. Onun qəhrəmanları yatmış nəhəngin axtarışına çıxaraq onu yəhudi kvartalındakı evlərdən birində tapırlar, sonra isə təxliyə edirlər. Bu epizodlar həm mistik, həm də bir qədər gerçək xarakter daşıyır. Yazıcının gündəlik detalları, məsələn paltarları təsvir etməsi həqiqiliyə dəlalət edirsə, bütün bu əhvalatların II Dünya müharibəsi ərəfəsində baş verməsi mistik xarakter daşıyır. Romanda işğal altında olan Praqanın həyatı dəqiq təsvir olunur. Beləliklə də amerikan ədəbiyyatına xas olan əlaməti – bədii və sənədli elementlərin birləşməsi M.Çabonun da əsərində müşahidə olunur. Yazıçı öz romanında komikliyi və faciəni birləşdirməklə oxucuda dünyanın absurdluğu, heç bir məntiqə sığmaması fikrini aşılrayır.

M.Çabon “Kavaler və Kleyanın sərgüzəştləri” romanında amerikan milli şüurunda kök atan bir çox stereotipləri, o cümlədən “amerikan arzusu”nu və milli mədəniyyətin tipik əlamətlərini –komiksləri, superqəhrəman obrazları yaratmağa meylliliyi və onların hədsiz populyarlığını, maddi rifaha can atmasını və s. ironik şəkildə, tragikomik formada təsvir edir.

Yuxarıda söylənənlərdən çıxış edərək belə söyləmək olar ki, II Dünya müharibəsindən sonrakı birinci mərhələdə və XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində amerikan-yəhudi ədəbiyyatı həm ayrıca bir ədəbi istiqamət kimi, həm də ABŞ ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi məhsuldar fəaliyyət göstərmiş, onun ayrı-ayrı nümayəndələri hətta amerikan ədəbiyyatının simalarına çevrilmişlər. Bu ədəbiyyatın öyrənilməsi yəhudi mənşəli amerikalı yazıçıların yaradıcılığına işıq salmaqla yanaşı ABŞ ədəbiyyatının mühüm bir dövrünün ədəbi mənzərəsini yaratmağa da imkan verir.

II FƏSİL

II DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI AMERİKAN-YƏHUDİ ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ KİMLİK PROBLEMİ

2.1. Bernard Malamudun yaradıcılığında “milli kimlik və dünya” problemi

İngilisdilli yəhudi ədəbiyyatı bütün XX əsr boyunca dünya ədəbiyyatı çərçivəsində formalaşmışdır. Bu ədəbiyyat bir tərəfdən ümumi dil xüsusiyyətlərinə görə, digər tərəfdən isə müəlliflərinin milli mənsubiyyəti, mövzu, problem, motiv və obrazlarının ümumiliyinə görə xarakterizə edilir.

İdiş dilində yazılmış ədəbiyyatın kökləri bir qədər uzaq keçmişə gedib çıxsada, bu dildə ədəbi yazılarda başlanan intibah özünü İ.Peresin, M. Moyxem-Sforimin və Şolom-Aleyxemin yaradıcılığında büruzə vermişdir. Y.Brennerin ivritdə yazıları da yəhudi ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır. O, Fələstinə mühacirət haqqında yazmışdır. Brennerin əsərləri köklərindən ayrılmış insanların yenidən öz kökünə qayıtmaq istəyini əks etdirirdi.

Yəhudi ədəbiyyatının inkişafında sonrakı mərhələ digər dillərdə yaradılan yəhudi ədəbiyyatı ilə bağlıdır. Faciələr milyonlarla yəhudini həyatdan aparmış, Avropada idiş mədəniyyətinin inkişafına, demək olar ki, son qoymuşdur. Yəhudi tənqidçisi Rut Vissenin fikrinə görə, bütün bunların nəticəsində bu mədəniyyət assimilyasiyaya uğramağa başlamış, idiş dilindən çox ingilis dilində danışmağa başlayan yəhudiliyin şüurunda yeni prinsiplər əsasında mədəni dəyərləri bərpa etməyə can atma mərkəzi yer tuturdu.

İngilisdilli yəhudi ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrinin əsərlərini dildən başqa ümumi problemlər, mövzular, motivlər, obrazlar birləşdirirdi. Bu əsərlərin mərkəzində izzət çəkən, həyatın vurduğu zərbələr nəticəsində ağırlar içərisində qovrulan insanın çəkdiyi əzablar, həyat yolunda onun qarşısına çıxan çətinliklər durur. Antisemitizm, azadlıq mövzularını, izzət motivlərini, məsuliyyət problemini

digər yəhudi yazıçılarında olduğu kimi, Bernard Malamudun və İsaak Başeviç Zingerin əsərlərində, gündəmə gətirdikləri məsələlərdə də görmək mümkündür.

XX əsrin ən tanınmış ingilisdilli yazıçılarından, amerikan-yəhudi ədəbiyyatının çox sevilən və çox oxunan nümayəndələrindən biri Bernard Malamuddur. Bernard Malamudun yaradıcılığı dünya ədəbiyyatı üçün ümumi olan problemlərlə çox bağlıdır. Onun yaradıcılığı iki istiqamətdə inkişaf edir. Bunlardan biri yəhudi ənənələri ilə sıx bağlı olan yəhudi ədəbiyyatıdır, digəri isə yəhudi adətləri, ənənələri ilə əlaqəsi olmayan ədəbiyyatdır. Yazıçının yəhudi romanları dünya ədəbi ictimaiyyətinin həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Həyat haqqında düşüncələri, orijinal yazı üslubu, hekayə və romanları elə ilk dövrlərdən başlayaraq dünyanın müxtəlif guşələrində oxucu kütləsinin diqqətini çəkməyə başladı. Dərin düşüncə qabiliyyəti, istedadı, parlaq ideyaları onun erkən yaşlarından dövrünün tanınmış adamları, ziyalıları, sənətkarları ilə tanış olmasına, ünsiyyət qurmasına səbəb oldu (121, s.26).

Bernard Malamudu məhsuldar yazıçı adlandırmaq mümkündür. Hansı həyat şəraitinə düşməsindən, hara səyahət etməsindən asılı olmayaraq o, qələmini boş qoymamışdı. Qəhrəmanları əsasən yəhudilərdən ibarət olan ilk hekayələri çox keçmədi ki, ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdi. Bunun ardınca onun digər əsərləri də işıq üzü gördü.

Yazıçının roman yaradıcılığı ingilisdilli yəhudi ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onun dünyaya səpələnmiş xalqın dünya duyumuna həsr olunmuş yəhudi romanları mövzu və problemlərinin ümumiliyi etibarilə müxtəlif şəkildə xarakterizə olunur.

Bernard Malamud 1914-cü ildə Nyu-Yorka köçmüş yəhudi mühacirlərin ailəsində doğulmuşdur. O, özü haqqında yazırdı ki, “əsər yazmaq mənim mənəvi ehtiyacımdan irəli gəlir. Mən çətin həyat sürmüşəm. Atam bir baqqal idi. Anam onun yanında çalışır və hər işdə atama kömək edirdi. Lakin anam uzun sürən xəstəlikdən sonra gənc ikən öldü. Mən ağır və tənha yaşamışam. Atam və anam incə xarakterli və mədəni insanlar idi. Onlardan sonra mən özümü həyatda tənha hiss etdim” (133).

Yazıçı mühacirlik həyatını, insanın ən çətin şəraitə alışa bilmə imkanlarını bir çox əsərlərində ifadə edə bilmişdir. Burada onun qarşısına qoyduğu əsas vəzifə insanların diqqətini dünyada baş verən hadisələrin mahiyyətinə və yəhudilərin başına gələnlərə yönəltməkdir. Bernard Malamud Amerikada yəhudi həyatının ən yaxşı bədii təsvirçisi kimi tanınırdı. Oreqon onun ədəbi tarixinin bir hissəsini təşkil edirdi. Oreqonda yaşayan Malamud kiçik hekayələr yazmaqla ən yaxşı yazıçı olmaq uğrunda mübarizəyə başladı (132).

Onun 1952-ci ildə nəşr etdirdiyi “Fitri istedad” adlı ilk romanında da reallıq fantaziya ilə qarışır, üzvi vəhdət təşkil edir. 1957-ci ildə çapdan çıxmış “Köməkçi” romanında sənətkar Amerikaya yenidən gəlmiş mühacir yəhudi ailələrinin əxlaqi-etik dəyərləri məsələsinə toxunur. Əsərdə göstərilir ki, bu ailələr həyatda yaşamaq, yeni şəraitin çətinliklərinə dözmək üçün müxtəlif yollar axtarırlar. Tənhalıq onları sıxır, tarixi vətənləri, qoyub gəldikləri yerlər üçün darıxırlar. Tənhalığa qarşı mübarizə Malamudun bütün əsərlərində hiss olunur. “Yeni həyat” (1961), “Fəhlə” (1966), “Fidelmanın tabloları” (1969), “Sakinlər” (1971) romanlarında da oxucularını Amerika yəhudilərinin ağır mənəvi həyatı haqqında məlumat verir.

Bernard Malamud hekayə ustası kimi də tanınır. “Şeirli kiçik çəllək” (1958), “Əvvəlcə yaramazlar” (1963), “Rembrandın şlyapası” (1973) toplularına daxil olmuş hekayələrində də yəhudilərin dünənki və bugünkü həyatını realistcəsinə təsvir edə bilmişdir. Yazıçı bütün əsərlərində insanın taleyi probleminə toxunur. Bu əsərlər vasitəsilə yazıçı bildirmək istəyir ki, əsərdə insanın taleyi həll olunmuş olsa da, həyatda onu düzəltmək, yenidən qurmaq mümkündür.

Yazıçı ədəbiyyata verdiyi töhfələrə görə dəfələrlə müxtəlif mükafatlara layiq görülmüşdür (Məsələn, Milli kitab mükafatı, Amerika ədəbiyyatı və incəsənəti akademiyası tərəfindən ədəbiyyat sahəsində verilən qızıl medal və s.). O, Amerika İncəsənət və Elmlər Akademiyasının üzvü, Amerika PEN klubunun prezidenti olmuşdur (1971-1981). 1988-ci ildən etibarən Amerika PEN klubu Bernard Malamudun xatirəsinə həsr olunmuş mükafatı ən yaxşı müasir hekayə ustasına verir (53, s. 53).

XX əsrin ikinci yarısının Amerika yəhudi ədəbiyyatı üçün doğma ocaq mövzusu böyük əhəmiyyət daşıyırdı. II dünya müharibəsindən sonra yəhudi ictimaiyyətinin və mədəniyyətinin qarşısında özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaqla yanaşı, özünü ayrı mədəniyyətin tərkib üzvü kimi eyni zamanda ona qaynayıb-qarışmaq, qoruyub saxlamaq və ya Amerika cəmiyyətinə assimilyasiya olmaq məsələsi dururdu. II dünya müharibəsində baş verən hadisələr yəhudi xalqının düşüncə tərzini, şüurunu dəyişdirdi. Belə ki, bütün Şərqi Avropa yəhudiləri məhv olma təhlükəsi altında idi.

Müharibə o qədər dəhşətli idi ki, bəşəriyyət bütünlükdə insanın yer kürəsində yeri, dünyanı öz evi kimi qəbul edə bilməsi haqqında düşünməyə məcbur oldu. Yer kürəsi hamının evinə çevrilməli idi. Amerka yəhudiləri üçün özünütəyin etmə, öz xalqı arasında yerini axtarma problemləri Şərqi Avropada yaşayan yəhudilərdən olduğundan heç də az vacib məsələ deyildi. Doğma yuvanın axtarılması və yenidən əldə edilməsi mövzusu Bernard Malamudun bütün yaradıcılığında ana xətt kimi keçirdi. Bu mövzu onun “Sakinlər” romanında xüsusilə hiss olunurdu.

Romandakı hadisələr iki əsas baş qəhrəmanın arasında gedən münaqişə əsasında qurulmuşdu. Onların hər ikisi – zənci Villi Spermint və yəhudi Harri Lesser yazıçı idilər. Lakin onlar heç yola getmirdilər. Bu sənətkarların arasında milli mənsubiyyətinə görə heç bir konflikt yox idi. Onlar bir evin sakinləri idilər. Ev onları birləşdirir, qonşu, əməkdaş, düşmən edirdi. Burada ev – dünya, yaşadıkları mühit anlamındadır. Dünya bizim evimizdir. Romanda sakinlər evdən çıxıb gedirlər. Bu zaman o boşalır, sanki, qocalır, dəhşət saçan səhraya çevrilir. Buraya gələn yeni sakinlər məskən salmaq üçün deyil, yerləşmək üçün gəlirlər. Yazıçı bildirmək istəyir ki, Anamız – Yer də belədir. Ana qoynundan, doğma ocaqdan övladları həmişəlik çıxıb getdikdə ana bir anda qocalır, tənhaləşir. O evdə ocaq sönür. İnsan övladı harada yaşamaq istəyirsə, orada məskən salmalı, gələcək nəsillərinin taleyini düşünməlidir. O, elə övladlar tərbiyə etməlidir ki, öz köklərini unutmamaqla yanaşı, qovuşduqları mühitin də əbədi sakinlərinə çevrilsinlər, bu yeni evin əsl vətəndaşı olsunlar.

Roman eyni zamanda Amerika mühitinin reallıqlarını inikas edir. Villi Spermint – Amerika zəncisi, Harri Lesser – Amerika yəhudisidir. Onların hər ikisi Amerikaya

bütün hallarda gəlmədir. Nə zənci, nə də yəhudi Amerikanın avtohton sakinləri deyildirlər. Lakin Amerika onların hər ikisinin evinə – vətəninə çevrilir. Bu cəhətdən Bernard Malamud ev – vətən obrazını Amerikanın nümunəsində yaradır. Və yazıçının Amerikanı ev – vətən obrazına çevirməsi təkcə reallıqdan irəli gəlmiş, həm də Amerikanın dünyadakı yerini və rolunu da ortaya qoyurdu. İngilis dilində danışan ABŞ-ın hakim etnosunun özü də buraya məlum bir tarixdən başlamaqla gəlmiş və Amerikanı vətənə çevirmişdi. B.Malamud bununla insanın öz evindən hər hansı bir səbəbdən qopub, daha sonra nə qədər ağırlı və çətin olsa da, yeni bir ev qura bilməsini və bu yeni evi doğmalaşdırma bilməsini təsvir edirdi. Bu halda əsərin ideya xəttində alt qatda duraraq mətnin bütün elementlərini mənalandıran “Amerika – Dünya evi” konsepti B.Malamudun romanının aparıcı ideyasına çevrilir. Öz evlərindən hansı səbəbdənsə ayrılmalı olan insanlar Amerikada yaşamağa və xoşbəxt olmağa məhkumdurlar. Beləliklə, B.Malamudun romanında alt qatda bir Amerika obrazı da var. Bunu romanın süjetində görmək olur.

Təsadüfi deyildir ki, romanın baş qəhrəmanları sayılan Lesser və Villi evdə üstünlük əldə etmək uğurunda mübarizə aparırlar. Bu, iki yaradıcı adamın arasında yaranmış münaqişədir. Evi itirmək, çöldə qalma qorxusu onları daima izləyir. Onların hər ikisi yalnız bu evdə yazıb-yaratmaq iqtidarındadırlar. Bura onların fantaziyası üçün əvəzolunmaz şərait yaradır. Harri öz kitabını yarımçıq ata bilmirsə, deməli, evi də qoyub çıxma bilmir. O, hər səhifə üçün, eyni zamanda evdə keçirdiyi hər gün üçün narahatdır. Kitab yazılıb qurtarıqdan sonra Harri üçün həyat bir heçə dönəcək. Çünki o, yazıçı olmaq üçün doğulmuşdur. Onun həyatı bu evə, bu kitaba yönəlmişdir. Sənətkarın həyatı sanki qapalı bir çevrəyə bənzəyir, bu dairə isə yaşadığı evdə qapanır. Evin yoxa çıxması Harri Lesserin faciəsi və məhvi deməkdir. Harridən fərqli olaraq, Villi Spermint müxtəlif yerlərdə yaşasa da, yalnız Evində özünü sərbəst hiss edir. Burada o, kitabını yazma, zənci xalqının problemləri, istəkləri və gələcək arzuları barədə sərbəst danışa bilər. Məhz buna görə də o, Evində öz yerini möhkəmlətməyə çalışır. Bir-birilərini öldürərək onlar sanki bütövləşir, tamlanırlar. B.Malamudun fikrincə, bütün insanlar aralarındakı milli fərqlərə baxmayaraq, onların

hamısı Yer planetinin övladlarıdır. Onlar keçmişlərini, tarixlərini yaşatmaqla bərabər, bu günlərini, gələcəklərini də yaşamaladırlar.

Malamud hər vasitə ilə özünün ortodoks yəhudi mədəniyyətinə bağlılığını nəzərə çarpdırmağa çalışırdı. O, xasidizmlə bağlı mənbələri toplayıb sistemə salırdı. Yazıçının əsərlərində göstərilirdi ki, “yəhudi mübarizəsi sosial və dini bir məsələ deyildir. Buna baxmayaraq hadisənin bu şəkildə başa düşülməsi ehtimalı vardır. Ancaq bu, daha çox ifrat millətpərəstlikdir” (159, s. 2).

Yazıçının fikrincə, yəhudilərin bütün tarixi düşüncəsi yəhudiliyə heyranlıqdan daha çox yəhudiliyi həmişə itirilməyin sərhədinə düşdüyü üçün qınamaq üstündə qurulub. Ancaq itirilməyə görə yəhudi özünüdanlağına baxmayaraq, məhz yəhudilər itirilmişliyə qələbə çalmaqla ən böyük uğurlar əldə ediblər.

Malamud bununla yəhudi etnik psixologiyasının mental və tarixi köklərinə işarə etmişdir. Onun fikrindən anlaşılır ki, yəhudilərdə həmişə seçilmiş xalq, Allah tərəfindən xüsusi fərqləndirilmiş xalq anlayışı var. Lakin yazıçıya görə, dünyadakı yəhudiləri birləşdirən, onları yəhudi olmaqdan çıxmağa qoymayan yəhudilik kompleksindən daha çox yəhudiliyi itirmək qorxusudur. Bu, elmi mənada etnik identifikasiya məsələsidir. Hər bir yəhudidə harada və hansı mühitdə yaşamasından asılı olmayaraq, yəhudi etnik kimliyini saxlayan dəyərlər var. Bu dəyərlər ümumi məcmu halında etnik identifikasiya əlamətlərini təşkil edir. Yəhudi hər bir millətdə olduğu kimi, öz etnik identifikasiya dəyərləri sayəsində özünü yəhudi kimi dərk edər və qoruya bilir. Lakin yəhudilərin tarixi taleyi onları daima etnik kimliyi itirmək, assimilyasiya olunmaq qorxusu ilə üz bəz qoymuşdur. Bu təhlükə yəhudi şüurunu və bu şüurun mühüm tərkib hissəsi olan yəhudi kimliyi etnopsixoloji kompleksini daima ayıq və ayaq üstə saxlamışdır. Yəhudi mövzusunda yazan yazıçılar, o cümlədən Bernard Malamud bu nöqtəyə fikir verməklə yəhudi düşüncəsi üçün aktual və son dərəcə həssas olan bu məsələni daima diqqətdə saxlamış, onu bir milli ideya, yaxud milləti birləşdirən, onun üzvlərini harada olursa-olsun vahid məhvər ətrafında saxlayan milli davranış sxemi kimi təbliğ etmişlər. Beləliklə, B.Malamud yəhudi ideyası və sxemini dərk etməklə yanaşı, yəhudiliyi itirmək qorxusunun yəhudi şüurunun əsas təkanverici qüvvə olduğunu da ortaya qoymuşdur.

İdişdə yazılan yəhudi ədəbiyyatında biz tez-tez “kiçik adam” obrazına rast gəlirik. Bu “kiçik adam” – Şlemiel böyük dünyanın kiçik hissəciyidir. B.Malamudun “Fəhlə” romanının qəhrəmanı olan Şlemiel yəhudilərin ümumiləşmiş obrazı, rus yəhudisidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yəhudilik, Babil sürgünündən bu yana milli bir din halına gəlmişdir. Ancaq bu din tək Tanrıya, vəhyə söykənən müqəddəs kitaba və peyğəmbərlərə yer verməsi ilə deyil, milli dinlərdən, milliləşdirilib bir irqə aid edilməsi ilə də başqa ilahi dinlərdən fərqli bir vəziyyət göstərməkdədir. Əslində, bugünkü yəhudiliyin bir dinmi, irqmi, millətmi olduğu çox aydın deyil. Yəhudilərin başqa xalqların içərisində əriməməsinin başlıca səbəbi yəhudilərin tapındıqları və milli din səviyyəsinə gətirdikləri İudaizm və kanonik mətnlərlə bağlıdır. Təbii ki, onların xarici təsirlərdən qorunmaq, özlərini qorumaq instinktindən yaranan icmalılıq (qəttoların yaranması və oradakı qapalı mühit buna gözəl misaldır) xüsusiyyəti də əhəmiyyətli rol oynamışdır. Elə Bernard Malamud da öz əsərlərində bu qapalılığın yəhudilərin bir millət kimi qorunub saxlanılmasında mühüm rol oynadığını göstərir. Malamuda görə, qapalılıq milləti öz soy kökündən, adət-ənənələrindən, dilindən və dinindən uzaqlaşmağa qoymamışdır. Bu isə yəhudi xalqına qorunaraq mövcud olmaq və yaşamaq hüququ vermişdir (128, s. 67).

Burada qeyd etməliyik ki, qapalılıq etnik özünüqoruma kompleksinin tərkib hissəsidir. Bu, digər xalqlar içərisində yaşamağa məhkum olan azlıqlar üçün səciyyəvi haldır. Belə ki, əsas etnosdan fərqli səbəblərdən və fərqli şəraitlərdə siyasi və mədəni baxımdan ayrılmış etnik topluluqlarda etnoqrafik həyat təzi, milli adət-ənənələr həmin toplumu milli cəhətdən qoruyan və yaşadan mexanizmlər rolunu oynayır. Adi halda milli özünəməxsusluğu şərtləndirən mədəniyyətin tərkib hissəsi olan elementlər bu halda fəallaşaraq qoruyucu sistemi təşkil edir. Belə topluluqları səciyyələndirən cəhətlərdən biri də burada keçmiş xatirələrin canlanması, toplumun milli-mənəvi enerji qaynağına çevrilməsidir. Beləliklə, əsas xalqdan ayrı düşmüş toplumlarda onun danışdığı dialekt-ləhcə, özünəməxsus həyat təzi, bayramlar, mərasimlər, adət-ənənələr və s. milli mövcudluğun əsas mənbəyini təşkil edir. Bu prosesin, əsasən, iki tipi olur:

Birincisi, milli azlığın etnik identifikasiya əlamətlərinin qeyri-şüuri olaraq milli özünüqoruma sistemində çevrilməsi:

Bu halda milli azlığın təbii olaraq öz çərçivəsinə qapanması, öz ritmində yaşamanın ona daha rahat olması həmin azlığın etnik kimlik əlamətlərinin qorunmasına gətirir.

İkincisi, milli azlığın öz etnik kimliyini şüurlu şəkildə qoruması.

Bu halda azlıq cəmiyyətə inteqrasiya olunmağa can atır, onda özü yerini və rolunu möhkəmlətməyə çalışır, həm də eyni zamanda öz milli kimliyini yaşatmağı əsas milli ideyaya çevirir. Yəhudi qapalılığı bu tipə aiddir.

B.Malamud öz yaradıcılığı ilə doğma xalqına xidmət etməyə can atır. O, yəhudi xalqının arzu və istəklərini təmsil etmiş, dövrünün qabaqcıl ideyalarına əsaslanmış, yüksək bədii səviyyədə, oxucuların başa düşəcəyi dil və üslubda yazmışdır. O, eyni zamanda milli çərçivədə qalmayıb, yəhudi dünya duyumuna və düşüncə tərzinə xas olan dəyərləri bəşər mədəniyyəti səhnəsinə çıxarmışdır. Yazıçı əsərlərində həyatda rast gəldiyi, qonşu olduqları insanların tipik surətlərini yaratmağa nail olmuşdur. Yazıçı tip yaratmaq üçün həyatda gördüyü və öyrəndiyi hər bir adamı eynilə təsvir etməklə məqsədinə nail olur. Malamud bir sıra insanların keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən şəxsi əsas götürür, ona bənzər yüzlərcə adamdan aldığı yardımçı sifətlərlə onu tamamlayır. Malamudun tipləri konkret zaman və məkan dairəsində qələmə alınmışdır (121, s. 46).

B.Malamudun “yəhudi” romanları müxtəlif şəkildə aktuallaşan problemlərin obraz və motivlərin birlikdə ifadə olunması ilə xarakterizə olunur. Məsələn, “Köməkçi” (The Assistan, 1957) romanında əzab motivləri ön sıraya çəkilir. “Fəhlə” (The Fixer, 1966) romanında azadlıq mövzusu mərkəzi məsələyə, “Sakinlər” (The Tenants, 1971) romanında isə “başqa adam” problemi aparıcı mövzuya çevrilir. Öz milli-tarixi köklərindən uzaqlaşma motivləri antisemitizm mövzusu ilə birləşmişdir.

“Köməkçi” romanında “yəhudi” keçmişi ilə “yəhudilikdən uzaq olan müasir həyat tərzini” təhlil edilir. Romanın əsas süjet xəttini qoca yəhudi Morris Boberlə gənc italyalı Frenk Alpayn arasındakı münasibətlər təşkil edir. Yazıçı göstərir ki, insanlar arasında problemlər onların dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq

mövcuddür. Bu problemlər, çəkilən əzab insanı dəyişdirir. Əzab qaçılmazdır. Morris Bober obrazı Amerikada yaşamaq istəyinin qurbanına çevrilmişdir. O, çox böyük çətinliklərə qalib gələrək çar Rusiyasından qaçır və öz şəxsi illüziyalarının tələsinə düşür. O, pis biznesmandır. Onun biznesini qurmağa iradəsi və qətiyyəti çatmır. Biznesi iflasa uğramaq üzrədir və heç bir inkişafı yoxdur. Morris müsbət qəhrəman olsa da, çox bəxtsizdir.

Qeyd edək ki, Morris obrazı da Şlemiel obrazı kimi axıradək açılmamışdır. Morris Boberin vasitəsilə Frenk Alpayn başa düşür ki, hər bir şəxsin qarşısında duran əsas məsələ – ümumbəşəri əxlaq normalarına uyğun hərəkət etməkdir. O, Morrisə özünü borclu hiss edir. Dükənini oğurladığına baxmayaraq, qoca baqqal Frenki bağışlamış, ona hətta iş də vermişdir. Frenk də minnətdarlıq əlaməti olaraq yəhudi olmaq qərarına gəlir. Yalnız bu halda baqqalın vəfatından sonra onun (Morrisin) ailəsinin qayğısına qala bilər. Yeni dini qəbul etməklə sanki Frenk Alpayn yeni həyata başlayır, özünü tapır. B.Malamudun bədii konsepsiyasında özünü kəşf etmə əsl insaniyyətin müəyyən olunması vasitəsilə ifadə olunur.

Romanda reallaşdırılmış bir çox ideya xətləri ilə yanaşı, iki xətt də diqqəti cəlb edir. Bunlardan birincisi Malamudun insanlar arasında problemlərin onların dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq mövcudluğunu qabartmasıdır. Yazıcının bu məsələni aparıcı xətlərdən biri kimi diqqətdə saxlaması təsadüfi deyildi. Yəhudilər harada olursa-olsun onların milli problemləri həmişə olur. Bu problemlər onların özləri tərəfindən nə qədər yumşaldılmağa, pərdələnməyə çalışılırsa da, onlar özlərini yenə də bürüzə verir. Çünki yəhudi olaraq qala bilmək yəhudi milli kimliyinin qorunmasından keçir. Bu halda bir yəhudinin özgə etnik mühitdə öz yəhudiliyini qorumağa çalışması onun mövcud etnik sistemə yad cisim daxil etməsi deməkdir. Bioloji qanunlara görə, bütün orqanizmlər yad cismə reaksiya verir. Bəzi orqanizmlər yad cismi qəbul etməyərək özündən kənara itələməyə, onu zərərsizləşdirməyə çalışır. Bəzi orqanizmlər də yad cismi özünə uyğunlaşdırmağa çalışır. Yəhudilərin öz kimliklərini yad mühitlərdə qorumaları onları yad cismə bənzədir. Bu halda hər bir yəhudinin yaşadığı cəmiyyətə inteqrasiya etməsi və eyni zamanda yəhudi olaraq qalmağa çalışması yəhudi milli düşüncəsini məşğul edən ümumi problemdir.

Malamud buna toxunaraq göstərməyə çalışır ki, insanlar arasında problemlər bütün hallarda mövcud olacaqdır və var. Bu halda onların dini və milli mənsubiyyəti rol oynamır. Problem bu faktorlardan asılı olmayaraq da törəyəcəkdir.

Malamuda görə, insanı problemlərlə qarşılaşdıran faktorlar içərisində dini və milli mənsubiyyət heç də öndə gəlmir. Bundan daha öncə sosial-iqtisadi və mənəvi-psixoloji faktorlar var. Morris Bober bunun tipik nümunəsidir. Yazıçı onun romandakı həyatının bütün geniş-yoxuşlarının məhz sosial-psixoloji faktorlardan qaynaqlandığını ortaya qoyur.

Bernard Malamudun romanda aparıcı mövqeyə çıxardığı xətlərdən biri də Frenk Alpaynın yəhudiliyi qəbul etməsidir. Qeyd olundu ki, yəhudilik təkcə din, yaxud millət, mədəniyyət yox, yəhudi adına nə varsa onların hamısını birləşdirən fenomendir. Bu halda B.Malamudun Frenk Alpayna yəhudiliyi “qəbul etdirməsi” və bunu ümumbəşəri dəyərlər kontekstində etməsi yəhudiliyin onun üçün aparıcı düşüncə konsepti olduğunu bir daha təsdiq etməklə yanaşı, bizim şəxsi qənaətimizcə, milli və dini mənsubiyyətin yad etnik mühitdə problemyaradıcı faktor kimi heç də sosial-psixoloji faktorlardan sonra gəldiyini göstərmir.

Digər tərəfdən qeyd etməliyik ki, Frenk Alpaynın yəhudiliyi qəbul etməsi Viktor Hüqonun “Səfillər” romanında Jan Valjanın keşiş tərəfindən bağışlanması səhnəsini xatırladır. Katorqadan qaçmış Jan Valjan qonaq kimi gecələdiyi, ona yemək-içmək, isti yataq verilmiş evdən oğurluq edir. Keşişin bacısı illərlə sevə-sevə saxladığı əşyaların oğurlanmasından qəzəblənir. Səhər polislər Jan Valjanı həbs edib üzləşmə üçün keşişin evinə gətirirlər. Keşiş onu satmır, əşyaları ona bağışladığını təsdiq edir. Qəlbi insanlara qarşı nifrətlə dolu olan Jan Valjan sarsılır. Bu sarsıntı katarsis (təmizlənmə) kimi onun həyatını birdəfəlik dəyişir. O, insanlara nifrət edən, onların malik olduqlarına hər nə vasitə ilə olursa-olsun sahiblənməyə çalışan rəhmsiz, qəddar bir adamdan əsl insana çevrilir. V.Hüqonun işlədiyi bu səhnə dünya ədəbiyyatının ən məşhur poetik lövhəsidir. B.Malamudun romanında Frenk Alpaynın keçirdiyi katarsis-sarsıntıda V.Hüqonun bu məşhur səhnəsinin təsirini görməmək olmur. Morris Bober (Jan Valjan kimi) onun dükanından oğurluq etmiş Frenk Alpaynı bağışlayır. Bağışlanmış Jan Valjan köhnə mənəvi kimliyindən imtina edib yeni insana

çevrildiği kimi, Frenk Alpayn da öz oğru keçmişindən imtina edir və yəhudi olmaq qərarına gəlir. Bu nöqtədə V.Hüqo ilə B.Malamud bir-biri ilə birləşdiyi kimi, həm də fərqlənir. Jan Valjanın yeni kimliyi ümumbəşəridir. Burada heç bir milli cizgi yoxdur. Başqa sözlə, V.Hüqo üçün keşişin və Jan Valjanın fransız kimliyi arxa plandadır. B.Malamud isə yəhudi kimliyini qabardır. Yazıcının əsl məqsədi elə bu milli kimliyi ümumbəşəri dəyər səviyyəsinə qaldırmaqdır. O, bunu bir italyanın yəhudiliyi qəbul etməsi kimi reallaşdırır.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, V.Hüqonun humanizmi dini (ümumxristian) dəyərlərinə əsaslanır. Jan Valjanı bağışlayan xristian (katolik) keşişdir. Frenk Alpaynı da bağışlayan Morris Bober yəhudidir. Yəhudilik kompleksinin həm də bir din olduğunu xatırlasaq, bu halda B.Malamudun burada F.Alpaynın yəhudiliyi qəbul etməsində dini dəyərləri də nəzərdə tutduğunu deyə bilərik.

B.Malamud yaradıcılığında şəxsiyyətlər çox mürəkkəb xarakterlidir. Məsələn, “Maşın sazlayan” (“The Fixer”) romanındakı Şlemieli obrazı uğursuzluqla qarşılaşan bir insandır. O, imkandan məhrum olduğu anlarda da çətinliklərlə mübarizə aparır. Malamudun Şlemieli – Yakov Bok adlı şəxsdir. O, hətta həbsxana kamerasında da seçimini edir. Yakov şəxsiyyətini itirdiyinə görə maddi vəsaitindən məhrum adamdır. O, yəhudilərin yaşadığı yerdə özünü rahat hiss etmir və bunun üçün yaşadığı yeri tərk edir. Lakin ətrafındakılar onu yəhudi olduğuna görə sevmirlər. Yakovun özü üçün yəhudilik çox da vacib deyildir. Onu ritual sui-qəsdə günahlandıraraq həbsxanaya atdıqdan sonra öz baxışlarını yenidən nəzərdən keçirir və belə qərara gəlir ki, insan nə qədər ki sağdır, mübarizə aparmalıdır. Yakov belə qərara gəlir ki, onu bütün yəhudi xalqının simasında təqsiirləndirdiklərinə görə, o, bu xalqı müdafiə etməyə başlayacaqdır.

Yakovun öz “məni”nə olan yol uzunmüddətli həbsdən keçir. Yakov Bok sistemin əzdiyi, insani hüquqlardan məhrum bir məxluqa çevrilir. Lakin istənilən şəraitdə o, şəxsi ləyaqətini itirmir. B.Malamudun təqdimatında Yakov Bokun milli mənsubiyyəti bir metafora, şərtildir. Bu romanda azadlıq mövzusu ön plana çəkilir. Bu mövzu Malamudun bütün əsərlərində iştirak edir. Bağlı qapıların arxasında duran

azadlıq, qurtuluş yolları axtarır. Həbs azadlığın daha yüksəklərə qalxması üçün bir trampolin rolunu oynayır.

Qeyd edək ki, hər bir mətn yazıçı ilə oxucu arasında bir körpüdür. Yazıçı öz demək istədiklərini bədii mətnə çevirir. Mətnlə təmasa girən oxucu eyni zamanda onu yaradan yazıçının düşüncələri ilə ünsiyyətdə olur. Ancaq yazıçı ilə oxucu arasında duran mətn statik, donuq, başqa sözlə, fəaliyyətsiz hadisə deyildir. Mətn həm də avtonom fəallığa malik hadisədir. Yazıçı mətni yaratmaqla öz işini bitirir. Bundan sonra mətnin öz ömrü başlayır. Mühit, zaman, şərait dəyişdikcə mətn də bu dəyişən şəraitə uyğun dəyişə bilir. Başqa sözlə, hər yeni şərait, hər yeni oxucu nəslə mətndən öz mənasını “çıxarır”. Beləliklə, mətn tükənməz mənə mənbəyinə çevrilir. Zaman dəyişdikcə mətnin mənası da dəyişə bilir. Amerika ədəbiyyatında özünə, sözün həqiqi mənasında, peşəkar romançı mövqeyi qazanmış Bernard Malamudun “Maşın sazlayan” əsəri də çoxmənalı mətn sistemidir. Əsərin qəhrəmanı Yakov Bokun ideya yükü çoxlu mənə telləri ilə gerçəkliyə bağlıdır. Bu cəhətdən obraz müxtəlif oxucu qavrayışı və tədqiqatçı təhlilində fərqli şəkildə mənalana bilir. Bu, eyni zamanda bizə B.Malamudun bir nasir kimi bədii yaradıcılıq “laboratoriyasına” nüfuz etməyə, onun obraz yaratma üsulları ilə tanış olmağa imkan verir. Bu cəhətdən Yakov Bokun obraz kimi xarakteri diqqəti daha çox cəlb edir.

Yazıçı qəhrəmanı, ilk növbədə, uğursuzluqla qarşılaşan bir insan kimi təqdim edir. Uğursuzluq hər bir insanın həyatında ola bilən (bəlkə də, olması zəruri olan) mərhələdir. Lakin B.Malamud Yakov Bokun uğursuzluğundan həm də məkəndəyişmə vasitəsi kimi istifadə edir. Olduğu yerdə uğur qazana bilməyən qəhrəman xoşbəxtlik dalınca Kiyevə yollanır.

B.Malamud burada obrazın bir səciyyəvi keyfiyyətini də ortaya qoyur. Yakov Bok uğursuzluqdan qorxmayan insandır. O – mübarizdir: çətinliklər onu sarsıtmır. Daxilən nikbindir: inanır ki, məkanı dəyişməklə uğursuzluqdan qurtula biləcək. Və Kiyevə yollanır. Yazıçının bura qədər təsvir etdiyi Yakov, sadəcə, bir insandır. O, yəhudilərin arasında yaşayır. Bütün problemləri qeyri-millidir: adi, həyatı, maddi çətinliklər və onların yaratdığı sıxıntılardır. Lakin Kiyevə gəlməklə vəziyyət tamamilə dəyişir. Əvvəlki məkənda milli kimliyi onun üçün elə bir əhəmiyyət kəsb

etməyən Yakov indi məhz milli kimliyi ilə bağlı problemlərlə üzləşir. Belə hesab edirik ki, məhz bu “andan” əsərdə B.Malamudun yəhudi milli kimliyi ilə bağlı bütün əsərlərində olan “yəhudi milli kimliyi və dünya” kompleksi işə düşür. Əslində, bu kompleks elə əsərin ilk cümlələrindən fəaliyyətdədir. Sadəcə, yazıçı onu Yakovun həyatının Kiyevqədərki dövründə arxa planda saxlamış və onu ön plana – aydın mövqeyə çıxarmaq üçün münasib şərait “gözləmişdir”. Kiyev romanda belə bir “münasib şəraitin” məkanı kimi təsvir olunur.

Təbii ki, Bernard Malamud bir yazıçı kimi hadisələri nə qədər bədiiləşdirsə də, romanın süjetininin əsasında real həyat hadisələri durur. Yakovun yəhudi milli kimliyinə görə qarşılaşdığı problemlərlə hər bir yəhudi müxtəlif formada üzləşirdi. Yakov bunun tipik nümunəsidir. Lakin maraqlısı budur ki, yəhudiləri problemlə üzbəüz qoyan şərait həm də onları yəhudiyyə çevirir. Yazıçının bunu məqsədli edib-etməməsindən asılı olmayaraq, biz romanda Kiyev şəhərinin nümunəsində Yakovu yəhudiyyə çevirən “münasib şəraitin” təsvirini görürük. Kiyevə qədərki həyatında yəhudilər arasında yaşayan Yakov üçün yəhudilik elə bir əhəmiyyət kəsb etmirdi. Lakin Kiyevdə onun yəhudi olmasının Yakova problemlər yaratması, əslində, onu öz milli kimliyi ilə üzləşdirir. Bu prosesdə həbsxana sanki katarsis-təmizlənmə ritualı funksiyasını yerinə yetirir. Bu məqamda “Maşın sazlayan” romanının qəhrəmanı Yakov Bokla “Köməkçi” romanındakı Frenk Alpayn sanki eyni tale nöqtəsində birləşir. Bizim müşahidələrimizə görə, bu “birləşmə” təsadüfi olmayıb, Bernard Malamud romançılığı, obrazyaratma üsulu üçün xarakterik cəhətdir. Özünün yəhudiliklə bağlı əsərlərində “yəhudi milli kimliyi və dünya (ətraf aləm)” kompleksini təcəssüm etdirən Bernard Malamud öz qəhrəmanlarını mənəvi katarsisdən – psixoloji sarsıntı prosesindən keçirir. Eyni sarsıntı italyan Frenk Alpaynı yəhudiyyə çevirdiyi kimi, öz yəhudi kimliyinə heç bir əhəmiyyət verməyən Yakov Boku da yəhudiyyə çevirir. Beləliklə, müxtəlif məzmunlu və müxtəlif formalı mənəvi-psixoloji sarsıntılar keçirməklə yəhudi milli kimliyinə keçid Bernard Malamudun yəhudilik mövzusunda yazdığı əsərlərdə istifadə olunan üsuldur. Burada müxtəliflik yəhudiliyi keçidin forma-məzmun dəyişikliyinə, eynilik isə yazıçı hədəfinin dəyişməzliyində ifadə olunur. Əgər italyan Frenk Alpayn onun üçün elə də

əhəmiyyət kəsb etməyən italyan milli kimliyini tərk edərək yəhudiliyi qəbul edirsə, Yakov Bok da öz milli kimliyinə elə də əhəmiyyət verməyən yəhudi olaraq yəhudi milli kimliyinə qayıdır. Bu halda Frenk Alpaynın yəhudiliyi qəbul etməsini B.Malamud milli-mənəvi keçid, Yakov Bokun qayıdışını isə milli yaddaşın oyanması kimi təqdim edir.

Malamud öz şəxsi daimi qəhrəmanını, bizim günlərin kiçik və yoxsul adamını tez müəyyən etmişdi. Bu, daha çox ekzistensial, problemlər haqqında düşünən məişət tipli adam idi. Malamud adi günlərin mənzərə rəssamı, gündəlik həyatı problemlərini yaşayan insan obrazını yaradan sənətkar idi. Onun qələmi altında bu adilik münaqişələrlə dolaraq, insanı yenidən mürəkkəb, bəzən isə ağırlı olan mənəvi problemlər haqqında düşünməyə vadar edirdi. Malamud ədəbiyyatda əxlaqi məsələləri özünəməxsus şəkildə işıqlandıran yazıçı adını qazanmışdı.

Azadlıq mövzusu, o cümlədən şəxsiyyət və yəhudi özünüdəyini özünü kəşfetmə problemi ilə uzlaşır, insanlardan cəmiyyətdə bir-birlərinə hörmət tələb edir. “Allahın lütfü” (1982) romanında isə məsuliyyət problemi nəzərdən keçirilir. Əsərin baş qəhrəmanı Kalvin Koen həqq-təala ilə dialoqu məsuliyyət və insani əməllər haqqında söhbətdir. Romanın mərkəzində insanın ideyaları, əməlləri, hissləri durursa, onun yaşadığı cəmiyyətin qanun-qaydaları isə heyvanlar aləminə keçirilir. Belə proyeksiyada insanın mövcud olma qaydalarının zəifliyi əks olunur. Əsərin bədii dünyasında insanın taleyi öz həllini tapmışdır – bəşəriyyət məhvə məhkum edilsə də, hələ ki, bir çox məsələləri həll etmək mümkündür. Məhz buna görə də B.Malamud üçün “Allahın lütfü” əsəri roman-xəbərdarlıqdır. Romanda baş verən hadisələr hər bir insanı öz əməllərinə məsuliyyətlə yanaşmağı tələb edir. B.Malamudun yaradıcılığına 7 roman, 54 hekayə daxildir. B.Malamud “Şeirli çəllək” (1958), “Səfeh səfehlər” (1963), “Rembrandın şlyapası” (1973) kimi hekayə məcmuələrinin də müəllifidir.

Çar Rusiyasından köçən yəhudi valideynlərin övladı olan Bernard Malamudu yəhudi xalqının taleyi, adətləri və başlarına gələn faciələr həmişə düşündürürdü. Bu hekayələr B.Malamudun müasir Amerika ədəbiyyatında yerini möhkəmlətdi. Hazırda onun adı Amerika torpağına II Dünya müharibəsindən sonra qədəm qoymuş Norman, Meyler, Selincer, Ellison, Bellou, Bolduin, Stayson, Apdayk kimi məşhur yazıçılarla

eyni sırada çəkilməyə başladı. Onların yazdığı əsərlər bütövlükdə Amerika nəsrində bir yüksəliş mərhələsini təşkil etmişdir.

Belə demək mümkünsə, artıq hər yerdə insanlar Amerika nəsrinə yeni nəfəs, yeni üslub gətirmiş bu yazıçının əsərlərinin oxucusuna çevrilmişdi. Onun kiçik həcmli hekayələrindən tutmuş böyük romanlarınadək bütün əsərlərində mövcud olan dramatism, qeyri-adi süjet, psixoloji təsvirlər hər kəsi daim həyəcanda saxlayır və düşündürürdü. Müəllif bütün əsərlərinin real iştirakçısı kimi çıxış edir (128, s. 69).

Yazıçı yaşadığı dünyanın bir vətəndaşıdır. O, həmin dövrün, siyasi, mədəni və ictimai həyat tərzini yaşayır və hiss etdirir. Onun əsərlərində həyatın qəm, kədər, şadlıq hissləri, yoxsulluq, sərvət, müharibə, azadlıq və köləlik kimi məqamlarla rastlaşır. Onun yazıları həmin xarici aləmin təsirinin məhsuludur. Lakin ətraf aləmin bu təsiri hər bir yazıda fərqlidir. Malamudun əsərləri düşüncə azadlığını özündə əks etdirir. Oxucu qabaqcadan təyin olunmuş şəkildə deyil, yazıçının yaratdığı dünyada sərbəst şəkildə irəliləyərək düşünmək imkanına malik olur. Məzmunu yazıçının düşüncə məhsulu və ətraf aləm olan yazının daxilində azad hərəkət oxucuya düşüncə dairəsini genişləndirmək imkanını verir. Oxucu mətnin sonsuz oyununda, dəlillərin hərəkəti arasında, əlamətlərin təhlilində, mənalara axtarışında, təsvirlərdən həzz alaraq, baş verən hadisələrdən təəccüblənərək sakitliklə özü-özü ilə düşünür. Bunu Malamudun irili-xırdalı bütün əsərlərində görmək mümkündür.

Malamud simvolizminin ədəbi məktəb kimi simvolizmə heç bir aidiyyəti yoxdur. Yazıçının hekayələri ilə tanış olan oxucu onlarda kasıb məhəllələrin, böyük şəhərin milli gettolarının, amansızlığın, eyni zamanda zərifliyin, incəliyin və laqeydliyin dünyasının necə təcəssüm olunduğu ilə tanış olur. O, bacarıqlı bir rəssam kimi həmişə eyni mənzərəni çəkməkdən qaçır. Müəllif Nyu-Yorkun kasıb yəhudi məhəlləsindən (“Köməkçi”) universitet həyatının təsvirinə (“Yeni həyat”) keçir. Malamudun novellaları mövzuları etibarilə rəngarəngdir. Burada müxtəlif taleli və xarakterli insan obrazları iştirak edirlər. Məsələn, Leo Finkel və Pinya Zalsman (“Şehirli çəllək”), mister və missis F.Panessa (“Kredit”), Nat Laym (“İlk yeddi il”), Georq Stoyanoviç və mister Kattanzara (“Yay qıraəti”) kimi insanlar uğursuz, hələ ki öz talelərini qurmağı bacarmayan şəxslərdir. Dünyada yaşayan xalqların

yerdəyişməsi və miqrasiyası yeni xalqların yaranmasına və dünyanın etnik coğrafiyasının zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Lakin yəhudilər dünyanın çox nadir xalqlarından biridir ki, özlərinin dil və ərazi kimi əsas etnik əlamətlərini itirmələrinə baxmayaraq, müxtəlif xalqlar arasında öz kimliklərini qoruyub saxlaya bildilər. Bu unikalıq alimlər arasında yəhudi xalqının inkişaf tarixi ilə bağlı müxtəlif fikirlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bəzi alimlər bunu yəhudilərin ayrıca xüsusi bir irq olması ilə, digərləri onların İlahi qüvvənin himayəsində olan seçilmiş bir xalq olması ilə, bir başqaları isə bunu onların dini olan İudaizmlə və xarici təsirlərdən doğan icmalılıq xüsusiyyəti ilə bağlayırlar (128, s. 69).

Malamud müxtəlif millətlərlə yanaşı, Amerika yəhudiləri haqqında xüsusilə geniş söhbət açır. Burada o, bir psixoloq, filosof, sosioloq kimi də çıxış edərək, həqiqətin tərəflərini yeni istiqamətlərdə açmağa çalışır. Yazıçı yeddi romanın müəllifi olsa da, onun yaradıcı potensialını bütün rəngarəngliyi ilə üzə çıxaran əsas ədəbi-bədii janr, şübhəsiz ki, novella idi. Bu novellalar konkretliliyi, həcmnin qısalığı ilə fərqlənir və psixoloji Amerika hekayəsinin xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Onun qəhrəmanları maariflənməyə və intellektual cəhətdən özünü sübut etməyə can atması ilə öz qohumlarının və köhnə tanışlarının dünyasından, onların adət-ənənələrindən qopmuşlar. Bununla belə onlar müasir dünyada özlərinə dayaq tapa bilmirlər. Bu qəhrəmanlar üçün psixoloji sarsıntılar, öz daxili aləminin ən kiçik detalına belə həddindən artıq diqqət ayırmaq xarakterikdir. Onlar bəzən hətta, depressiya halında olur, daima hədəfi olmayan axtarışlar edir, ümitsizliyə qapılır və nəticədə ruhdan düşür, passivləşir, reallıqla əlaqələrini itirir və hətta bəzən özünə qəsd edirlər.

Onun yaradıcılığı XIX-XX əsrlərin klassik Amerika ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələri üzərində inkişaf edir. Əsərləri dərin psixologizmlə zəngindir. Qəhrəmanların qəlb çırpıntıları müəllifin ağıllı və dərin istedadı ilə müşayiət olunur (məsələn, “Göl qız”, “Almaniyalı qaçqın”, “Mənim sevimli rəngim qaradır” hekayələri və s.). Malamudun bütün əsərləri bugünkü Amerika nəsrinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Yazıçının hekayə yaradıcılığı da “kiçik insanın” həyatı haqqında sənədli söhbətidir. Malamud həyatın dibinə enərək, insanlarda daxili

gözəlliyi üzə çıxarır. Onun üçün artıq atılmış kimi görünən insan daxili müsbət keyfiyyətlərə malikdir.

Bernard Malamud üçün yəhudi kimdir? O, bu suala belə cavab verir: “Demokrat. Amma zavallı həmişə qoruyucu görkəmədir. O, bütün insanların hüquq bərabərliyini elan etmiş, hətta insan haqlarının birliyini qurmuşdur; amma ortaya çıxardığı həqiqətlər onun vəziyyətindəki gücsüzlüyü üzə vurmaqdan başqa bir şeyə yaramamışdır. XVIII əsrdə analitik ruha özünü həsr etdiyi gündən bu yana demokratin gözü tarixin sintetik hadisələrinə qarşı kor olmuşdur. O, nə Yəhudi, nə Ərəb, nə Zənci, nə Budda, nə də İsa tanıyır; Ona görə hər zaman və hər yerdə toxunulmaz qalan tək bir insan oğlu vardır. Cisimlər molekulardan təşkil olunduğu kimi, bütün millətlərin də yalnız fərdlərdən ortaya çıxdığı şəxsizdir. Fərdlərdən anladığı da insan təbiətinin ümumi cizgilərindən əmələ gələn özünəxas bir inkişaf, bir yüksəlişdir. Bundan ötrü demokratla yəhudi nə qədər danışsalar, üz-üzə gəlsələr də, bir-birini anlamazlar”.

Bernard Malamudun tiplərinin yəhudi şəxsiyyəti və xarakteri, istehzal yumoru, yadda qalan personajları çox cəlbədicə və unikaldır. Yazıçının istifadə etdiyi yumor yazıçının yəhudi qəhrəmanlarını asanlıqla qəhrəmana və ya zalıma çevirmir. Malamud sosial problemlərə onların yaşam kökləri, xəyanətlər, zorakılıqlar, ayrılıqlar ilə yaxından bələd idi. Lakin o, məhəbbətin günahın qarşısını ala biləcəyinə dərinə inanırdı. Çox hallarda onun əsərlərinin müvəffəqiyyətləri burada mövcud olan ziddiyyətlərdən irəli gəlirdi. Məsələn, “Kədərlənənlər”də icarəyə götürənlə icraçı bir-birlərindən qəmlənməyi öyrənirlər. “Sehrli çəllək”də ana “öz düşgün” qızı üçün, qızı isə tələbə-ravvinlər üçün narahat olurlar. Bu adamların qarşılıqlı sevgiyə ehtiyacları vardır. Əgər Malamudun qəhrəmanları bəzən xoşbəxtliklə bitməyən sonluqdan narazı qalsalar da, yazıçının ehtiyatlı optimizmi bu insanları həyatın dibinə tam enməyə qoymur.

Bernard Malamud Hotorn və Henri Ceyms kimi Amerika yazıçılarından obrazların mənəvi mübarizəsində mənəvi arxa kimi istifadə edir. O, F.Dostoyevski və A.Çexov kimi rus yazıçılarından ilham alır. Yəhudi yazarlarının sənət əsərlərinə “yəhudi təcrübəsinin ümumi fondu” kimi baxır. O, Uilyam Folknerin

Amerikanın Cənubunda yaratdığı dünyaya bənzər və zəhmətkeş idiş dilində danışan bir Amerika yəhudi dünyası yaratdığını bildirir. O, Avraam Kaqan, Anzia Yeziarska, Henri Rot, İsaak Zinger, Sol Bellou və Filip Rot kimi yəhudi yazıçıları tez-tez yada salır, onların yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən istifadə edir. Bu ondan irəli gəlirdi ki, yəhudi belletristikası həyatın gözlənilməz və qəfil hadisələrlə dolu olduğunu göstərir, müasir oxucuya ən geniş çıxış yolunu tapa bilir, ən sadə adamların öz talelərini tapmalarını alqışlayır. Malamud özünü “amerikalı yəhudi və bütün insanlar üçün yazıçı” adlandırmışdı. Onun universallığı yaratdığı tiplərin xarakterlərinin fərqli olmasında ifadə olunur. Yəhudilərin təhlükədə yaşadığı hesab olunan Rusiyada Malamudin yəhudi qəhrəmanları bəşəriyyətin əzabkeş insanları kimi qələmə verilirdi. Bütün ciddiyyətinə baxmayaraq, Malamudun incə yumoru da oxucunu düşündürür və nə isə öyrətməyə çağırırdı. Məsələn, Frank Alpayn (“Köməkçi”) baqqalın qəbrinə yıxılır, Seymur Levinin (“Yeni həyat”) mühazirə vaxtı şalvarı düşür, Yakov Bok (“Usta köməkçisi” “Masterevoy”) sonradan onun izlənməsinə səbəb ola biləcək antisemiti xilas edir. Malamudun əsərləri gülüşə səbəb olsa da, bu, əsəbi gərginlikdən irəli gələn gülüşdür. Malamudun əsərlərini səhifələdikcə Şolom-Aleyxem yaradıcılığı ilə bir yaxınlıq olduğunu duymaq olur. Bu, əlbəttə, eyni tarixi kökə mənsubluqdan, cəmiyyətdə bir millət kimi tutduqları yer üçün keçirdiyi hisslərin də müəyyən qədər yaxınlığından irəli gəlir (128, s. 70). Belə ki, hər iki yazıçı Şərqi Avropanın yəhudi və idişin bir dil kimi mövcud olduğu mühitdən çıxmışlar. Bu isə çox parlaq mühit, güclü mədəniyyət idi. Lakin Şolom-Aleyxemin əsərləri XIX-XX əsr hədədlərində Şərqi Avropa yəhudiliyinin məskunlaşmasının bədi ifası idisə, Bernard Malamudun əsərlərindən öz əbədi torpaqlarının əvəzinə okeanın o biri tərəfində Vətən axtarmağa gedən yəhudilər – Amerika yəhudiləri dünyaya boylanırdılar. Lakin onlar ətrafi öz yəhudi hissləri ilə duyur, yəhudi düşüncə tərzləri ilə təhlil və qəbul edirdilər Məsələn, “Gümüş çələng” hekayəsində bunu görmək olar:

“Albert həm idiş dilində, həm də ivritdə mətni görsə də, ancaq ingilis dilindəkini oxudu: “Xəstələri sağaldırıq. Ölənləri xilas edirik. Gümüş çələnglər hazırlayırıq” (98, s. 140).

Bu, amerikalı yəhudinin öz köklərindən uzaqlaşmaq meyli idi. Yazıçı bunu duyur və var qüvvəsi ilə yəhudi kimi doğulan insanları sona qədər milli adət-ənənələrinə, tarixlərinə, nə vaxtsa qoyub gəldikləri və nə vaxtsa geri qayıdacaqları doğma torpaqlarına sadıq qalmağa çağırırdı. Onun əsərlərində mövcud olan kədər hissi də elə buradan irəli gəlirdi.

Bernard Malamudun əsərləri həm də tarixi hadisədir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, bu əsərlər yəhudi xalqının tarixi hesab oluna bilər. Onun qəhrəmanları öz arzu və istəkləri ilə dövrünə bağlanmışdır. B.Malamud onu öz qoynunda yer verən torpağı – Amerikanı da çox sevirdi. Onun mühacirlərdən ibarət rəngarəng, çətin və maraqlı həyat təzi Malamudun xoşuna gəlirdi. Müxtəlif adətlərin, həyat təzlərinin, insanların sevinc və kədərlərinin qaynayıb-qarıxdığı bu cəmiyyət rəngarəng suların qovuşaraq bir-birilə qaynaşdığı bənzərsiz çalarları olan güclü bir çaya bənzəyirdi. O, güclənir, selə dönərək kükrəyib gedirdi. Nə qədər insan həyatı, talelər bu axına qovuşaraq məhv olub gedir, ya da taleyin onlara uzatdığı “ağac budaqlarından” yapışaraq xilas olurdu. Malamud həyatın faciə və istehzasını elə bunda görür və xalqını həmin çayın sel sularında qərq olmamağa çağırırdı. Yəhudilərin milli-mənəvi xüsusiyyətləri dünyanın digər xalqları üçün açılmaz bir müəmma kimi qalır. Bir millət barədə dünyanın müxtəlif bölgələrində çoxsaylı və bir-birindən fərqli fikirlər formalaşmışdır. Böyük Britaniyada yəhudilər dünyanın əsas hakimləri, Almaniyada və Rusiyada varlı millət, ABŞ-da seçilmiş xalq, Asiya ölkələrində dünyada baş verən hadisələrin əsas səbəbkarları və s. kimi tanınırlar. Buna görə də bir çox ölkələrdə “Harda olursa-olsun, yəhudilərin bir dostu vardır toplumda” fikri formalaşmışdır. Musiqiləri, adət-ənənələri, milli mətbəxləri, ailə münasibətləri, dini-ideoloji baxışları, geyimləri və digər cəhətlərilə fərqlənən yəhudilər dünyanın harasında olsalar da, öz milli dəyərlərini dişləri-dırnaqları, var gücləri ilə qorumağa çalışırlar və onların bu səyi səmərəsiz qalmır. Bernard Malamud öz hekayə və roman yaradıcılığında bu fikirləri təsdiqləməyə çalışmışdır. “Vətən oradır ki, orda sənənin hüquqların qorunur və sən yaxşı yaşayırsan” sözü bu millət arasında geniş yayılmasına baxmayaraq, bu gün yəhudi diasporunda vacib olan şərtlərdən biri də hər bir yəhudinin, həyatında bir dəfə olsa belə, İsrail torpaqlarını ziyarət etməsidir. Bu ziyarət ona gələcək nəsilləri düzgün

tərbiyə etmək üçün böyük ruh yüksəkliyi və mənəvi güc verir. Yəhudiləri digərlərindən fərqləndirən cəhətlərdən biri də onların başqa millətləri özlərinə çox yaxın buraxmamalarıdır. Bu yəhudi ruhu Malamud yaradıcılığının əsas motivini təşkil edir. Malamud əsərlərini ingilis dilində yazsa da, onun müraciət etdiyi mövzular mütləq yəhudi həyatından alınır. Bernard Malamudun yaradıcılığı yalnız bir milli ədəbiyyatın çərçivəsi daxilinə sığmır. Onun yaradıcılığı nə qədər çox kontekstdə mövzuları əhatə edərsə, burada qoyulan problemlər öz qloballığı ilə daha üzə çıxır. Nəticədə Malamud yaradıcılığı bu gün də aktual olaraq qalır (128, s. 73).

2.2. İsaak Başeviç Zingerin əsərlərində “yenidən doğuluş” ideyası

XX əsrin Amerika yəhudi ədəbiyyatının digər məşhur nümayəndəsi İsaak Başeviç Zingerdir. O, 1904-cü ildə Varşava yaxınlığındakı Leotsin adlı kiçik bir kənddə ravvin ailəsində doğulmuşdur. Onun əsl adı İtsek Gerts Zingerdir. Dörd yaşında ikən ailəsilə Varşavaya köçmüşdür. Burada o, ibtidai məktəbə getmiş, yəhudi qanunları ilə yaxından tanış olmuşdur. Müəyyən fasilələrlə 30-cu illərə qədər Varşavada yaşamış və işləmişdir. 1923-cü ildə o, “Ədəbi vərəqələr” adlı idiş dilində çap edilən bir jurnalda əvvəlcə korrektor kimi çalışmışdır. 1927-ci ildə burada onun “Qocalıqda” adlı ilk hekayəsi nəşr olunur. Daha sonra isə “Qadın” adlı ikinci hekayəsi İsaak Başeviç (“Batşevanın oğlu”) imzası ilə çap edilir.

1933-cü ildə “Qlobus” ədəbi jurnalının redaktor müavini vəzifəsində işləyir. Bu jurnalda o, bir sıra hekayələri ilə yanaşı, 1934-cü ilədək “İblis Gorayda” adlı ilk romanını hissələrlə çap etdirir. Romanda hadisələr XVII əsrdə yəhudilərin yaşadığı kiçik bir ərazidə baş verir. Burada yaşayan kiçik hasid icmasının yolunun sarpmasından söhbət açılır.

30-cu illər Zinger üçün ağır sınaqlarla dolu bir dövrə çevrilir. Rusiyanın tanınmış və sevilən şairlərindən olan yəhudi əsilli Mandelştam kimi Zinger də dünya mədəniyyətinə qovuşmaq həsrətində idi. Onun ata ocağından qaçışı yəhudi dünyasından daha ağırlı və psixoloji cəhətdən çətin bir addım idi və Mandelştam ənənələrinin bir növ davamı idi. Ravvin atası kimi yaşamaq, yəni bilavasitə

yəhudilərin içərisində və yalnız yəhudi olaraq yaşamaq onun üçün çətin idi. O, artıq nə dindar, nə də assimilyasiyaya uğramış yəhudi olaraq qala bilmirdi. O hiss edirdi ki, Allah mövcuddur, lakin Sinay dağında yəhudi xalqı üçün hər şeyin nəzərdə tutulduğuna inanmırdı. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə yəhudilərin bir çoxu onu qəbul etmir, bu xalqın həyatından, hisslərindən, kədər və sevincindən danışmağı ona bağışlamırdılar. Zinger nə gettolarda yaşamış, nə də alman işğalından əzab çəkmişdi. Bu isə bir sıra yazıçılarda onun əsərlərinə qarşı həqarət doğururdu. O, kommunizmə, trotskizmə və müəyyən yəhudi dairələrində geniş yayılmış solçuluq meyllərinə daha az inanırdı, hətta demək olar ki, heç inanmırdı.

Zinger 1935-ci ildə Hitlerin hakimiyyətə gəlməsi ilə ələqədar olaraq ABŞ-a, tanınmış yazıçı olan qardaşı İzrail Coşuanın yanına gedir. Qardaşı ingiliscə heç bir söz bilməyən İsaakı “Forwards” adlı yəhudi qəzetində işə düzəldir. İyirmi il ərzində Zinger qəzetdə xəbərlər, felyetonlar, ədəbi qeydlər, müxtəlif təxəllüslərlə hekayələr yazır. Zingerin yazdıqları ilk olaraq Amerikanın ən iri yəhudi jurnalı olan “Jewish Daily Forward”da nəşr edilirdi. Lakin ingilis dilini yaxşı bilməyən yazıçının əsərlərini tərcümə etmək üçün ona daima tərcüməçilər tələb edilirdi.

İ.B.Zinger mütaliəni çox sevirdi. O, F.Dostoyevskini, İ.Turgenevi, L.Tolstoyu, G.Mopassanı, A.Çexovu həvəslə mütaliə edirdi. O, Spinoza, A.Şopenhauer, O. Veyninger kimi filosofların əsərlərini öyrənirdi (146, s. 22).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, idiş dilində yazılan yəhudi ədəbiyyatı Avropanın aparıcı ədəbiyyatları sırasında öz xüsusiyyətlərilə seçilirdi. O, bütün ədəbi cərəyan və istiqamətləri diqqətlə izləyir, modernist və inqilabi ideyaları həvəslə mənimsəyirdi. Nyu-Yorkda Mani Leyb, Seliya Dropkin, Moysə-leyb Xalpern, Anna Marqolin və digər yazıçı və şairlər nəqli fəaliyyət göstərirdi. O dövrün Nyu-Yorku yəhudi əhalisinin sayına görə xüsusilə seçilirdi. Bu müxtəlifliyin sırasında İ.Başeviç Zingeri felyetonçu, qeyri-ciddi hekayələrin müəllifi kimi tanıdan oxucu kütləsi yaranırdı. Yazıçının yaradıcılığını köhnə dəbli görüşlərinə görə qəbul etmirdilər, lakin sonradan onun yaradıcılığında novatorluq xüsusi cəhət kimi seçilməyə başladı. O, yəhudi ədəbiyyatını sosialist, humanist və sentimentalist ideyaların aparıcı rol oynadığı bir ədəbiyyat hesab edirdi.

İ.Zinger əvvəlcə Bruklində məskunlaşır və “Guis deyli forvard” qəzetində ştatdankənar müxbir kimi çalışır və yaradıcılığını davam etdirir. 1937-ci ildə “Xilaskarlıqla məşğul olan günahkar” adlı romanını yazır. Roman hissələrlə Nyi-Yorkda, Varşavada və Parisdə dərc edilir. Zinger 1943-cü ildə Amerika vətəndaşlığını alır. 1945-ci ildə “Moskatlar ailəsi” adlı romanı üzərində işləməyə başlayır. “Moskatlar ailəsi” yazıçının böyük qardaşı Coşuanın ölümündən sonra yazılmış və onun vəfatına həsr etdiyi bir töhfə idi (146, s.24). Əsər Polşanın hitlerçilər tərəfindən işğal olunduqdan sonra Varşavada yaşayan yəhudilər arasında baş verən əxlaqi düşgünlükdən söhbət açır.

İ.Zinger “Moskatlar ailəsi”nin sanki davamı olaraq 1953-1955-ci illərdə “Forvard” qəzetində dərc olunan növbəti romanını yazır. Buradakı hadisələr XIX əsrin sonuncu 40 ilini əhatə edir. Müəllif sənayenin inkişaf etdiyi yerlərə görə polyak yəhudilərinin yaşadıkları əraziləri – şəhər və kəndləri buraxıb getdiklərini göstərir. Roman idiş dilində yazılsa da ilk dəfə ingilis dilində çap edilib, sonradan ingilis dilinə tərcümə edilmişdir. “Moskatlar ailəsi” ingilis dilinə tərcümə olunduqdan sonra İ.Zingerin oxucularının sayı xeyli artdı.

“Partizan-revyu” jurnalında “Səfeh Qimpr” hekayəsi Sol Bellounun idişə tərcüməsindən sonra o, şöhrət qazandı. Hekayənin qəhrəmanı dəlisov, qəribə xarakterli kəndli oğlandır. Qimpr ona söylənən hər sözə inanır. Qonşuları onu asanlıqla aldadır. “Heç şübhə yoxdur ki, bizim dünyamız xəyali dünyadır, – deyə o, fikirləşir. Lakin təxəyyülümüzdə yaratdığımız dünyaya düşmək üçün real aləmdən keçmək lazımdır”.

Zingerin əsərləri Xolokostun – yəhudilərin nasistlər və onların köməkçiləri tərəfindən məhv edilən dövrün bütün mərhələlərini əhatə edir. “Mülk” (1967) və “Malikanə” (1969) kimi romanlarında XIX əsrdə Rusiyada və “Moskatlar ailəsi” (1950) romanında iki dünya müharibəsi arasında bir polşalı yəhudi ailəsinin başına gələn hadisələrdən bəhs edilir. Bu əsərlərdə əzilən, məhv olan insanların talelərindən bəhs olunur. Onlar çox əziyyətlər çəkdikdən sonra uzaq Amerikaya pənah gətirirlər.

“Moskatlar ailəsi” sanki bir ailə salnaməsidir. Onun səhifələrində ticarətlə məşğul olan Meşulam Muskatın ailəsi, qohumları yaşayır və ölürlər. Meşulam

Muskat Varşavadandır. O, XX əsrin əvvəllərindən 1939-cu ilədək Şərqi Avropada yəhudilərin ənənəvi həyat tərzinin böhranından söhbət açır. Mənəvi düşgünlük, qədim yəhudi dini cərəyanı olan hasidizmin gənclərə təsirinin zəifləməsi, Polşa mühitinə uyğunlaşmaq cəhdi, xristianlığa keçid, kommunizmə və ya sionizmə inamın güclənməsi Muskatı narahat edən məsələlərdəndir. Bütün bunların fonunda Başeviç Zinger tək-cə nəsil şəcərəsini göstərmir, o, həm də faciə ərəfəsində dünyanın mövcud mənzərəsini təsvir edir. 1939-cu ilin payızında Polşanı zəbt edən faşist Almaniyası Varşava gettosunun yaradılması haqqında fərman imzaladı.

Kitab onunla başlayır ki, Reb Meşulam Muskat İsveçrədən Varşavaya qayıdır. Bizim qarşımızda bacarıqlı tacir və Varşava birjasının köhnə üzvünün obrazı durur. O, yəhudi icmasının ən hörmətli nümayəndələrindən biridir. Əsər, ümumiyyətlə, o dövrdə Polşanı bürümüş antisemitizm əhval-ruhiyyəsini əks etdirir. Məsələn, Muskat şəhərin yəhudilər yaşayan hissəsinin sakinidir. Polyaklar bura gəlməyi sevmirlər. Öz evinə qayıdarkən isə yəhudilərin daxil olması qadağan sayılan bağın yanından ötərək keçir. Bu həmin dövr üçün adi sayılan hadisələrdən idi. XX əsrin əvvəlləri üçün yəhudilər yerli polyaklar tərəfindən qəbul edilmirdi. Şəhərdə yəhudilərin sayı durmadan artırdı. 1882-ci ildən 1901-ci ilədək onların sayı 225 min nəfərə çatmışdı. Varşava bu xalqın doğma və sevimli vətəni idi. İ.Zingerin “Muskatlar ailəsi”ni yazmaqda əsas məqsədi xəyalında özü ilə Amerikaya apardığı köhnə Varşavanı olduğu kimi bərpa etmək, keçmiş xəyallarını yaşatmaq idi.

Keçmiş Varşava yəhudisi Amerikaya köçdükdən sonra məişətini, adətini, mühitinin dəbini də unuda bilmirdi. Meşulam Muskatın evinin təsərrüfat müdiri Kopl onun qızı ilə evlənərək Amerikaya köçür və həyatını yenidən qurur. Bu yeni həyat onu o qədər dəyişdirir ki, digər vətəndən uzaq düşmüş yəhudilər kimi, xeyli sonralar Varşavaya qohumlarına dəyməyə gələndə buradakı həyat onlara uzaq və sönük görünür. Onlar bir daha buralara qayıtmamağa söz verirlər. Bunu əsərdən olan bir parçaya nəzər salmaqla da görmək olar:

“– Kopl, sən çox gənc görünürsən, – deyə xüsusi vurğulayan Pinyaya Kopl cavab verdi:

– Amerikada qocalmırlar.

- Zarafat edirsən?
- Amerikada 80 yaşlı qocalar da qolf oynayırlar.
- Zarafat edirsən? Bəs ... qolf nə deməkdir?” (77, s. 79).

Bu dialoq bir tərəfdən Amerikanı özünə yeni vətən seçmiş yəhudinin Amerikadakı rahatlığından soraq verirsə, o biri tərəfdən burada Amerikanın tərənnümü də var. Zinger özü bu yolu keçmişdi. Baxmayaraq ki, əsərdə Muskatlar ailəsinin taleyi təsvir olunur, amma ailənin bütün yaşantıları, təbii ki, yazıçının öz şəxsi həyat yaşantılarını əks etdirdi. Ona görə də əsərdə bütün ideya xətləri ilə bərabər Amerikanın yəhudilərin yeni vətəni kimi tərənnüm olunması, yaxud təbliğ olunması xəttini görməmək, qeyd etməmək mümkün deyil.

Təbii ki, Pinya ilə Koplun arasındakı bu dialoqda səmimi zarafat tonu da var. Lakin Kopl bu dialoqla həm də öz həyatı seçiminin doğruluğunu nümayiş etdirir. O, Amerikaya köçməklə Polşa yəhudilərinin Varşavada yaşadıklarından xilas olmuşdur. Təbii ki, Amerikada da yəhudilərin müəyyən problemləri var idi. Lakin bu ölkə işgüzar, çətinliklərdən qorxmayan, inkişaf və tərəqqi üçün imkanlar arayan insanlara, o cümlədən yəhudilərə Polşadan müqayisəolunmaz dərəcədə geniş imkanlar açırdı. Koplla Pinyanın dialoqunda Amerika hətta qocalmayan insanların ölkəsi kimi də təqdim olunur. Bizim düşüncəmizə görə, bu dialoqda müəllifin – Zingerin özünün də həyat seçiminin təsdiqi səmimi boyalarla təsvir olunmuşdur.

Amerikalı yəhudi öz adət-ənənələrini yaşatsa da, başqa yerlərdə yaşayan soydaşları onları vətənsiz, uzaq planetdə ömür sürən, dinlərindən uzaq düşmüş yadellilər kimi baxırlar. Onlar yaxşı həkim, vəkil, aktyor olsalar da, mühacirət həyatını seçdiklərinə görə öz köklərindən ayrı düşmüş ağaclara bənzədilirlər. Meşulam Muskatın uşaqları və nəvələri də belələrindəndir. Onlar öz xalqlarının tarixləri əvəzinə mühacir həyatına üstünlük vermişlər.

Əsərdə hadisələr Amerikada cərəyan edir. Lakin müəllif bununla kifayətlənmir, yeri gəldikcə İsrail haqqında da söhbət açır. Yazıçı uzaqgörənliklə bu dövləti yaradacaq insanların obrazını oxuculara təqdim edir. Bunlar Şərqi Avropanın sionist əqidəli və XX əsrin əvvəllərində yeni dövlət yaratmaq məqsədilə Fələstinə köçmüş gənclərdir.

“Moskatlar ailəsi” romanı bütöv bir nəslin tarixi dramıdır. Bütün əsər boyu müəllif öz itmiş vətəninə axtarır. Romanda bu haqda deyilir: “Hamı onların əleyhinə idi – ortodoksal yəhudilər də, sosialistlər də, kommunistlər də... Əgər qatırın üzərində oturmuş Məsih indiyə qədər gəlib çıxmamışdısa, o zaman taleyi şəxsən həll etmək lazım gəlirdi. Onlar uzunboğaz çəkmələrini döyəcləyərək və bağıra-bağıra nəğmə oxuyaraq evdən çıxdılar:

Ataların vətəninə

Arzular doğrulmalıdır ...”

Ümidlər isə yalnız 1948-ci ildə doğrulmalı idi. Meşulam Muskatın Fələstinə səfər edən xələflərinin bir hissəsi ərəblər və ya ingilislərlə döyüşlərdə, digərləri ingilislərlə birlikdə II dünya müharibəsində alman faşistlərinə qarşı mübarizədə həlak oldular. Sağ qalanlar isə mövcudluğuna heç kimin inanmadığı İsrail dövlətini qurdular (77, s. 67).

Romanda itmiş İsrail dövlətini bərpa edənlər yeni dünyanı yaradan entuziastlar kimi təqdim olunur. Yazıçı onların ideya uğrunda həlak olmalarını təkcə qəhrəmanlıq kimi təqdim etmir. Biz burada Zingerin bir yazıçı kimi düşüncəsinin dərinliyini müşahidə edə bilirik. İsraili yaratmaq uğrunda həlak olanların əksəriyyəti fiziki cəhətdən məhv olsalar da, onların adları yəhudi milli düşüncəsində əbədiləşdi. Bu “əbədiləşmə” nöqtəsini İ.B.Zinger kosmonik yaradılış konseptinə çevirərək romanın ideyasında təcəssüm etdirir.

Yaradılış – bütün hallarda yenidən doğuluş deməkdir. Mifoloji-kosmoqonik düşüncədə yaradılış “ölüb-dirilmə” formulunun əbədi dövriyyəsi, fasiləsiz funksionallaşması kimi təqdim olunur. Azərbaycan dilinin frazeoloji-ideomatik deyimlər fondu üçün xarakterik olan “Biri ölməsə, o biri dirilməz” məsəli mifoloji-kosmoqonik düşüncənin gerçəkliyə münasibətini dəqiq ifadə edir. Bu deyimin dildəki müasir funksionallığı mifin müasir düşüncədəki aktuallığını da təsdiq edir. Tarixin dərinliklərində, məchul və qaranlıq səhifələrində itib-batdığını zənn etdiyimiz mif hər zaman bizimlədir, daha doğrusu, bizim dilimizdə və həyatımızdadır. Bu mənada “Biri ölməsə, o biri dirilməz” məsəlinin fəlsəfi mənası belədir: “Birinin dirilməsi üçün o biri hökmən ölməlidir”. “Moskatlar ailəsi” romanının fəlsəfi mahiyyətində bu

düşüncə durur. İ.B.Zinger İsrail uğrunda vuruşaraq ölən nəslin taleyinə onların yenidən doğulması kimi baxır. Romanda təcəssüm etdirilmiş əsas ideyaya görə, bu qəhrəmanlar ona görə öldülər ki, onlar yenidən İsrail dövləti olaraq doğulsunlar. Yazıçı bu yenidən doğuluşu iki kod: ümuminsanlıq və yəhudilik kodları üzrə bəşəri tale kimi təqdim edir. O, İsrail ideyası uğrunda hər şeylərindən keçib döyüşə yollananları bəşərin taleyində minillər boyu təkrarlanan missiya hesab edir. Bütün bəşəriyyət və təbiət aləminin yenidən doğuluşu onların ölümündən keçdiyi kimi, İsrailin də yenidən doğuluşu israillilərin ölərək yenidən doğuluşundan keçməli idi. Romanda İsrail dövləti uğrunda onun bərqərar olmasını gözləri ilə görmədən ölənlər məhz gələcək İsraililər kimi təqdim və tərənnüm edir. Yazıçıya görə, burada ölənlərin hamısı İsrail dövlətinin vətəndaşları idilər. Çünki özünü İsraili hesab etmədən bu dövlətin qurulması uğrunda mübarizəyə qalxmaq mümkün deyildi. İsraili bir dövlət olaraq Fələstində yenidən qurmaq üçün onu əvvəlcə hər kəs öz ruhunda qurmalı, sonra bu ruhla əbədiyyətə qovuşmalı idi.

İ.B.Zinger romanda İsraili dövlətinin yaradılmasını onun yenidən qurulması kimi təqdim edir. Bu məsələdə yazıçının aydın mövqeyi var: yəhudilər dünya xəritəsində yeni dövlət yaratmaq üçün mübarizə aparmırlar: onlar həmin xəritədən silinmiş dövlətlərini bərpa edirlər. Bu xətt romanda təcəssüm etdirilən və əsərin obrazlarının xarakterinə yükləndirilmiş əsas ideyalardan biridir. Lakin Nobel mükafatçısı Zinger bunu quru publisistik formada etmir: dərin həyati lövhələrdə və obrazların mənəvi dünyasında təcəssüm etdirir.

Zingerin romanında obrazlar hərəkət etdirən bu ideyanın iki tərəfi var: haqq və tarix. Birinci cəhət onunla əlamətdardır ki, yəhudi öz mübarizəsinə haqq işi kimi baxır. O, başqasının haqqını yox, öz haqqını istəyir. Onlar bir zaman var olmuş dövlət uğrunda mübarizə aparırlar. Yazıçının mifik-kosmoqonik yaradılış məntiqini əsərdə incə şəkildə təcəssüm etdirməsi də bu “haqq işi” ideyasına söykənir. İkinci cəhət isə onunla əlamətdardır ki, yəhudilər öz mübarizələrində tarixi ənənələrə söykənirlər. Onların haqqı – tarixi haqqdır. Bu cəhətdən tarix hər bir yəhudi və onların Zinger romanındakı bədii təcəssümü olan obrazlar üçün əsas hərəkətverici enerji qaynağıdır. Yəhudi öz gücünü və bu gücü yönəldəcək milli hərəkət, davranış sxemlərini tarixdən

alır. Yəhudi tarixi isə yəhudi üçün sadəcə keçmiş olmayıb, dünya tarixinin qeyri-adi səhifəsi statusundadır.

Biz burada yəhudi tarixinin onlar üçün “adi olmayan tarix“ statusunda olması üzərində təsadüfən dayanmırıq. Birincisi, bu, Zingerin “Moskatlar ailəsi” romanının özündən, ikincisi, yəhudi düşüncəsindən gəlir. Daha doğrusu, bunun qaynağı yəhudi düşüncəsidir. Zinger də ümumiyəhudi düşüncəsinin daşıyıcısı kimi bunu əsərdə inkişaf etdirir. Lakin onun bir yazıçı kimi rolu təkəcə milli ideya daşıyıcılığından ibarət deyil. Ona görə ki, İ.B.Zinger yəhudi düşüncəsinin sadəcə daşıyıcısı yox, bu düşüncəni XX əsrdə yenidən yaradan, ona yeni nəfəs verənlərdəndir. Bu cəhətdən romanda “yəhudi tarixi” təkəcə yəhudi düşüncəsi üçün xarakterik olan düşüncə konsepti olaraq qalmır, sanki bu “tarixin” özü romanın gözəgörünməz, ancaq varlığı, hərəkətliliyi müəllif tərəfindən daim diqqətdə saxlanılan obrazıdır.

Yəhudi tarixi romanda, qeyd etdiyimiz kimi, təkəcə yəhudilərin yaşadığı keçmiş olaraq verilmir. Yazıçı yəhudi gerçəkliyini pərdələməyə, onun ehtiyatlı, zamana, şəraitə, mühitə uyğun təqdiminə çalışmır. O, yəhudilərin düşüncəsini olduğu kimi əsərə gətirir. Bu cəhətdən İ.B.Zingerin “Muskatlar ailəsi” romanı və digər əsərləri yəhudi psixologiyası və düşüncəsinin sanki bir salnaməsidir. Bunu biz yəhudi tarixinə münasibətdə də görürük. Zinger göstərir ki, hər bir yəhudi öz tarixinə bütün başqa xalqların tarixindən fərqli, daha doğrusu, seçilmiş və üstün tarix kimi yanaşır. Yəhudi düşüncəsində bu tarixin qeyri-adiliyi ilahi dəyərlərlə müəyyənləşir. Yəhudi belə hesab edir ki, onun tarixi Allah tərəfindən xüsusi olaraq dəyərləndirilmiş və fərqləndirilmiş müqəddəs tarixdir. Romanda İsraili quran yəhudilərin öz haqq işlərinə tarixi missiya kimi baxmalarının kökündə bu “tarix” durur.

İ.B.Zinger əsərdə İsrail dövlətinin qurulmasını yəhudilərin milli ideyası və milli hərəkəti kimi təqdim etməklə yanaşı, bu ideya və hərəkətə qarşı duranları da təsvir edir: “Hamı onların əleyhinə idi – ortodoksal yəhudilər də, sosialistlər də, kommunistlər də...” (184).

Ortodoksal yəhudilər – ortodokslaşmış, yəni uzun əsrlər ərzində doqmaya çevrilmiş düşüncə stereotipləri ilə yaşayan yəhudilərdir. Onlar üçün İsrail dövləti müqəddəs xatirədir. Lakin yəhudilərin əsrlər boyunca stereotipləşmiş həyatı və

davranışı var. Onların düşüncəsinə görə, əgər bu stereotiplər yəhudilərə yəhudi kimi qalmağa imkan verirsə, onda gedişatı dəyişməyə, yəhudilərin artıq minillər boyunca öyrəşdikləri həyatı yerindən oynatmağa ehtiyac yoxdur.

Sosialist və kommunist yəhudilərə gəlincə, onlar öz yəhudi kimliyinin hər zaman fərqində olan, onu heç vaxt unutmayan insanlardır. Lakin sosialist və kommunistlər yəhudi ideyasına artıq əlahiddə, ayrıca götürülmüş etnik ideya kimi baxmır, yəhudiləri sosializm və kommunizm ideyasının tərkib hissəsi kimi görürdülər. Lakin İsrail dövlətini qurmaq istəyən fədakarlar yəhudi tarixinin onlara verdiyi haqdan imtina etməyib yəhudilərin dövlətini qurmaq uğrunda öz canlarını qurban verdilər.

Bu ideya “Moskatlar ailəsi” romanının bütün mahiyyətini təşkil edir. Hətta romanın epiqrafı da buna xidmət edir. Zinger əsəri öz qardaşının xatirəsinə ithaf etmişdir: “Bu səhifələri mən “Aşkenazi qardaşları”nın müəllifi, mərhum qardaşım İ.İ.Zingerin xatirəsinə həsr edirəm. O mənim üçün tək-cə böyük qardaş yox, həm də mənəvi atam və müəllimim olub, həmişə yüksək əxlaq və ədəbi düzlüyün örnəyi olmağa xidmət etdi. O, müasir insan olmasına baxmayaraq, mömin əcdadlarımızın gözəl keyfiyyətləri ilə fərqlənirdi” (184).

Zingerin “mömin əcdadların gözəl keyfiyyətlərini” vurğulaması təsadüfi deyildir. Epigrafa aid olsa da, kompozisiya baxımından əsərin bu “ilk abzasında” mömin əcdadların xatırlanması romanın bütün ruhunu, ideya yükünü ortaya qoyur. Bu cəhətdən “Moskatlar ailəsi” romanında bir-biri ilə əlaqələnməyən, biri o birisi ilə hansı planda olursa-olsun poetik determinasiya ilə qovuşmayan element, detal yoxdur. Romanın ilk abzası bu kontekstdə diqqəti xüsusi çəkir. Əlbəttə, hər bir əsərin ilk abzası xüsusi məna yükünə malik olur. Çünki ilk abzas əsərin poetik dünyasının qapısıdır. Bu qapını açmadan həmin dünyaya daxil olmaq mümkün deyildir:

“Reb Meşulam Muskat ikinci arvadının ölümündən sonra üçüncü dəfə Brodlu pivəbişirən, alim adamın dul arvadı, Qalitsiyalı əlli yaşlı qadınla evləndi. Ölümünə az qalmış pivəbişirən müflis oldu və ondan arvadına ancaq başadüşülməyən cildlərlə dolu olan kitab şkafı, saxta olduğu sonra bilinən mirvari boyunbağı və Adele adında qız qaldı. Əslində, onu Eydele deyə çağırırdılar, lakin anası Roza-Frumetl müasir

səslənsin deyə Adele deyirdi. Meşulam Muskat dul qadınla Karlsbad sularına gedəndə tanış oldu. Elə oradaca evləndi. Onun evlənməyi haqqında Varşavada heç kəs bilmədi; Reb Meşulam sularda olduğu müddətdə ailəsindən heç kimlə yazışmırdı və digər tərəfdən onun öz hərəkətləri haqqında kiməsə hesabat vermək kimi adəti də yox idi. Ancaq sentyabrın ortalarında onun təsərrüfat müdiri Meşulamdan teleqram aldı. Reb Meşulam teleqramla gələcəyi haqqında xəbər verir və tapşırırdı ki, faytonçu Leybl öz ağasını Vyana vağzalında qarşılansın.

Qatar axşama yaxın gəldi. Reb Meşulam birinci sinif vaqonundan perrona düşdü: onun ardınca arvadı və ögey qızı düşdülər.

Leybl ona yaxınlaşanda Reb Meşulam ağır göz qabaqlarını qıyaraq dedi:

– Bu sənin yeni sahibəndir” (184).

Meşulam Muskat əsərin baş qəhrəmanıdır. Baş qəhrəman – əsas obrazdır. Bu baxımdan əsərin bütün poetik yükü bu və ya digər şəkildə Meşulam Muskatla bağlıdır. A.Myasnikovun yazdığı kimi, bədii obraz gerçəkliyin sənət vasitəsilə inikası forması, insan həyatının sənətkarın estetik idealının işığında şəkli dəyişdirilən, yaradıcı fantaziya ilə ərsəyə gətirilən konkret və eyni zamanda ümumiləşmiş mənzərəsidir. Bədii obraz həm dünyanın dərk və dəyişdirilmə vasitələrindən biri, sənətkarın hiss, düşüncə, meyl, estetik emosiyalarının inikası və ifadəsinin sintetik formasıdır. İdrakilik, kommunikativlik, estetiklik və tərbiyəvilik onun əsas funksiyalarıdır (103, s. 241). Bu halda Meşulam Muskat yazıçının inikas etdirmək istədiyi yəhudi gerçəkliyinin sənət vasitəsilə inikası formasıdır. Bu obrazda sənətkarın yaradıcı fantaziya vasitəsilə ilə onun estetik idealının konkret və eyni zamanda ümumiləşmiş mənzərəsi inikas olunub. İ.B.Zingerin yaratdığı Meşulam Muskat obrazı eyni zamanda yazıçı ilə onun oxucuları arasında duran dünyanı dərk etmə formasıdır. Yazıçı Muskat obrazını idrakilik, kommunikativlik, estetiklik və tərbiyəvilik kimi bütün əsas funksiyalarla yükləndirmişdir. Belə olduğu halda epigrafda mömin əcdadların gözəl əxlaqı haqqındakı ifadə ilə əsərin ilk abzasında “Nə demək olar, yəhudilər yazıçı xalqdır” deyən Muskatın öz işləri barəsində heç kəsə hesabat verməyən qətiyyətli obrazı arasında, təbii ki, birbaşa bədii-estetik bağlar vardır. Başqa sözlə, romanını mömin əcdadların gözəl əxlaqının daşıyıcısı olan

qardaşına həsr edən Zinger öz baş qəhrəmanı Meşulam Muskatı da hər hansı formada həmin “gözəl” əxlaqın daşıyıcısı kimi yaratmışdır.

Romanın dialoqları diqqəti təkcə məna və forması baxımından cəlb etmir. Yazıçı bu dialoqlardan bədii ideyanın təcəssüm, estetik idealın ifadə vasitəsi kimi də istifadə edir. Bu cəhətdən istənilən dialoq mətn daxilində təkcə kommunikativ aktın bədii forması kimi yox, həm də müəllif ideyasının ağırlığını hansısa formada daşıyan poetik struktur ünsürləridir. Əvvəlcə Roza Frumetlin öz yeni həyat yoldaşı ilə onun evində, demək olar ki, ilk mükəlliməsinə diqqət edək:

“Reb Meşulamın kabinetində metal seyf və köhnə mühasibat kitabları ilə dolu olan divar şkafı var idi. Otaqdan toz, mürəkkəb və mum iyi gəlirdi. Kitabxanada üç divarda kitablarla dolu olan rəflər asılmışdı. Kündə, döşəmədə dəri cildi və qızılı basma naxışları olan iri bir kitab var idi. Bu, katolik ruhanisi tərəfindən tərtib olunmuş Bibliya məlumat sorğu kitabçası idi. Reb Meşulam onu müqəddəs kitablardan ayrı saxlayırdı.

Roza-Frumetl rəflərə yaxınlaşdı, bir kitabı çıxarıb açdı və Reb Meşulama dedi:

– Maraqlıdır, sizdə mənim mərhum ərimin kitabı var?

– Nə? Mən haradan bilim? Mən bütün kitabları oxumamışam.

– Mənim ərimin yazdığı kitab, Allah ona rəhmət eləsin. Onun əlyazmaları hələ də məndə qalır. Çoxlu əlyazmalar var.

– Nə demək olar, yəhudilər yazan xalqdır, – deyə Reb Meşulam çiyinlərini çəkərək vurğuladı!” (184).

Göründüyü kimi, Meşulam Muskatın həyatı bütün hallarda yəhudi ideyası ilə bağlıdır. Roza-Frumetl yeni ərinin evində öz köhnə ərinin kitabına rast gəlir. Təbii ki, bu kitabı Meşulam Muskat onlar evlənməmişdən qabaq almışdır. Lakin dialoqdan məlum olur ki, o, həmin kitabı oxumamışdır. Düzdür, müəllif Reb Meşulamın həmin kitabı oxumadığını bildirməsində onun nə qədər səmimi olub-olmamasına münasibət bildirmir. Çünki keçmiş ərini daim “mərhum” epiteti ilə xatırlayan yeni xanımın yanında onun köhnə ərinin kitabını oxumasını etiraf etmək haradasa Meşulama özünün intellektual baxımdan aşağılanması təsirini bağışlaya bilərdi. Ona görə də Meşulam Roza-Frumetlin köhnə ərinin kitabına sanki biganə, ötəri münasibət ifadə

edir. Ancaq ortaya qoyulan bu “ötəri” münasibətlə İ.B.Zinger yəhudi ideyası ilə bağlı bir həqiqəti ifadə edir: “Nə demək olar, yəhudilər yazan xalqdır”. Bununla yazıçı yəhudiləri savadlı, yazıya fitrətən bağlı bir xalq kimi təqdim edir.

Elə bunun ardı ilə gələn başqa bir mükəllimə – Roza-Frumetl ilə onun qızı arasında olan söhbət də yəhudi ideyasının açılışı ilə əlaqədardır. Roza-Frumetl və onun qızını evi ilə tanış edən Meşulam evi təəccüblə “saray” adlandıran arvadına deyir:

– Hə! Ona mən bir xəzinə pul vermişəm, – deyə Reb Meşulam vurğuladı, – indi isə bir çimdik tütün qədər qiyməti yoxdur.

O, bu sözləri deyərək heç bir xəbərdarlıq etmədən ana və qızını otaqda tək buraxdı və axşam duasını oxumaq üçün öz otağına çəkildi.

Adele paltosunu soyundu. Onun əynində krujevalı qolları olan ağ kofta və düyünlənmiş boyun şərfi var idi. Onun çiyinləri ensiz, əlləri arıq, sinəsi yastı idi. Onun saçları kerosin lampasının işığında nə isə mis rənginə çalmağa başladı. Roza-Frumetl divana oturdu və iti burunlu ayaqqabıda olan ayaqlarını balaca oturacağına üstünə qoydu.

– Hə, nə deyirsən, qızım, – deyə o həzin səslə soruşdu, – cənnətdi, hə?

Adele ona acıqlı nəzərlərlə baxdı.

– Mənə nə dəxli var, ana, – deyə cavab verdi. – Mən burda yaşamayacağam. Gedəcəyəm.

Roza-Frumetl diksindi:

– Başıma daş düşsün! Belə tezliklə! Mən ki bunu sənə görə eləmişəm; eləmişəm ki, avara qalıb dünyanı dolaşmayasan.

– Bura mənim xoşuma gəlmir. Qəti gəlmir.

– Axı məni niyə incidirsən? Axı burda nə xoşuna gəlmir?

– Hər şey. Qoca, ev, qulluqçu, buranın yəhudiləri. Elə hamısı bir yerdə.

– Onun nəyi pisdir? Allahın köməyi ilə ərə gedərsən. O sənə cehiz verər. Biz onunla danışmışıq.

– Məni qəti maraqlandırmır ki, siz orada nə danışmışsınız. Ərə getməyə də hazırlaşmıram. Bu şəhər nə isə asiyavaridir.

Roza-Frumetl nazik pambıq parçadan olan dəsmalını çıxarıb burnunu sildi. Onun gözləri qızarmışdı.

– Axı hara gedəcəksən?

– İsveçrəyə. Yenə də oxuyacağam.

– Axı nə qədər oxumaq olar! Adele, Adele, axırın nə olacaq? Qarımış qız...

Roza-Frumetl xallı əlləri ilə üzünü qapadı və sükuta daldı. Bir qədər sonra o qalxdı və mətbəxə getdi...” (184)

Bu dialoq öz-özlüyündə yeni şəraitə düşmüş insanların ilk təəssüratını ifadə edir. Burada hamı üçün hər şey yenidir. Baxmayaraq ki, Meşulam Muskat Roza-Frumetllə bir neçə müddətdir ki, evlənmişlər və ev də Muskatındır, ancaq Meşulamın özü üçün də situasiya yenidir. Çünki evləndiyi bu üçüncü qadınla o, yalnız indicə öz evinə gəlmişdir. Lakin o, hər halda evin sahibidir və burada ana və qızından başqa onun üçün yeni olan heç nə yoxdur. Roza-Frumetl və onun qızına gəlincə onlar üçün hər şey yenidir. Lakin onların yeniliyə münasibəti fərqlidir. Əri ölmüş Roza-Frumetl özünə ər, həm də varlı-hallı, evli-eşikli bir ər tapmışdır. Bu ər mədəni adamdır: qızını ərə verməyə, onun maddi ehtiyaclarını ödəməyə və ona cehiz verməyə söz vermişdir. Bu cəhətdən artıq təcrübəli, dünyagörmüş bir qadın kimi Roza-Frumetl taleyindən razıdır. Ancaq Adele narazıdır. O, anasının ərə getməyini qəlbən istəmir. Digər tərəfdən, öz evindən ayrılmaq onun üçün ağırdır. Öz evində onun dünyası var. Baxmayaraq ki, gəldiyi bu məkanda da yəhudilər var, ancaq Adele öz mühitindən qoparılmasına narazıdır.

Bu dialoq yəhudi ideyası baxımından yəhudi dünyasının rəngarəglyini inikas edir: Adelenin öz dünyasında və gəldiyi yerdə olan yəhudilər. Digər tərəfdən, Meşulam Muskatın onun evinə indicə qədəm qoymuş yeni arvadı və yeni qızını tərk edərək axşam duasını oxumaqdan ötrü öz otağına çəkilməsi də Meşulamın daxili dünyasının, mənəvi aləminin məzmununu göstərməklə bərabər, onu ənənəvi yəhudi insanı kimi səciyyələndirməklə romanda yəhudi milli kimliyinin açılışına xidmət edir.

Romanda yəhudi həyatı müxtəlif obrazlar vasitəsilə təcəssüm etdirilir. Bu obrazlar içində olduqları məkan və zamana aktiv müdaxilədə olan insanlardır.

Məsələn, Asa-Qeşl Bannetin romanın poetik məramına daxil olma səhnəsinə diqqət edək:

“Meşulam Muskatın Varşavaya qayıtmasından bir neçə həftə sonra şəhərin şimal hissəsində qatardan bir sərnəşin də düşdü. O, üçüncü sinif vaqonunda gəlmişdi və özü ilə uzun, tənəkə ilə üzlənmiş və iki kilidlə bağlanmış bir çemodan gətirmişdi. Bu, Asa-Qeşl Bannet adlı on doqquz yaşında olan oğlan idi. Ana tərəfdən Maloteraspol ravvini Reb Dana Kaçenellenbogenin nəvəsi idi. O, özü ilə böyük Varşava sinaqoqunun katibi yüksək alim doktor Şmarye Yakoba zamanət məktubu gətirmişdi. Onun cibində Spinozanın ivritcəyə tərcümə olunmuş və üzü didilmiş “Etika” əsəri var idi” (184).

Göründüyü kimi, əsərə daxil edilən bu personaj bütün marağı, istəyi, arzusu, görkəmi və həyat tərzilə əsl yəhudi gəncidir. Bu mənada Zingerin obrazları, onların zahiri və daxili aləminin təsvirləri yəhudi ideyasının təcəssümünə xidmət edir.

“Moskatlar ailəsi” romanında diqqəti cəlb edən mövzulardan biri də holokost mövzusu idi. Artıq 1939-cu ilin sonu üçün Varşavada yarım milyondan çox yerli və faşizm zülmündən qaçmış yəhudi yaşayırdı. Həmin ilin sentyabrın 29-da alman orduları şəhəri işğal etdilər. 1940-cı ilin noyabrın ortalarında Varşavanın şimal rayonlarında getto təşkil olundu. Gettonun yaradılması yəhudi icması daxilində ayrı-seçkiliyə fərq qoydu. Roman “Məsiha – ölüm deməkdir” cümləsi ilə bitir:

“Tamar utanırdı ki, onun anası durmadan hıçqırır və ağrı deyir. Qızın üzünü qırmızı ləkələrlə örtüldü. Menəşe-Dovid bir müddət mətbəxdə eşələndi və sonra getdi. Asa Qeşl qızı öpdü və təkrar etdi:

– Mən tezliklə qayıdacam.

Qəzəbdən sifəti ağarmış, gözləri alışıb yanan Barbara həyətin ortasında dayanmışdı:

– Mən fikirləşdim ki, bir də görünməyəcəksən.

– Bu ki mənim bacımdır.

– Asa-Qeşl, mənə qulaq as. Mən burada qalmağı düşünmürəm. Elə bu gün gedəcəyəm. Mənə dəqiq de, mənəmlə gedirsən, yoxsa qalırsan?

– Qalırım.

– Bu, sənin son sözüdür?

– Hə.

– Onda əlvida. Allah sənə kömək olsun.

– Əlvida, Barbara. Məni də ki bağışla.

– Nasistlərin hökmü altında qalmaqda bir mənə görmürəm.

– Mənim bütün ailəm qalır. Mənim üçün heç bir fərqi yoxdur. Ölmək istəyirəm.

Barbara onu pis nəzərləri ilə yandırdı:

– Ola bilər, sən haqlısan. Ancaq mən hələlik təslim olmaq istəmirəm. İndi hara gedirsən?

– Hers Yanoveri görmək istəyirəm.

– Nə üçün? Yaxşı, səninlə gəlirəm. Yolumuz eynidir.

Sventoer xarabalığa dönmüşdü: dağılmış damlar, atılıb qalmış borular, uçmuş divarlar, sallanıb qalmış pəncərə və balkonlar. Asa Qeşl Krasinlər Bağının hasarının yanında Hers Yanoveri gördü: saçları və birçəkləri ağarmış, köynəyinin sinə düymələri açıq, məxmər gödəkçə, ayağında səndəl. Duruşundan bilinirdi ki, o, kimisə gözləyir: tünd gözləri məkana zillənmişdi. Asa-Qeşl onun adını səsləndirdi. Hers Yanover diksindi, döndü, qollarını açaraq özünü Asa-Qeşl və Barbaranın üstünə atdı.

– “Sənin üzünü görməyə ümid etmirdim”, – deyərək Bibliyadan bir ayə gətirdi.

– Sən niyə burada, küçədə dayanmısan? Gina hanı?

– Ginanın bütün dərdlərinin üstünə bir dərd də gəlib: ciyər sətəlcəmindən yatır. Həkimini gözləyirəm. Gəlməyə söz verib. Bir-iki saat bundan əvvəl gəlməli idi. Bəs sən... Fikirləşdim ki, qaça bilmisən.

Hers Yanover hıçqırdı, sarı dəsmalını çıxarıb burnunu sildi. Pərt olub, gözlərini gizlətməyə çalışdı:

– Yox, məndə daha güc qalmayıb, – deyə o, üzrdiləyici səslə bildirdi. Sonra bir dəqiqə fikirləşərək polyakca dedi:

– Məsiha zühur edəcək.

Asa-Qeşl təəccüblə ona baxdı:

– Nə demək istəyirsən?

– Məsiha – ölüm deməkdir. Hər şeyin mənası budur” (184).

Əsərin Hers Yanoverin dilindən səsləndirilən bu sonuncu cümləsi İ.B.Zingerin bütün romanda təcəssüm etdirmək istədiyi ideyanı ifadə edir. Romanda təsvir olunan hadisələrin, insanların, talelərin, müharibənin və s. mənası bu son cümlə ilə açılır. Bu cümlədə təkcə yəhudi xalqının deyil, ümumiyyətlə bəşəriyyətin yaşamının ilahi-fəlsəfi mənası ifadə olunub. Və bu məna bizim bir qədər əvvəldə təsdiq etdiyimiz kimi, ilahi-kosmonik yaradılış konsepti ilə bağlıdır. İ.V.Zingerin romanın fəlsəfi nüvəsini yəhudilərin xilasının ölümdən keçməsi, başqa sözlə, yəhudilərin ölərək yenidən doğulması ideyası təşkil edir. Diqqət edək.

Nasistlərin işğal etdiyi şəhərdə qalan Hers Yanover və Aşa-Qeşl onları ölümün gözlədiyini bilirlər. Lakin bu ölüm Hers Yanoveri qorxutmur. O, ölümə (o cümlədən bütün yəhudilərin məhvində) İsa Məsihin zühuru kimi baxır. İsa çarmıxa çəkilməsə idi, yenidən zühur edə bilməzdi. İnsanlar onun zühurunu gözləyirlər. Zühur isə – ölərək yenidən doğulmadır. Hers Yanover bütün bu yəhudi qırğınlarına Məsihanın zühurunun əlaməti kimi baxır. Beləliklə, romanda təcəssüm etdirilən əsas ideya Hers Hanoverlə Asa Qeşl arasındakı dialoqda səslənən üç cümlədə ifadə olunur. Həmin cümlələrin mənası dünyanın, varlıq aləminin yəhudilərin taleyinin nümunəsində təcəssüm edən mənasını ifadə edir:

“Məsiha zühur edəcək”: Yenidən doğuluş, yaranış.

“Məsiha – ölüm deməkdir”: Yenidən doğulmaq üçün əvvəlcə ölmək lazımdır.

“Hər şeyin mənası budur”: Yəhudilər yəhudi kimi yaşamaq, dövləti olan xalqa çevrilmək üçün ölməyi, yəhudi ideyasından ötrü qurban getməyi bacarmalıdırlar.

Göründüyü kimi, İ.B.Zinger nasizmin törətdiyi yəhudi qırğınlarına Şərlə Xeyirin əbədi mübarizəsi kimi baxır: Xeyir Şər üzərində qələbə çalmaq üçün ölməyi bacarmalıdır: “Dirilmək üçün ölmək lazımdır”. Bütün bu fəlsəfi düşüncələr Zingerin təkcə bu romanında deyil, eləcə də bu mövzu ilə bağlı başqa əsərlərində də “yenidən doğuluş” ideyası kimi təcəssüm olunur. Holokost bu ideyanın maddiləşmiş obrazıdır.

Kitabın sonu və başlanacaq fəlakət yaxınlaşdıqca Zingerin qəhrəmanlarının intonasiyaları daha da kəskinləşir. Varşavada qalan, evindən, ailəsindən, əmlakından, dinindən ayrılmaq istəməyən nəsillərin də böyük bir qismi məhv olur. Lakin qaçmağı bacaranlar canlarını qurtarırlar. Bunların sırasında Meşulam Muskatın da uşaqları və

nəvələri var idi. Burada onları Avropadakı kimi təhlükələr gözləməsə də, doğulduqları torpaqların, qoyub-getdikləri həyat təzlərinin həsrətini çəkirlər. “Moskatlar ailəsi” romanı ingilis dilinə tərcümə edilərək çap edildikdən sonra Zingerin oxucularının sayı artdı.

Yazıcının “Düşmənlər: məhəbbət tarixçəsi” (1972) romanında Xolokostdan keçən, müharibənin ağır günlərini yaşasmış və öz həyatlarını yenidən quran yəhudilərin həyatından bəhs edilir. “Partizan-revyu” jurnalında “Səfeh Qimpl” hekayəsinin idiş dilindən tərcüməsi yazıçıya əsil şöhrət gətirdi. Hekayənin qəhrəmanı adı, sadələvh kəndli gəncdir. O, hamıya inanır və hamı tərəfindən asanlıqla aldadılır. Lakin Qimpl hesab edir ki, bizim dünyamız təsəvvür edilən dünyadır. Lakin bu dünyaya düşmək üçün real aləmdən keçmək lazımdır.

1955-ci ildə “Horaydan olan şeytan” romanının ingilis dilində tərcüməsi “Nundey-press” nəşriyyatında çap olunur. Üç ildən sonra isə ingilis dilində “Səfeh Qimpl və başqa hekayələr” adlı ilk hekayə məcmuəsi oxucuların ixtiyarına verilir.

“Horaydan olan şeytan” Başeviç Zingerin ilk iri həcmli əsəridir. 30-cu illərdə Başeviç Zinger “Qlobus” adlı yəhudi jurnalı ilə əməkdaşlıq edirdi və onun üçün də Şabtay Svi dövrləri haqqında “tarixi povest” yazdı. Povestə görə, Horay adlı polyak şəhərciyinə xəbər gəlir ki, Osmanlı imperiyasında çoxdan gözlənilən Məsih-böyük kabbalist və mömin adam ortaya çıxmışdır.

Tezliklə onun ardıcılıarı – əvvəlcə asket-mistik İçe-Mates, sonra da baş kəsən ravvin Qedaliya da meydana çıxır. Qedaliya özündən əvvəlki ravvin Binuşu öz vəzifəsindən devirmiş və hamıya vəd edir ki, yeni əsrdə göydən bulud enəcək və bütün yəhudiləri Müqəddəs Torpağa aparacaqdır. Roman qəzet səhifələrində dərc olunurdu. Bunun üçün də o, yaxşı başa düşürdü ki, ciddi tarixi və teoloji təhqiqatlar oxucuları maraqlandırmır. Bunun üçün də yazıçı məsih təşkilatları haqqında ən sadə əfsanə və rəvayətləri toplamış və oxuculara maraqlı material təqdim etmişdi (120, s. 45).

Əsərin qəhrəmanlarından biri olan Reyxel əvvəlcə mələk gördüyünü iddia etmiş, sonra həmin mələkdən hamilə qaldığını iddia etmişdir. Sonra iblisdən hamilə qalmış və nəticədə onun qəlbinə hansısa qara qüvvə hakim olmuşdur. Artıq hər evdə

danışılırdı ki, ay işıq saçarkən qadın ayaqyalın küçəyə çıxır, qəbiristanlığa gedərək qəbirlərin arasında gəzişir. Romanda mistika ilə yanaşı yəhudi həyatından da gözəl səhnələr təsvir olunurdu. Yəhudilər Məsihin gəlişini səbirsizliklə gözləyirdilər və onun gəlişinə hazırlaşırdılar. Məsih dünyaya səpələnmiş yəhudi xalqını bir yerə toplayacaq, onlara qayğı göstərəcəkdə. Dünyanın qəbul etmədiyi bu millətin hər bir nümayəndəsində əzizlənmək hissi var idi. Bunu Reyxel birinci olaraq başa düşmüşdü. Onun fikrincə, bəşəriyyətin qayğıya ehtiyacı vardır. Reyxelin on yeddi yaşı var. Lakin o, hələ ərə getməmişdir. Burada qara bir məsələnin, hissin olduğunu deyən bütün qohumlar, qonşular qızdan uzaqlaşır, yadlar qəbul etmirlər. İblis isə onu tapır. Roman gənc yəhudi qızının hissləri və şər qüvvələrlə mübarizəsi öz ifadəsini tapmışdır.

Bu dövrdə onun əsərləri “Nundey-press” jurnalının redaktorunun diqqətini cəlb edir və o, yazıçıya Amerikanın mötəbər ədəbi jurnallarında çap olunmağa kömək edir. 1955-ci ildə “Nundey-press” nəşriyyatında “Horayda iblis” romanının ingilis dilində tərcüməsi çap olunur. 1957-ci ildə Zingerin “Səfeh Qimpl və digər hekayələr” adlı ingilis dilinə tərcümə edilmiş ilk hekayə toplusu işıq üzə görünür. Həmin toplu oxucular arasında böyük müvəffəqiyyət qazanır. Başeviç-Zingerin idiş dilində yazılmış hekayələri yalnız ingilis dilinə tərcümə olunduqdan sonra məşhurlaşaraq geniş oxucu auditoriyasını öz ətrafına toplaya bildi.

Sonrakı 20 ildə o, bir çox hekayələrini, bir neçə romanını, dörd cildlik avtobioqrafiyasını, uşaqlar üçün onlarla kitabını yazır. Bunların sırasında “Lüblin sehrbazı” (1958) adlı romanı, “Market-stritdən olan Spinoza” (1961) adlı ikinci hekayələr kitabı, “Kölə” məhəbbət romanı (1962) xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Romanın süjet xətti sadədir: bir yol yoldaşı o birinə kədərli sevgi əhvalatı danışır. Əsərin qəhrəmanları qadın və kişi, onların gizli sevgisi və yeni insanı dünyaya gətirərkən baş verən ölümdür. İnsanlığa övlad verən qadın dünyadan köçsə də, o, özü ilə bir aləm sevgi və həsrət aparır. Onu anır və sevirlər. Həmin sevgi hissi ilə də dünyanı gəzir, dolaşırlar. Qadının xatirəsini, adını qəlbində saxlayan kişi harada məskən salırsa, ora da qadının vətəninə çevrilir. Bu sevgi həm də insanı qula çevirir. Kişi və qadın ölü və ya diri olmalarına baxmayaraq, bir-birinin ruhunu

buraxmaq istəmirlər. Kələyə çevrilmiş sevgi və ya sevgiyə dönmüş kələlik hissi insanın genetik yaddaşına çevrilir.

Əsərin baş qəhrəmanı polyaklara kələ kimi satılmış ravvin Yakov xristian qadını sevir. Lakin bu məsələni heç kimə açmır. Öz əqidə yoldaşlarına həyatında yoldaş kimi seçdiyi qadını arvadı kimi təqdim edir. İ.Zinger zəif və günahkar insan olan Yakovun məhəbbətini yəhudi ənənələrinə uyğun şəkildə, yeni zamanəyə görə dəyişdirir. Qadağa və qaydalara qarşı çıxan bu insan dini qanunlarla cəmiyyətin qanunları arasında çətin vəziyyətə düşür. O, nəinki sevginin, həm də ətrafında baş verən hadisələrin, mövcud olan qanunların kələsidir. Yazıçı onun hissələrini belə ifadə edir: “Bir anlığa Yakov sarsılmış kimi dondu. O, artıq nə özünə, nə də ona etiraz edə bilirdi. O, sanki seçim azadlığını itirmiş kimi idi. Birdən yadına nə vaxtsa, keçmiş zamanlarda Talmuddan oxuduğu bir cümlə yadına düşdü: “Aldadan mələk kimin üzərində qələbə qazandısa, o, bütünlüklə qaraya bürünərək gedər və ürəyi nə istəyərsə, onu da edəcək...” Bu sözlər onun beyninin bütün sümüklərini deşərək dağıtmağa hazır idi” (75, s. 121).

Əsərin sonu faciəlidir. Heç kəs onun xristian olduğunu bilməsin deyərək bir neçə ay özünü lal kimi göstərən Vanda (Yəhudilərin yanında özünü Sara kimi qələmə verirdi) doğuş ağrıları zamanı öz dilində çığıraraq hamını lənətləyir, nə isə söyləyir. O, doğuş vaxtı ölür. Müəllif burada demək istəyir ki, öz dininə qarşı çıxan insanı tanrı cəzalandırır. Lakin Yakov oğlunu Fələstinə aparır. O, burada əsl yəhudi kimi böyüyür. Yakov isə geriye, əbədi kələ kimi Vandanın yanına qayıdır.

1958-1978-ci illərdə İ.Zinger bir çox hekayələrini və bir neçə romanını, dörd cildlik tərcümeyi-halını, o cümlədən uşaqlar üçün onlarla kitabını çap etdirir. 1958-ci ildə yazılmış 1960-cı ildə ingilis dilinə tərcümə edilərək çap olunmuş “Lüblinli sehrbaz” romanı çox maraqla qarşılandı. Əsərin qəhrəmanı öz cazibədarlığı ilə hamını “ovsunlayan” bir gənkdir. O, əsərin sonunda öz günahlarını başa düşərək etiraf edir və bağışlanmağını istəyir. İ.Zingerin hər bir əsəri oxucular üçün bir kəşfdir.

Əsərin baş qəhrəmanı Yaşa Mazur sadə qəlbli, bacarıqlı bir insandır. O, qadınları çox sevir. Yaşa polyak gözəli Emiliya ilə evlənməyi və onunla birlikdə İtaliyaya gedərək yeni həyat qurmağı arzulayır. Bu sadələvh adam bacarıqlı

hipnozçu, sehrbaz şöhrəti qazanmışdır. Onun sakit həyatı yalnız evinin divarları arasındadır. İşdə isə o, bacarıqlı iş adamıdır. Yaşanın ən böyük arzusu “mahir sehrbaz” adlandırılmasıdır. Lakin onun arzuları doğrulmur. Çünki tanrı yalançıları sevmir. Buna görə də Yaşa Mazur cəzalanır. O, təəssüflə qeyd edir ki, “mən valideynlərimin məni tərbiyə etdikləri kimi yəhudi ola bilmədim, yəhudi olmamaq da mümkün deyil. Mən Allahla birlikdə yaşaya bilmərəm. Lakin onsuz da həyatım mümkün deyil. Mən böyük və azad dünya haqqında arzulayırdım. Lakin başa düşdüm ki, dünya o qədər də azad və geniş deyildir.” Yaşanın günahları ölümlə cəzalandırılır. “Lübinli sehrbaz” romanı yəhudinin yəhudi haqqında yazdığı əsərdir. Artıq gənclik illərini itirmiş bu insan özünə qayıda bilmir.

1961-ci ildə nəşr etdirdiyi “Market-stritdən olan Spinoza” adlı ikinci hekayələr toplusuna əvvəllər çap olunmuş hekayələri daxil idi. Bu əsərlərin mövzusu II dünya müharibəsindən sonra Polşa gettosunda baş verən hadisələrdən söhbət açırdı.

1964-cü ildə İ.Zinger Milli İncəsənət və Ədəbiyyat İnstitutunun ingilis dilində yazmayan ilk fəxri üzvü seçilir. Bundan beş il sonra “Məmnuniyyət günü. Varşavada böyüyən oğlan haqqında tarixçələr” adlı avtobioqrafik oçerklərinə görə uşaq ədəbiyyatı üzrə Milli kitab mükafatına layiq görülür.

XX əsrin 70-ci illərində “Kafkanın dostu və digər hekayələr” (1970), “Şoşa” (1978) romanı çap edilir ki, burada da yazıçı günahsızlıq, məhəbbət və peşmançılıq kimi mövzulara müraciət edir.

Tənqidçilərin də rəğbətini qazanmış, “Kafkanın dostu və digər hekayələr” məcmuəsi (1970) və “Şoşa” romanı (1978) müəllifi daha da məhşurlaşdırdı. “Şoşa” romanını İ.Zinger özünün ən sevimli əsəri hesab edirdi. Oxucular əsər haqqında ilk məlumatı Sol Bellounun tərcüməsi vasitəsilə aldılar. “Şoşa”-nı yəhudi “Lolita”-sı hesab edirlər. Qəribə sevgi hekayəsinin arxasında mifoloji mətn durur. Bu isə onu Qabriel Qarsia Markesin əsərləri ilə eyni sırada qoyur.

Zingerin qəhrəmanları ətraflarında insani hiss və münasibətlərin dolaşdığı bir vaxtda var qüvvələri ilə mənəvi təmizliyi və bütövlüyü, sədaqəti qoruyub saxlamağa çalışırlar. Romandakı hadisələr müharibədən qabaqkı Varşavada baş verir. Tanınmış yazıçı Aron ətrafında müxtəlif gözəl qadınlar olmasına baxmayaraq, özündən yaşca

çox kiçik zəif bir qızla evlənir. Bu evlənmənin əsas səbəbi isə qızın onu uşaqlıq xatirələrinə qaytarmasıdır. Qəlbi daim gənclik eşqi ilə çırpınan Aron sanki yeni və təmiz mənəvi qüvvə almaq istəyir. Belə bir qüvvəni isə ona yalnız uşaqlıq illərindən hələ tam aralanmamış qız verə bilərdi. Bu gözlənilməz addım onun şəxsiyyətini, taleyini, qəlbini belə dəyişir, təzələyir. Bəzi tənqidçilər Zingerin belə mövzu seçməsinin səbəbini didərgin yəhudilərin faciəsində, nə vaxtsa itirilmiş yəhudi cənnəti üçün nostalji hisslər keçirməsində görürdü. Qəhrəmanlar çox tezliklə bir-birindən ayrılırsalar da, uzun illər boyu birlikdə keçirdiklərini unuturlar. Nəhayət, müharibə ərəfəsində görüşərək birləşirlər. Lakin bu görüş əbədi olur. Səhərisi gün dünyaya gözlərini əbədi olaraq yuman Şoşa həmişəlik Aronun qəlbinə köçür. İztirab və məhəbbət hissilə döyünən, həsrət və qovuşmaq istəyi ilə çırpınan bu ürək Şoşanın doğma yurduna çevrilir. Aron artıq dünyanın harasına köçsə də sevgilisini də özü ilə aparmış olur. Şoşa isə doğma vətəndən yadigar qalan isti hisslər, işıqlı xatirələrdir. Bəhs etdiyi hadisələrin bütün ağırlıqlarına baxmayaraq, romandan “ümid” adlı işıq seli süzülür ki, bu da, ən ağır vəziyyətlərdə belə insanın insan olaraq qaldığını və hər cür çətin şəraitdən çıxmağı bacardığını və irəliyə addımlamağa özündə qüvvət tapa bildiyini ifadə edir (120, s. 57).

Bu əsərlərdə müəllif yenidən mənəvi təmizlik, məhəbbət və etiraf mövzularına qayıdırdı və o, 1978-ci ildə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatını aldı. Nobel mükafatı Zingersə “həyatın təsdiqinə yönəlmiş parlaq ideyalarına və bu ideyaların təcəssümündəki müstəsna məharətinə görə” verilmişdi. İsveç Akademiyası hesab edirdi ki, İsaak Başeviç Zinger öz əsərləri ilə insanın böyük yaradıcılıq imkanlarının aşkara çıxmasına, mənəvi azadlıq qazanmasına və ruhən yenidən doğulmasına imkan yaratmışdır.

Ümumiyyətlə, İ.B.Zingerin ədəbi əsərlər panteonuna onun bir çox tarixi personajları: xəyalpərəstlər və əzab çəkənlər, miskinlər və ali cənablar daxil idilər. Onun əsərləri öz kökləri etibarilə polyak-yəhudi mədəniyyəti ənənələrinə gedib çıxır, eyni zamanda bir sıra mövzulara da toxunurdu. O, öz millətini simvollaşdırmaqla yəhudilər haqqında deyil, insanın Allah ilə qarşılıqlı münasibətindən yazmış olurdu.

Yazıçı cəmiyyətdəki problemlərə yeni tərəfdən yanaşırdı. O, yəhudi

ədəbiyyatına humanizm və sentimentalizmlə yoluxmuş ədəbiyyat kimi baxırdı. Onun əsərləri sanki ənənəvi monoloqlar seriyası idi. Bu monoloqlar sevginin, məhəbbətin və ehtirasın, qəzəb və nifrətin açıq etirafı idi. Bu cəhətdən İsaak Başeviç Zingerin hekayə yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İ.B.Zingerin hekayələri yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz tarixlərdə və müxtəlif məcmuələrdə dərc olunmuş, toplu halında nəşr olunmuşdu. Bu hekayələrin süjetləri yazıçının tarixi köklərinə gedib çıxır, onun milli şüurundan qidalanır. Burada canlı həyatdan götürülmüş hadisələr əsas götürülür. Hekayələrin qəhrəmanları onun yaxşı tanıdığı mühitdən çıxmışlar. Məsələn, 1976-cı ildə çap etdirdiyi “Ehtiraslar” adlı topluya daxil olan hekayələr özlərinin daxili dramaturgiyaları ilə fərqlənirlər. Onların qısa və lakonik şəkildə yazılışı oxucunu baş verən hadisəni asanlıqla dərk etməyə kömək edir, ədəbi qəhrəmanlar sanki hekayənin səhifələrindən düşərək öz oxucuları ilə birlikdə addımlayır, onların həyatını bölüşürlər. Toplu Xolokosta olan kədərdən və idiş dilində danışan xalqın yer üzərinə səpələnməsi faciəsindən söhbət açır. Beləliklə, oxucunun iştirak edəcəyi milli kolorit, milli özünəqapanma və ciddi dini əxlaq ön plana keçir.

“Düşmənlər. Məhəbbət tarixi” romanında əsərin baş qəhrəmanı Polşalı qaçqın Qerman Bruder Bruklində, sevimli rəfiqəsi Maşa öz anası ilə birlikdə Bronksda yaşayır. Obrazların sosial statusları onların yaşadıkları əraziyə görə müəyyən olunur. Əsərin baş qəhrəmanı yeni yazar və tarixçi German Bruder faşistlər tərəfindən işğal olunmuş Polşadan möcüzə ilə xilas olmuş və 40-cı illərin sonlarında Nyu-Yorka köçmüşdür. Onun həyatını polyak qız Yadviqa xilas edir. İ.Zinger romanda yəhudi həyatını böyük məhəbbətlə təsvir edir. Bruder Bruklinin yəhudi rayonunda yaşayır, dini mətnləri tərcümə etməklə məşğul olur. Yəhudi həyatının (onların harada yaşamasından asılı olmayaraq) eyniliyi Zingeri həmişə məşğul etmişdir. Avropadan olan qaçqın yəhudilərlə amerikalı yəhudilər bir xalqın iki əsas hissəsidirlər. Lakin onlar heç də həmişə bir-birlərini başa düşməzlər (175, s. 127).

Nyu-Yorkda Bruder Xolokostdan qaçmış, lakin düşərgə həyatını yaşamış Maşa və onun anası ilə tanış olur. Polşada Bruder ailəsini – arvadını və iki uşağını itirmişdir. Lakin aydın olur ki, onun arvadı düşərgədə hər cür təhqirlərə və

əziyyətlərə baxmayaraq, sağ qala bilmişdir. Uşaqları isə ölmüşlər. Sonradan bu qadın da Nyu-Yorka gəlir və onlar görüşürlər. Bruder öz hisslərindən də güclü olan seçim qarşısında qalır. Bütün mənəvi əziyyətlərinə və ağrılarına baxmayaraq, Bruder şəhərin yəhudi həyatının özünəməxsusluğunu da nəzərdən qaçırmır. “O, böyük şənliklərin qeyd olunduğu yəhudi restoranlarının, yəhudi kinoteatrlarının yanından keçərək gedirdi... Şərqi Brodveydə avtobusdan düşdükdə kiçik bir pəncərənin arxasında Talmudu öyrənən saqqallarına dən düşmüş kişiləri gördü. Onların gözləri bilik öyrənmək istəyən məktəblilər kimi yanırdı” (76, s. 189).

Dindar amerikalı yəhudilərin həyatları adi günlər və bayramlarla bir-birini əvəz edir. Lakin Polşadan, Çexiyadan, Macarıstandan olan yəhudi qaçqınların həyatları o qədər də qayğısız deyil. Onlar fiziki cəhətdən xilas ola bilsələr də, psixoloji cəhətdən düşgündürlər. Maşanın isterik hərəkətləri, ekstravaqant davranışı buradan irəli gəlir.

German Bruderin Maşa, polyak qız Yadviqa və keçmiş arvadı arasında var-gəli heç də don juanlıq deyil, günah və mümkünsüzlük hissləri arasında qalmasıdır. Onların qəlblərində müharibə, itki qorxusu kimi qarışıq hisslər yaşamaqdadır. German və Maşa Katskil dağlarının ətəyində yerləşən qəsəbədə dincəlməyə gəlirlər. Və burada Amerika yəhudilərinin sakit həyatları ilə avropalı qaçqın yəhudilərin təşvişlə dolu yaşayış tərzlərinin nə qədər fərqli olduğu üzə çıxır. “Yadviqanın samanlığında gizləndiyi Varşavadan sonra o, Almaniyada, köçürülmüş şəxslər üçün düşərgədə olmuşdur. Amerikaya gəldikdən sonra yeni həyatı uğrunda mübarizə apardığı müddətdə yerli yəhudilərlə əlaqəsini tamamilə itirmişdi. German bu bədbəxt insanların arasında oturaraq onların üzünə sakitliklə baxa bilmirdi...” (76, s. 192). Faciələr, həyat tərzindəki dəyişikliklər, insanların müxtəlif ölkələrə səpələnməsi yəhudi xalqının qisməti idi. İ.Zingeri də düşündürən yəhudi xalqının öz vətəninə, öz daxili aləmlərinə qayıdışı məsələsi çox düşündürürdü.

Uzun illər boyu Nyu-Yorkda yaşayan İ.Zinger şəhərin həyat tərzini, onun ziddiyyətləri ilə yaxından tanış idi. Məsələn, o, Bruklinin yəhudi məhəllələrinin həyatını belə təsvir edirdi: “Bu küçənin Şərqi Avropa dadı var idi. Sinaqoqlar və ravvinlər, həmçinin sinaqoqlarda payız bayramlarına görə yerlərin qiymətləri haqqında ötən ilki elanlar divarlardan asılaraq qalmışdı. Qənnadı dükanlarında

publiklər və evdə bişirilən peçenye satırdılar”. Küçələrdən keçərkən Bruder yəhudi həyatının çoxsaylı əlamətlərini görür. Zinger bunu belə təsvir edir: “German Taym Skverdən Şərqi Brodveyə gedən avtobusda oturaraq pəncərədən baxırdı. Ətraf ərazilər onun Amerikaya gəlişindən sonra çox dəyişmişdi. Burada çoxlu puertorikalıların yaşamasına baxmayaraq, gah sinaqoqların, gah da qocalar evlərinin üzərlərində idiş dilində yazılmış elanlar nəzərə çarpmaqda idi” (76, s. 167).

Yəhudi həyatının metamorfozları, bu xalqın kədəri və sevinci, gülüşü və göz yaşları İ.Zinger yaradıcılığının əsas mövzusu və demək olar ki, ürəyi idi. “Düşmənlər. Məhəbbət tarixi” romanı XX əsrin 70-ci illərində idiş dilində yazılmış və sonralar ingilis dilinə çevrilərək daha geniş oxucu kütləsinə təqdim olunmuşdur.

İsaak Başeviç Zingerin yalnız iri həcmli əsərlərində deyil, kiçik hekayələrində də özünə “yenidən doğuluş – qayıdış” problemi əks olunmaqdadır. Məsələn, “Bir gün Koni-Aylenddə” adlı hekayəsində Zinger Nyu-Yorkda yaşayan bir yəhudi jurnalistini təəssüf hissi ilə təsvir edir. Jurnalist günümüzə işlərlə birtəhər başını gırləyir və daima nasizm və ölüm düşərgələrinin tüğyan elədiyi Polşaya sürgün edilə bilmək qorxusu ilə yaşayır. Qeyd etmək lazımdır ki, Zingerin ən yaxşı hekayələri ayrılıqdan doğan kədər və təəssüf hissi ilə doludur. Onun qəhrəmanları sehrbazlar, yazıçılar və rəssamlardır. Belə qəhrəmanlardan biri olan gənc yazıçı mühazirə oxumaq üçün Nyu-Yorkdan Monrealə yollanır. Lakin yolda gettoda olan qızla və onun anası ilə qarşılaşır. Bu görüş onun xatirində yaşatdığı ağırlı keçmişini yada salır, demək olar ki, bütün planlarını pozur.

“Mehmanxana” hekayəsində əsas qəhrəman – biznesmen yəhudi təqaüdə çıxaraq Floridada yaşayır. Lakin həyatındakı eyniyyət və adiliyə dözməyərək yenidən ticarətlə məşğul olmağa başlayır.

Zingerin qəhrəmanları sırasında xəyalpərəstlər də az deyildir. “Spritik seans” hekayəsinin qəhrəmanı qəribə miss Kapitskaya belələrindəndir. O, Mərkəzi parkın yanındakı mehmanxanada yaşayır və ruhları çağırmaqla məşğuldur. Doktor Kallişer ona kinayə ilə yanaşır. Lakin sonradan məlum olur ki, ona bu qadına daha çox təəssüflə yanaşmaq daha vacibdir. Zingerin kitablarının qəhrəmanları öz hərəkətlərini, gördüyü işləri ciddiyyətlə müzakirə edirlər. Onlar daha çox ideyalara

inanırlar.

“İtirilmiş” hekayəsində qadının hərəkətləri qeyri-adidir. O, Nyu-Yorka nişanlısı ilə görüşmək üçün gəlmişdir. Lakin sonra məlum olur ki, oğlan heç burada yaşamırmış. Qəfildən qız yox olur. Müəllif bunu küçələrdə gəzən ruhların işi hesab edir. Zingerin romanlarında və hekayələrində bəzən həqiqət reallıqdan uzaqlaşır. Məhz buna görə də o dünyadan gələn qüvvələrin mövcudluğuna inanmaq lazım gəlir. Bu baxımdan Zingerin yaradıcılığı Frans Kafkanın yaradıcılığına yaxınlaşır. Yalnız siyasi radikalların intriqaları yazıçının narahatçılığına və etirazına səbəb olur.

“Qeyri-müəyyənliyə qaçış” hekayəsinin hadisələri Nyu-Yorkda baş verir. İki jurnalist görüşür. Onlardan biri – Markus müharibədən əvvəlki yazıçılar təşkilatının üzvü idi. Həmin təşkilatın üzvləri Stalinin və Trotskinin tərəfdarları idilər. Bu tərəfdaşlıq çox az bir müddətdə 1939-1940-cı illərdə yəhudi yazıçı və nəşirlərini nasistlərin və ya sovet çekistlərinin əllərində olmasına kömək etdi. Yazıçı bu məsələyə toxunaraq, yaradıcı işlə məşğul olanları siyasətə deyil, insanlara, öz millətlərinə qulluq etməyə çağırırdı.

“Şərqi Brodveydən olan sehrbaz” hekayəsində oxucu Varşavadan mühacirət edən talmudçu yazıçı Yabloneqla rastlaşır və yenidən Zingerdə Nyu-York, onun daima dəyişən siması haqqında mövzular baş qaldırır. Yazıçı yazır: “Nyu-York daima dəyişirdi. Bu rayon da dəyişmişdi. Sinaqoqların yerində kilsələr tikilmişdi. Əvvəllər ieişivlərin yerində restoranlar və qarajlar tikilmişdi. Lakin yenə də qocalar üçün ev, ivrit dilində yazılmış kitabların satışı ilə məşğul olan mağaza qalmaqda idi” (72, s. 139). Lakin buna baxmayaraq idiş dilində mütaliə edənlərin sayı getdikcə azaldığı üçün Yabloneq kitabları məşhur olan İsrailə köçür. Lakin məlum olmayan səbəbdən o, Nyu-Yorka qayıdır. Bu cəhətdən Zingerin qəhrəmanları öz hərəkətlərinin qeyri-adilikləri ilə həmişə fərqlənirlər. Yazıçının fikrincə, öz hərəkətlərində insan heç də həmişə ağılın sözünə qulaq asmır. Bu motiv İ.Zingerin bütün hekayələri və romanları boyu bir xətt kimi keçir.

Zingerin qəhrəmanları qadın və ya kişi, yazıçı və ya sahibkar, jurnalist və ya satıcı olmasına baxmayaraq, onlar talelərindəki möcüzələrə, hisslərinin qəfil coşqunluğuna inanırlar. Bunu İ.Zingerin məşhur əsərlərindən biri sayılan “Meşuqa”

(“Ağılsız”) (79) adlı kitabına da aid etmək olar. Həmin kitaba “Şoşa” (80) romanının davamı kimi baxılsa da, müstəqil əsər sayıla bilər. Əgər “Şoşa”da hadisələr inqilabaqədərki Polşada cərəyan edirsə, “Meşuqa” XX əsrin 40-cı illərinin sonu-50-ci illərinin əvvəllərinə aid edilir. Yenə də Şərqi Avropadan olan yəhudi qaçqınların və mühacirlərin taleyi bir film kimi göz önündən gəlib keçir.

“Meşuqa” romanı (1983) Polşadan olan iki qaçqının – yazıçı-jurnalist Aron Qreydenher və avantürüst sahibkar Maks Aberdamın görüşü ilə başlayır. Onları ümumi keçmiş və şübhəli taleli gənclərə olan münasibət bir-birinə bağlayır. Əsərin adı bütün qəhrəmanlarını, xüsusilə də Avropadan gələn qaçqınların pullarının alverini edən və ağılsız avantürələrin iştirakçısına çevrilən Maksı daha çox xarakterizə edir. Yazıçı Aron Qreydenqer başa düşür ki, Avropadan, faşist düşürgələrindən olan yəhudi qaçqınlar həmişəlik psixoloji zədə almışlar. 1930-cu illərin faciəsindən doğan şok yəhudiləri bir sıra həyati suallar qarşısında aciz qoyur, onları ətrafda baş verənlərə daha real baxmağa vadar edir. Bu onlar üçün həyatdan aldıkları ən ağır zərbədir.

İ.Zingerin roman və povestlərində, hekayələrində şəxsiyyət və xarakterlər qalereyası yaradılmışdır. O, qəhrəmanlarının səciyyəvi cizgilərini düzgün və qabarıq verir. Yazıçı çoxlarının görə bilmədiyi həyat həqiqətlərini üzə çıxarıb ümumiləşdirməyə nail olur. Həqiqətən də, xalqa xidmət etmək istəyən yazıçının əsəri ideya cəhətdən sağlam və dolğun olur. Əsərin bədiiliyi onun ideyası ilə sıx əlaqədar olduğu üçün xalqla bağlı olan böyük sənətkarda sağlam ideyalı əsərlər yüksək bədii qiymətə malik olurlar. İsaak Başeviç Zinger də belələrindəndir.

Zingerin qəhrəmanları da M.Dostoyevskinin personajları kimi qəribə, manyakal ideyaların təsiri altındadırlar. “Meşuqa” romanında Nyu-Yorkun yəhudi məhəllələrinin həyatı fəlsəfi mübahisə şəklində ifadə olunur. Bu məhəllələrin sakinləri öz qeyri-dəqiqlikləri, məsuliyyətsizlikləri ilə fərqlənir. Lakin onlar hansı xarakterdə olsalar da, çox qədim dövrlərə gedib çıxan tarixi köklərini unuda bilmirlər. İ.Zinger “Meşuqa”da qəhrəmanın dili ilə deyir: “Mənim anam idişdə danışırdı. Bu dildə mənim nənələrim, babalarım, bütün sələflərim danışıb. Əgər idiş nasistlərin əlindən məhv olmuş milyonlarla yəhudi üçün yaxşı idisə, mənim üçün də yetərinə

yaxşıdır” (167, s. 96).

Bir sıra Amerikalı yəhudi yazıçıları Sol Bellou, Bernard Malamud, Filip Pota üçün Başeviç-Zinger “ədəbi müəllim”ə çevrilmişdir. Başeviç-Zinger özündən sonra gələn yəhudi yazıçılarının da yaradıcılıq taleyinə təsirsiz keçməmişdir. Sintiya Ozik, Conatan Sefran-Foer onu öz qəhrəmanlarının prototipinə çevirmişdilər. Başeviç-Zingerin həyat və yaradıcılığı yəhudi münaqişələri və arxetipləri ilə sıx surətdə bağlıdır.

Zinger hər cür sosial-ictimai fəaliyyətə böyük ehtiyatla yanaşırdı. Ondan məsləhət istədikdə “heç nə etməyin” məsləhətini verərdi. Onun fikrincə, nəinki ayrı-ayrı insanlara qarşı, hətta bütün ölkələrə qarşı da belə hərəkət etmək lazım idi. O, öz qəhrəmanlarına yəhudi olmalarından asılı olmayaraq, hər şeydən əvvəl, bir insan kimi baxmalarını istəyirdi. O, ümid edirdi ki, kitablarının oxucuları hər şeydən əvvəl, müəlliflə birlikdə həyatın mənasını axtaracaq, süjet və personajları müşahidə edəcəklər. Və yalnız bundan sonra özlərinin yəhudi olacaqlarını yada salacaqlar (56, s. 24). Bədiilik və xəlqilik onun əsərlərinin əsas cəhətlərindəndir.

Hər hansı bir sənətkar əsər yazmaq üçün seçdiyi mövzu ilə əlaqədar olaraq, müəyyən problem üzərində düşünür. Həyatdakı hər hansı bir tip və ya hadisə öz-özlüyündə məzmun deyildir. İ.Z.Başeviç əsərlərini yaradarkən bunları nəzərə almışdır. Yazıçı üçün məzmun dərk edilən, işlənən, yaradıcı xəyaldan keçirilən bədii hadisə olub, müəyyən ictimai ideyalarla verilən həqiqətdir. Bu əsərlər özlərinə mənsub bədii formada yazılmışdır.

İ.Zinger ən kiçik detalların təsvirində belə sənətin inandırıcılıq prinsipini qoruyur, ilk qələm təcrübələrindən başlayaraq, mövcud olan nöqsanlarını belə etiraf edir. Onun əsərlərinin bədiiliyi həqiqilikdə, inandırıcılıqda özünü göstərir. O, həyatın tələblərinə əsasən, gerçəklikdəki tipləri, hadisələri təhrif edirdi.

Zingerin əsərlərində xüsusi bir cəlbedicilik vardır. Zingeri mütaliə edən hər kəs özünü ona təqdim olunan dünyanın sakini kimi hiss edir. Yazıçı ədəbiyyatda mövcud olan dəb dalınca qaçmağa heç də cəhd etmir. O, yalnız düzgün və yerində olan işi görməyə çalışır. Məhz buna görə də Zingerin əsərləri axtarılır və həmişə tələb olunur.

2.3. Sol Bellounun yaradıcılığı: “insan və dünya” problemi

Sol Bellou Amerikanın XX əsrin ikinci yarısında fəaliyyət göstərmiş, yazıb-yaratmış tanınmış sənətkarlarından biridir (192; 194). Folkner, Heminquey, Melvil, Konradla yanaşı, çox vaxt Sol Bellonu da Amerika ədəbiyyatının klassikləri sırasına daxil edirlər. Öz əsərlərində o, humanist ideyalara, qəzəbin, pisliyin qarşısında insan ruhunun dönməzliyindən, hiss və duyğuların həssas və rəngarəngliyindən söhbət açır. Bellounun sənətkarlığı daima ona düşmən olan müasir dünyada özündə yaşamaq üçün qüvvə tapa bilən insanın dərk edə bilmək bacarığındadır. O, həyati reallığı olduğu kimi təsvir etməyə çalışır. Yazıçı özünəməxsus realist təsvir metodunu müxtəlif ədəbi cərəyanlara – realizmə, romantizmə, müəyyən qədər modernizmə, hətta ekzistensializmə və pragmatizmə əsaslanmaqla istifadə edir və gözəl sənət əsərləri yaradır. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Sol Bellounun yaradıcılığı rus ədəbi-bədii ənənələri, xüsusilə F.Dostoyevski, L.Tolstoy ənənələri ilə də sıx əlaqəlidir.

Bellounun şəxsiyyətin mürəkkəb daxili simasını göstərmək bacarığı çox yadda qalandır. Onun üçün insan bütün dünyaya parlaq işıq saçan alova bənzəyir.

Sol Bellounun bədii nəsrə müasir ABŞ ədəbiyyatında diqqətəlayiq və əhəmiyyətli hadisədir. Bu yazıçının bədii irsinə – 11 roman daxildir ki, bu əsərlər Amerika həyatının reallığını, həmin “həyat” adlanan dənizin içində yəhudi dalğasının yaranmasını və xüsusiyyətlərini ifadə edirlər.

İki dünya müharibəsi arası müasir Amerika yazıçılar nəslinin sələfi sayılan Sol Bellounun yaradıcılığı fəlsəfiliyi, psixologizmi, reallığı, yüksək yumorluluğu ilə fərqlənir. Onun hər bir yeni əsəri oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanır və böyük ədəbi hadisəyə çevrilir.

Sol Bellou (onun əsl adı Solomon Bellouzdur) 1915-ci ildə Kanadanın Kvebek əyalətində Belous familiarı yəhudi ailəsində doğulmuşdur. Onun ailəsi rusiyalı mühacirlərdən idi. Tezliklə ailə ABŞ-a köçərək Çikaqonun kasıb rayonlarından birində yerləşmişdir. Uşaq vaxtı tez-tez xəstələnən Sol mütaliə ilə maraqlanmış və bu onun taleyində mühüm rol oynamışdır. O, 1933-cü ildə məktəbi bitirərək Çikaqo

universitetinə daxil olmuş, sonradan Şimal-Qərb universitetinə köçürülərək, buranı da bitirmişdir. Bundan sonra gələcək yazıçı müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, Minnesot, Nyu-York, Çikaqo və Boston universitetlərində dərs demişdir.

S.Bellou yazıçılıq karyerasına ədəbi icmalların və idiş dilindən etdiyi tərcümələrin nəşri ilə başlamışdır. “İki səhər monoloqu” adlı ilk hekayəsi (1941) ictimaiyyətin diqqətindən kənar qalmış və ona heç bir şöhrət gətirməmişdir. II dünya müharibəsi dövründə o, özünün ilk “Yerlə göy arasında” (və ya “Qərarsız” (1944) adlı ilk romanını yazır. Roman gündəlik formasındadır. Əsərin qəhrəmanı orduya çağırılmasını gözləyən və hələ həyata uyğunlaşmayan bir gəncdir. Bu əsər onun şöhrətli yaradıcılıq yoluna təkən verən ilk əsərlərdəndir. Əsərin gənc qəhrəmanı özündə döyüşən Amerikanın vətənpərvər əhval-ruhiyyəsini bölüşdürməyə qüvvə tapmır. Beləliklə də, o, milli birliyin bir parçasına çevrilə bilmir. Bu, gəncə zorla dedirdilən şüarların sadələhvcəsinə hazırlanmasından, eyni zamanda uşaqlığın Böyük depressiya dövrünə təsadüf etməsindən irəli gəlir.

Gündəlik formasında yazılmış roman 15 dekabr 1942-ci ildə yazılmış qeydlərlə başlanır. İlk qeyd romana girişin “qapısı” kimi bizi Sol Bellou dünyasının romanda bədiiləşdirilmiş aləminə daxil edir:

“Nə vaxtsa insanlar özləri-özlərinə sıx-sıx müraciət edər, bu daxili söhbətlərini yazar və heç kəs bunda bir qəbahət görməzdi. İndi belə hesab olunur ki, gündəlik – ərköynlük, dəlilik, ağız seliyi, tərbiyəsizlikdir. Bizim dövrümüz sərt, praktik dövrdür. İdmançının, iş adamının, möhkəm oğlanın əqidəsi (nəsil şəcərəsi kimlərsə tərəfindən hətta Böyük Aleksandrın özünədək aparılıb çıxarılan ingilis centlmenindən... gələn amerikan mirası) indi çox amansızlıqla hakimdir.

Aaa, sənin hisslərin? Lakin onların düzgün olan və olmayan ifadə üsulları var.

Daxili həyat? O, səndən başqa kimisə narahat eləmir.

Emosiyalar? Onları ram etməyi bacar.

Və hamı oynaya-oynaya ümumən bu əqidəyə tabe olur. O, səmimiyyətə məlum dərəcədə imkan verir: həqiqəti beləcə ehtiyatla demək.

Bəs əsl səmimiyyət? Yox, yox. İnsan üçün ən əhəmiyyətli şeylər istisna olunur. O, özünü təhlilə adət etməyib və buna görə də opponentlə ünsiyyəti pisdir: nə onu iri

ov kimi güllələyə bilmir, nə də ona cəsarətlə üstün gələ bilmir” (182).

Beləliklə, əsər ilk cümlələrdən S.Bellou yaradıcılığı üçün xarakterik olan “insan və onun dünyası arasında yaşanan problemi” qoyur. Yazıçı bu ilk cümlələrlə eyni zamanda əsərin quruluşunu əsaslandırır. Roman gündəlik üslubunda yazılmışdır. Əsər qəhrəmanın müasir dövrdə gündəlik “janrını” qəbul etməməsinə etirazla başlanır. Lakin bu etirazın iki planı var:

Birincisi, əsərin qəhrəmanının daxili özünü ifadə planı;

İkincisi, yazıçının “gündəlik” obrazı vasitəsilə təcəssüm etdirdiyi ideya planı.

Bu iki ifadə planı bir-birindən ayrılmazdır. Çünki qəhrəmanın davranışı, qəhrəmanın dünyası uyğun olaraq müəllifin (Sol Bellounun) davranış və dünyası deməkdir. Bu cəhətdən təhkiyənin “gündəlik” üslubu romanın tək cə quruluş elementi yox, eyni zamanda və ondan daha çox yazıçı ideyasının təcəssüm etdiyi əsas obrazdır. Bu mənada zahiri olanda görünməsə də, əsərin obrazlar qalereyasının iki əsas qəhrəmanı var: əsərin baş qəhrəmanı və gündəlik obrazı.

Gündəlik obrazı S.Bellouya zamanları, məkanları, düşüncələri, ideyaları qarşılaşdırmağa, onların qarşılıqlı münasibətində yaranan və yaşanan həyat gerçəklərini inikas etməyə imkan verir. Romanın qəhrəmanı yaşadığı zamana tək özü deyil, gündəliklə bərabər etiraz edir. Əsərdə Cozefin yaşamaq haqqı gündəliyin yaşamaq haqqı ilə tənəsübləşdirildiyi kimi, onun əzilən haqqı da gündəliklə paylaşılır. Cəmiyyət gündəliyə yaşamaq haqqı tanımadığı, onu özünüifadənin gülünc, yararsız forması hesab etdiyi kimi, gündəliklə ifadə olunan mənəviyyatı da inkar edir. S.Bellou bununla yaşadığı zamanının amansızlığına, insanın humanist dəyərlərdən uzaqlaşmasına, insan mənəviyyatında bir vaxtlar antidəyər hesab olunan keyfiyyətlərin normativləşməsinə, etalonlaşmasına etiraz edir. Bu etalon insanın öz hisslərinin səmimi ifadəsini qəbul etmir, emosiyalar inkar olunur, səmimiyyət ümumiyyətlə qəbul olunmur. Bu “ən əhəmiyyətli şeylərin istisna olunması” insanı cəmiyyət daxilində bir-birləri ilə humanist ünsiyyətdən məhrum edir.

“15 dekabr” qeydləri qəhrəmanın etirazı ilə davam edir:

“Sənə pis hadisə üz verib? Dinmədən döz: qaydalardan biri budur.

Qoy bu qaydalar rədd olsun. Mən öz hisslərim barəsində danışacağam... İndiki

vəziyyətimdə mən gündəlik yazmaya bilmirəm, özüm özümlə söhbət eləmədən durmağı bacarmıram. Buna görə heç bir damcı da vicdan əzabı çəkmirəm və bunu nə dəlilik, nə də ağız seliyi hesab eləmirəm. Möhkəm oğlanlar susa da bilərlər. Onlara nə var ki! Onlar təyyarə sürür, buğa ovlayır, vəhşi at tuturlar. Mənsə, otaqdan, demək olar ki, çıxmıram” (182).

Əsərin qəhrəmanı Cozef zəngin daxili dünyaya malikdir. Cəmiyyətin normalarını qəbul etməməyi, insansızlaşma onu öz daxili dünyasına daha da qapadır. Lakin bu qapalıq onun özünü cəmiyyətdən təcrid etməsi demək deyil. O, cəmiyyətlə daha böyük dialoqa girir: əsərdə qəhrəmanın daxili dünyasını təsvir edən gündəlik bu mənada həmin dialoqun ifadə forması, daha doğrusu, obrazı olaraq çıxış edir.

Gündəlik həm də təkliyi rəf edir: “Adama elə gəlir ki, az qala, bütün həyatının keçdiyi bir şəhərdə tək-tənha ola bilməzsən. Lakin mən tənhayam, məhz tək-tənha, bu sözün hərfi mənasında tənhayam. Mən gündə on saat öz ucuz evimin dörd divarı arasında durub qalırım. Əlbəttə, gözəlliklərin standart dəsti də var: mətbəx iyi, mətbəx böcəkləri, özünəməxsus sakinlər. Ona görə də belə bir ev üçün bu, hələ pis deyil. İllər ərzində buna da, ona da, o birisinə də adət eləyirsən.

Kitab sarıdan lazım olduğundan çox təmin olunmuşam. Arvadım mənim başımı qarışdırmaq ümidilə onları bir qabaqdan daşıyıb gətirir. Hə..., yaxşı olardı. Əvvəllər mənzilimiz olanda mən dayanmadan oxuyardım. Və durmadan kitab alardım. Etiraf edirəm ki, mən həmin kitabları oxuya bildiyimdən də çox alırdım. Əvəzində onlar məni əhatə edərək, məni gün-gündən acınacaqlı günə sürükləyən bir həyat yox, qiymətli, qidalı və geniş həyat təmin edirdilər. Mən isə belə yüksək həyata daim qanadlana bilmədiyim üçün, heç olmasa, əlimin altında onların nişanəsi var idi ki, cildinə baxım və toxunum. Bax indi, lap elə indi mənim vaxtım vaqonladır, genə-bol məşğul ola bilərəm və belə bir məşğuliyyətin vaxtı da çoxdan çatıb, ancaq mən oxuyacaq halda deyiləm. Beynimə girmir. Güclə iki-üç səhifə, hətta bəzən abzas oxuyuram, sonra getmir” (182).

Beləliklə, gündəlik üsulu S.Bellouya öz qəhrəmanını birbaşa onun iç dünyasından təsvir və təqdim etməyə imkan verir. Qəhrəmanın onun cəmiyyətlə bütün ziddiyyətli münasibətlərinin əsas forması olan tənhalığı elə ilk abzaslardan

əsrini aparıcı konsepti kimi təzahür edir. Tənhalıq S.Bellou tərəfindən itməkdə, aradan qalxmaqda, azalmaqda, qəhətə çəkilməkdə olan dəyərlərin ifadə forması kimi təqdim olunur. Lakin bu, tək cə ifadə forması olaraq qalmır, həm də özünüqoruma vasitəsinə çevrilir. İtməkdə olan dəyərlərin daşıyıcısı tənhalaşmadan bu dəyərləri qoruya bilməz. Tənhallaşmaq S.Bellounu qəhrəmanına ağırlı, üzücü həyat bahasına başa gəlsə də, öz qəhrəmanını tənhaləşdirən yazıçı bununla sanki get-gedə “qırmızı kitaba” düşəcək dəyərləri də tənha qəhrəmanın tənhalıq məkanında hifz edir. “Gündəlik” bu məkandan dünyaya açılan qapıdır. Bütün qapılarda hərəkət giriş və çıxış olmaqla ikitərəflidir: gündəlik “qapısı” qəhrəmana dünyaya açılmaq imkanı verdiyi kimi, dünyaya da qəhrəmanın məkanına və bunun nümunəsində S.Bellounun dünyasına daxil olmağa imkan verir.

Fəlsəfi roman ustası olan Sol Bellounun əsərlərinin əsas mövzularını insan məişətinin əxlaqi və metafizik aspektləri təşkil edir. Fəlsəfi problematika əsərlərinin strukturuna təbii şəkildə daxil olur. Bir çox tənqidçilər müəllifin yaradıcılığına realizm müstəvisindən baxırlar (119, s. 82).

Bir sıra digər amerikalı müəlliflər kimi S.Bellounun roman yaradıcılığı da onun bütün yaradıcı boyu dəyişmişdir. Bu bir çox səbəblərin, ilk növbədə cəmiyyətdəki əhval-ruhiyyənin təsiri altında baş vermişdir. Onun romanlarında seçim azadlığı və şəxsiyyətin cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti motivləri xüsusilə aydın hiss olunur. Bu cəhətdən romanda hadisələr II dünya müharibəsi dövründə baş verir. “Yerlə göy arasında” əsərində gənc amerikalı Cozef ya orduya gedərək cəmiyyətə xidmət etmək və ya bütün ömrünü gizlənməklə keçirmək seçimi qarşısında qalır. O, sonda insanın digər həmvətənləri qarşısında məsuliyyət daşması fikrindən daşınır (65, s. 76).

Cosef cəmiyyətin həyatında fəal iştirakından imtina edir. Əsəri səhifələdikcə qəhrəmanın keçdiyi yol aydınlaşır. Onun tutduğu mövqe müəllifə görə təbii deyildir. Çünki cəmiyyətdən uzaqlaşmaq Cosefin məhvi deməkdir. Məhz bunun üçün də o, birinci yolu seçir. Gənc Cozef insan təbiətinin zəifliyi haqqında deyir: “...biz özümüzü idarə etməyə qorxuruq... Biz azadlıqdan tez xilas olmaq arzusundayıq. Bu istəklə də biz qaçır, təzə sahib axtarıyıq, arxası üstə yıxılır və boyunduruq tələb edirik...” (51, s. 101). Romanın sonunda o, bildirir ki, “... tərsliyim olmasaydı, mən öz

məğlubiyyətimi, azadlığın mənim qüvvəmdə olmadığını çoxdan öz-özümə etiraf edərdim ...” (51, s. 257).

Yazıcının romanları insan qəlbinin və məişətinin qaranlıq tərəflərini işıqlandıraraq, oxucunu daha açıq sosial dünyaya gətirib çıxarır. Qəhrəmanın mənəvi axtarışları tükənmək bilmir. Müəllif öz qəhrəmanını mənəvi-əxlaqi problemlər baxımından sınaqdan keçirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bellounun ekzistensial romanları fəlsəfi konsepsiyadan çıxış edir. Bellou öz əsərlərini daha çox qəhrəmanlarının cəmiyyətlə kompromisi ilə bitir. Məsələn, “Yerlə göy arasında” romanının qəhrəmanı Cozef könüllü olaraq çağırış məntəqəsinə gedir və beləliklə də, özünü gələcək, azadlıq uğrunda məsuliyyətdən azad edir. O, fikirləşir ki, “... artıq o, özünə cavabdeh olmadığına görə minnətdar olmalıdır. Mən özgə əllərə düşərək özümü təyindən azad olcağam, azadlıqdan uzaqlaşacağam” (51, s. 109).

S.Bellounun qəhrəmanları sırasına daha çox cəmiyyət tərəfindən rədd edilmiş, həyatın dibinə çökmüş insanlar, üsyankar xarakterli gənclər daxildir. Bu insanlar üçün onlara yad olan həyatda nəinki dözərək dayanmaq, eyni zamanda insani ləyaqətini, düşünmək və rəy yürütmək, söz söyləmək bacarığını da qoruyub saxlamaq vacibdir. Məsələn, Cozef köhnə stereotiplərin qırıldığını hiss etdiyini başa düşür və hiss edir ki, ayağının altından yer qaçır, bu zaman üsyana qalxır və dəhşətlə etiraz edir: “...Gün kimi aydındır ki, mən çürüyürəm, parçalanaraq, özümdə acı və kədər toplayıram, paslanıram, özümdə olan mehribanlıq məhv edirəm ...” (51, s. 40).

Bellounun romanlarındakı obrazlar tənha və rədd edilmiş olduqları üçün özünü təhlillə məşğul olur, həm özlərinə, həm də ətrafdakılara bir qədər istehza ilə yanaşmağa çalışırlar.

Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, Sol Bellounun romanları dərin fəlsəfi konsepsiyaları ilə fərqlənsələr də, yazıçı fəlsəfə ilə ədəbiyyatın qovuşmasına ehtiyatla yanaşırdı. Heç bir xüsusi fəlsəfi nəzəriyyə və ya konsepsiya onun əsərlərinin tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Onun fikrincə, əks halda əsər çox şey itirə bilərdi. Fəlsəfi problemlər fəlsəfi baxımdan deyil, bədii baxımdan işlənirdi.

Sol Bellou 1946-cı ildən 1948-ci ilədək Minnesot universitetində dərs deyir,

həm də esselər, hekayələr və “Qurban” adlı kiçik povestini (1947) yazır. Bu əsərlərin əsas mövzusu insanların böyük şəhərdə çəkdiyi əziyyətlərə həsr olunmuşdur. Hər iki romanda görkəmli rus yazıçısı M.F.Dostoyevski yaradıcılığının təsiri hiss olunmaqdadır. Bellou öz əsərlərinə ciddi əxlaqi (sosial və siyasi deyil) don geyindirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əsərdə Nyu-Yorklu jurnalistin ailəsində və dini baxışlarında mövcud olan çətinliklərindən söhbət açılır. Həmin əsərə görə Bellou Quqtenheymlə təqaüdünə layiq görülmüşdür. Bu mükafat ona 1948-1949-cu illərdə Parisdə və Romada yaşayaraq “Oqi Marçın macərələri” adlı əsəri üzərində işləməyə imkan yaratmış oldu. Bu roman 1953-cü ildə nəşr edilərək Ədəbiyyat üzrə Milli Mükafata layiq görülmüş və “İlin ən yaxşı kitabı” elan olunmuşdu. Romanda macərə axtarıcısının maraqlı həyatından söhbət açılır. Bellou, sözün əsl mənasında, düz adam idi və öz qeyri-adilikləri ilə həmişə diqqəti cəlb edirdi. Bunu onun “Oqi Marçın macərələri” romanının ilk səhifələrindən də hiss etmək mümkün idi:

“Oqi Marçın macərələri” əsəri düşündürücü, tərbiyəedici romanla kələkbazlıq romanlarının birləşmiş, qarışıq müasir bir növü idi. Roman Oqi adlı yəhudi oğlanın dilindən söylənir. Oqi böyüyür, Amerika həyatının Böyük depressiyalar dövründə kişiləşir. Bu böyümə çox çətin – düz və əyri yollarla baş verir. Bu roman oxucularını laqeyd buraxmadı. Onun tənqidçiləri qeyd edirdilər ki, yazıçının hər bir əsərində öz həyatından nə isə avtobioqrafik bir parça vardır. Bu romanda isə, yəqin ki, sənətkarın ən ağır, ən ziddiyyətli problemləri öz əksini tapmışdır.

Oqi də Bellou kimi həyatda yaşamaq, öz varlığını təsdiq etmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edir. Bəlkə də, Oqi Bellounun özü, uşaqlığı və gəncliyi idi. Romanın dəqiq və düzgün şəkildə qurulmuş süjeti yoxdur. Burada hadisələr bir-birinin üzərinə yüklənir və hər şey gözlənilməyən halda baş verir. Əsərin dili də çox maraqlıdır. Onun qəhrəmanları küçə jarqonu qarışıq bədii dildən istifadə edirlər. Məsələn, belə danışıq tərzini Oqinin küçədə və ictimai yerlərdə özünü rahat hiss etməyə, zamanın coşqun həyatına qarışaraq getməyə imkan yaradır.

Əsərin qəhrəmanının dili ilə Bellou deyirdi: “Mən Çikaqodan, bu qaşqabaqlı şəhərdən olan amerikalıyam. Və bilirsiniz, hər şeyə özüməməxsus azad yanaşma tərzim vardır. Hamı ilə də öz təcrübəmi bölə bilərəm: birinci kimin qarısını döysən sənə

birinci açacaqlar, taqqıltı isə bəzən təvazökarcasına, bəzən isə sərt olur. İnsanın xasiyyəti isə onun taleyidir. Xasiyyətin də taqqıltı kimi necə olacağını bilmək mümkün olmur” (52, s.289). Bu kitabla yazıçı öz sənətkar sözünü demiş oldu. Əsərin qəhrəmanları ilə tanış olduqda oxucu tamamilə yeni dünyaya düşdüyünü başa düşür.

Bu və ya digər şəkildə Sol Bellou müasir ədəbiyyatda yəhudinin həyat təcrübəsi, məişəti, dünyagörüşü haqqında ədəbi düşüncələr qoyub getmişdir. Bununla bağlı, “Qurban”, “Mister Semmlerin həyatı” kimi əsərləri yada salmaq kifayət edər.

Sol Bellounun ilk əsərləri müharibədən sonrakı Amerika ədəbiyyatında ekzistensialist fəlsəfənin nüfuz etdiyi bədii nümunələr sırasına aid edilə bilməz. Onun “Yerlə göy arasında” romanı müasir dövrün şəxsiyyət və cəmiyyət, azadlıq, seçim, günah və məsuliyyət kimi problemlərə həsr olunmuşdur. Sonrakı əsərlərində ekzistensialist nəzəri etikaya müraciət zamanın özü tərəfindən diktə olunurdu. Bellou əşyaya çevrilməyə, şəxsiyyətin amansızlaşmasına, mənfi sosial amillərə qarşı daima mübarizə aparmışdır. Yazıçının personajları özlərinə, öz həyatlarına qarşı maraqlarını heç vaxt itirməmişlər.

Bellounun sülh bədii konsepsiyası bir çox fəlsəfi, psixoloji, sosial nəzəriyyələrin əks olunduğu eklektik dünyagörüşü ilə şərtlənir. Sənətkar artıq ilk əsərlərindən başlayaraq müsbət qəhrəmanın mövcudluğu haqqında suala cavab verməyə çalışır. O, ikili qəlbə malik qəhrəman obrazını, bütün mürəkkəbliyi və ziddiyyətləri ilə birlikdə insan xarakterləri yaradır. Yazıçının romanlarında qəhrəmanlarının ifadə edilən konkret-tarixə uyğun gəlməsi maraqlandırır.

Sol Bellounun əsərləri üslubi baxımdan yekrəng deyillər. Burada idişə, Çikaqo küçələrinin jarqonuna rast gəlmək mümkündür. Bu isə müəllif Nobel mükafatı aldıqda bəzi yazıçıların etirazına səbəb oldu.

Amma qeyd etmək lazımdır ki, məhz bu üslubi rəngarənglik sayəsində Sol Bellou öz qəhrəmanlarının ətrafında əsərin mövzusunun tələb etdiyi atmosferi yarada bilmişdir. “Sarı rəngli evdən”, “Mister Qrinin axtarışı”, “Köhnə qaydalar” kimi hekayələrində və hətta “Hersoq” romanında bunu hiss etmək mümkündür. Onun əsərləri bir qədər çətin oxunsa da, uzun müddət yadda qalır. Bu əsərlərin mütaliəsi səbr və diqqət tələb edir (166, s. 127).

O, 1950-ci illərdə Princeton universitetində, sonra isə kollecdə ingilis dilindən dərs deyir və “Anı tut” (və ya “Gününu əbəs keçirmə”) (1956) povestini yazır və onu həmin ildə çapdan çıxmış eyniadlı məcmuəyə daxil edir. Əsər Nyu-Yorkda yaşayan və maddi cəhətdən təmin olunan yəhudi ailələrinin həyatından bəhs edir. Əsərin baş qəhrəmanı – yüngül yolla əldə edilmiş qazancın onun həyatını işıqlandıracağını güman edən Tommi Vilhelm ən vacib anı tutmağa, vaxtdan istifadə etməyə çalışaraq pullarını riskli bir işə qoyur. Lakin müflisləşir. Bir gün dəfn mərasimində iştirak edən Vilhelm başa düşür ki, var-dövlət üçün çalışmaq insanın sakitləşməsi, rahatlıq tapması ilə deyil, unudulması ilə nəticələnir. Bellounun yaratdığı ədəbi obrazlar tez özündən çıxan konkret şəxslərdir. Onun bədii tarixlərində reallıq ideya və düşüncələrlə qarışır, bir vəhdət təşkil edir. Çox halda həyatın harada nağıla keçdiyi məlum olmur. Düşünülən həqiqət kimi, həqiqət isə təxəyyülün ifadəsi kimi verilir. O, keçmiş arvadının amansızlığından, atasının eqoizmindən əziyyət çəkir.

Tommi Vilhelmin “... Mən nə etməliyəm? Məni qarət etmiş və atmışlar. Ah, atam mənim, səndən nə istəyirəm ki? Uşaqlarla – Tommi, Polomla mən nə edəcəyəm? Nəyə görə?” sözləri və əsərin “güllər və çiçəklər Vilhelmin yaşarmış, körləşmiş baxışları önündə bir-birinə qarışırdı. Musiqi ağırlaşaraq dəniz suyu kimi onun qulaqlarına axırdı. O, göz yaşları içərisində insanların arasında duraraq musiqini dinləyir, kədərinə boğulurdu” – sentimental sonluqla bitməsi ədəbiyyatçılar arasında “qəhrəmana acımaq lazımdır” kimi mübahisələr doğurdu.

Bu əsər özünün bədii səviyyəsinə və yığcamlılığına görə o vaxtkı Amerikada məktəblərin və kolleclərin dərs cədvəllərinə də salınmışdı.

1959-cu ildə S.Bellou “Henderson yağış hökmdarıdır” adlı romanını yazır. Bu əsərdə Afrikaya yola düşən milyonerdən söhbət açılır. Roman onun qəhrəmanının nümunəsində S.Bellounun düşüncə aləminə boylanmağa imkan verir. Birinci şəxsin dilindən verilən təhkiyə ilə qəhrəman özünü belə təqdim edir:

“Axı bu əlli yaşında mən hansı şeytanın dalınca Afrikaya gəldim? Bu suala birmənalı cavabım yoxdur. Sadəcə, hər şey inanılmaz dərəcədə dolaşdı və bərbad hala düşdü.

Həmin günlərdəki ruhi vəziyyətimi təhlil etsəm, ancaq bir sözü seçə bilərəm:

sıxıntı. Problemlər məni hər tərəfdən sıxaraq, polad çənbər kimi sinəmi əzdi. Nəfəs ala bilmədim. Həngamə başladı: valideynlərim, arvadlarım, qadınlarım, uşaqlarım, fermam, heyvanlarım, heyvanlığım, vərdişlərim, sərvətim, musiqi məşğuliyyətim, sərxoşluğum, xurafatçılığım, dişlərim, sir-sifətim, ruhum! Elə qışqırmaq istəyirəm ki: “Lənətə gəlmişlər, məni rahat buraxın!” Ancaq onlar məndən necə əl çəksinlər? Axı onlar mənim ayrılmaz hissələrimdir. Onlar mənim üzərimə hücum edib həyatımı xaosa çevirdilər” (180).

Romanın bu ilk abzası bizə qəhrəman haqqında hətta onun həyatının hələ bundan sonra S.Bellounun təsvirlərində reallaşacaq səhnələri ilə tanış olmadan belə çox şey deyir. Qarşımızda gerçəklikdən sözün hər bir mənasında “qopmuş” obraz var. Bu obrazı yaradan, hərəkətə gətirən və onun bütün mənəviyyatını təşkil edən elə gerçəkliyin özüdür. Henderson adlı qəhrəman onu Henderson olaraq təşkil edən, quran gerçəklərdən bezmiş insandır. Qəhrəman həm özü bu gerçəklərin içərisindədir, həm də bu gerçəklərin özü qəhrəmanın içindədir. Onu Afrikaya gətirən gerçəklərdən qopmaq, bu gerçəkləri özündən atmaq, ondan ayrılmaq, ən nəhayət və başlıcası, o gerçəklərdən olmamaq istəyidir. Henderson əvvəllər bu gerçəkləri bütün ləzzəti ilə yaşasa da, indi artıq onları daşımaq və ümumiyyətlə həmin gerçəklərə aid olmaq istəmir. Onu bezdirən, məkanından qopardan elə bu gerçəklikdən qaçmaq, onu unutmayaq istəyidir. Lakin Henderson özünün də etiraf etdiyi kimi, bir insan olaraq bu gerçəklərlə ayrılmaz bağlılıqdadır. Həmin gerçəklər onun Afrikaya qaçmasından asılı olmayaraq, onun varlığının tərkib hissəsidir.

S.Bellounun romanının ilk abzasından görünən bu qəhrəman kimdir?

Hendersonun valideynləri var: o, mənsub olduğu cəmiyyət baxımından normal ailədən çıxmışdır. Atası, anası var.

Arvadı var: evlidir, ailəsi, uşaqları var.

Qadınları var: maddi durumu və fiziologiyası ona eyş-işrət içində yaşamağa imkan vermişdir.

Uşaqları var: beş övlad atasıdır və onların hamısını sevir.

Heyvanları var: mal-dövlət sahibidir, ferması da var.

Heyvanlığı var: bütün sahib olduğu maddi-sosial imkanlar ona fizioloji həyat

keçirməyə də imkan vermişdir.

Vərđişləri var: malik olduđu bütün imkanlar ona öz adət etdiyi, xoş gələn həyat tərzinə stereotipləşdirməyə imkan vermişdir.

Sərvəti var: Hendersonun həyat tərzinin özünəməxsuslaşmasını stimullaşdıran ilk növbədə ona atasından qalan maddi sərvətdir.

Musiqi məşğuliyyəti var: bədii-estetik zövqdən məhrum deyil, ruhunun mənəvi qidaya da ehtiyacı var.

Sərxoşluğu var: o, cəmiyyətin qəbul etdiyi kef həyatını bütün “normalarını” yaşamışdır.

Xurafətçılığı var: mənsub olduđu ənənəvi cəmiyyətin ictimai psixologiyasına xas olan bütün inanc keyfiyyətləri onda da var.

Dişləri, sir-sifət gözəl deyil: O, uşaqlıqdan fizioloji baxımdan qəşəng olmadığını anlamış, bu, onda uşaqkən kompleks yaratsa da, Henderson atasından ona qalan potensialı qabalıq enerjisinə çevirməklə öz fizionomik çatışmazlığını əvəzləməyə çalışmışdır.

Ruhu var: Henderson öz arzu-əhtiraslarında sərhəd tanımasa da, qəlbədən məhrum insan deyil. Nə etdiyinin, nələr törətdiyinin fərqiində ola bilirdi.

Məhz ruhu onu bu həyatdan bezdirir. Malik olduđu imkanlar ona hər arzusunu həyata keçirməyə imkan verir: istədiyini eləyə bilir. Lakin cavan bədəni get-gedə yaşlaşıb, bu əyləncələri istəməyəndə onda bezmə və sıxıntı başlanır. Əvvəllər heç nəyi, deyilən heç bir sözü qulağına almasa da, indi içində fizioloji coşqunluq öləzidiyi üçün hər şey üstünə gəlir. Özünü mənsub olduđu cəmiyyətdə təsdiq etməyə maddi-sosial imkanları gen-bol olsa da, mənəvi gücü azalmışdır. Bu, onu cəmiyyətdən qaçmağa məcbur edir. O, mənəvi dayaq nöqtəsi axtarır və bir gün o nöqtəni bir kəlamda tapır:

“Lakin buna baxmayaraq mənə təqib edən həyat öz tilsimini üzərimdən götürdü. Ancaq əgər sizə mənə Afrikaya qovub gətirən səbəbin nə olduğunu başa salmaq istəyirəmsə, onda gərək faktlara müraciət olunsun. Elə puldan başlayaq. Mən varlıyam. Atamdan mənə vergiləri verdikdən sonra üç milyon dollara qədər miras qalıb. Lakin mən özümü həmişə səfil hesab eləmişəm. Ona görə ki, özümü səfil kimi

aparıram. Eyni zamanda işlərim yaxşı getməyə başlayanda mən başqalarından gizlin olaraq cürbəcür ağıllı kitablara burnumu soxmağa başladım və bir dəfə bu cümləni oxudum: “Günahların bağışlanması – möminlik görkəmində təkən tələb etməyən daimi prosesdir”. Bu kəlam məni sarsıtdı. Mən onu həmişə öz-özümə təkrar edirdim, ancaq kitabın adını tamam untdum. Atamdan neçə min kitab qalmışdı. O, nəinki bu kitabları oxumuşdu, hətta özü də neçə dənə kitab yazmışdı. Mən onlarla cildi eşələdim, ancaq onlarda saysız pul əskinaslarından başqa heç nə tapa bilmədim. Məsələ burasındadır ki, atam onlardan əlfəcin kimi istifadə etmişdi: lazım olanda əlini cibinə atıb, fərq qoymadan əlinə gələn beşliyi, onluğu, yaxud iyirmiliyi çıxarıb, lazım olan səhifələrin arasına qoymuşdu. Mən hətta otuzillik qızıl istiqraza da rast gəldim. Keçmişə hörmət əlaməti olaraq onların hamısını qorudum, hətta kitabxananın qapısını bağlı saxladım ki, uşaqlar bilməsinlər. Mən orada nərdivanda dayanaraq, kitabxananın altını üstünə çevirərək çox gecələrimi keçirdim. Kitablarda tökülən pullar otağın hər tərəfini örtmüşdü. Lakin günahların bağışlanması haqqında o ifadəni tapa bilmədim.

İkinci maddə. Mən “Plyuş Liqası”nın universitetlərindən birinin tələbəsiyəm. Ara qarışdırmamaq üçün adını çəkməyəcəyəm. Əgər atamın oğlu kimi soyadım Henderson olmasaydı, məni elə birinci semestrdən bayıra atacaqdılar. Anadan olanda on dörd funt idim: doğuş ağır keçib. Sonra mən altı fut dörd düyüm böyüdüm və çəkim iki yüz otuz funta qədər artdı. Mənim qaragül kimi şəvə saçları və qeyri-mütənasib başım var idi. Qıyılmış gözlərimdəki baxışlarım həmişə şübhəli, davranışım tərbiyəsiz, burnum böyük idi. Ailəmizdə üç uşaq var idi. Ancaq onlardan yalnız mən yetkinlik yaşına çata bildim. Atam o qədər xeyirxah olmalı idi ki, mənim bu günahımdan keçə bilsin. Ancaq onun məni tam bağışladığına hələ də şübhəm var. Evlənmək vaxtı gələndə mən onun xeyrinə olaraq öz dairəmizdən qız seçdim. Gözəl xanım idi: hündür, qəşəng, zərif, qıvrıq, qızılı tükləri olan uzun qolları, həmişə təmkinli, qapalı və bərəkətli. Fikirləşirəm ki, əgər onun bütün bu təmkinliliyi ilə bərabər şizofrenik olduğunu da bura əlavə etsəm, qohumları inciməz, ona görə ki, bu, doğrudan da, belədir. Mənim özümü tam haqqına olaraq qanacaqsız, zalım və davakar, qısqası, dəli hesab edirlər. Uşaqların yaşı ilə ölçsək, biz, təqribən, iyirmi il

evli olmuşuq. Mənim böyük bir qol-budağım var: Edvard, Raysi, Elis və əkizlər. Allah onların hamısını qorusun!” (180).

Beləliklə, S.Bellounun bu romanı elə ilk abzasından “insan və dünya” probleminin tipik situasiya və tipik qəhrəmanın nümunəsində qoyuluşu ilə başlanır. Bu cəhətdən Sol Bellounun yaradıcılığında bir komizm, ətrafda baş verən hadisələrin gülüslə ifadəsi də xüsusi yer tuturdu. “Henderson yağış kralıdır” romanı komik üslubda yazılsa da, digər kitablarındakı kimi kəskin istehza hiss olunmaqdadır. Komik səhnələr fəlsəfi ustalıqla ifadə olunmuşdur (166, s. 131).

Nyu-Yorkun ədəbi, ictimai, xüsusilə siyasi həyatından bezən Bellou yenidən Çikaqoya qayıdır və artıq 1962-ci ildən başlayaraq ömrünün sonunadək bu şəhərdə yaşayır. O, 1964-cü ildə “Hersoq” romanını qələmə alır. Əsərin qəhrəmanı Mozes Hersoq öz-özündən, yaşadığı cəmiyyətdən uzaqlaşmaq istəmir, belə hisslərilə mübarizə aparır. 47 yaşlı ədəbiyyat müəllimi Mozes Yelkana Hersoq öz sahəsində seçilən, adı hörmətlə çəkilən adamlardandır. O, taleyinin dağıldığı, tufan kimi burulğana düşdüyü anlarını yaşayır. Lakin həyatdakı ədalətsizliklərlə razılaşmasa da, həyatı olduğu kimi qəbul edir. İki uğursuz nigah, uşaqlarını görmək imkanından məhrum olması, artıq çap etdirə bilməyəcəyi elmi əsəri (burada da onu qabaqlamışlar), köhnəlmiş ev, artıq çoxdan yığışdırılmamış otaqlar, hətta stolun üzərində görünən siçan izləri belə onu yaşamaq həvəsindən salmır, əksinə, ətrafındakı hadisə və görüntülər ona əsl həqiqəti görməyə imkan yaradır. Hersoqun karyerası, ailəsi, pis-yaxşı düzəltdiyi məişəti, ətrafındakı münasibətlər, əlaqələr dağılır.

“Hersoq” romanı 60-cı illərdə ağır sosial-siyasi böhran mərhələsində çapdan çıxdı. Oxucunun qarşısında qeyri-harmonik yaşam tərzi, aralarındakı münasibətlərin pozulduğu insan həyatları canlanır. Romanın süjeti qəhrəmanın yaşadığı dövrün intellektual sintezini axtarışa çıxması ilə müəyyən olunur. Fəlsəfi problematika təhkiyənin əsasını təşkil edir. Romanın əsas qəhrəmanı Mozes Hersoq öz dostlarına, qohumlarına, yaxınlarına müntəzəm şəkildə yazdığı məktublarda ümümbəşəri dəyərlərlə müasir sivilisasiyanın gündəlik ağır problemlərini müqayisə edir. Romanda konflikt humanist, fəlsəfi ruhlu insan olan Mozer Hersoqla onun hökmranlığı sevən, üstünlüyə can atan arvadı Madelin və onun keçmiş dostu Hersbax

arasında gedir.

Bellou Hersoqu arvadı Madelin və onun sevgilisini öldürmək planını ardıcıl və sistemli şəkildə işləyib hazırlayır. Hersoq qəlbinin sözünə qulaq asaraq, ətrafında ondan uzaq olan hər şeyi məhv edir. O, öz dünyasını dəyişmək və həyat həqiqətlərini qəbul etmək, hər şeyi olduğu kimi görmək istəmir.

Bu kitaba görə Sol Bellou yenə də ilin ən yaxşı kitabına görə milli mükafata layiq görülür və Fransanın beynəlxalq ədəbi mükafatını alan ilk amerikalı olur. Oxucular arasında böyük həyəcan və maraqla qarşılanan roman Amerika bestsellerlərinin sırasında aparıcı yerlərdən birini tutur. “Hersoq” romanı ABŞ-da ilk intellektual səpgidə yazılmış əsərlərdən birinə çevrildi. Bellou Amerikanın yüksək intellektual roman janrında yazan yaradıcı şəxslərin olduğunu göstərdi.

Sol Bellou təkcə romanlar yazmırdı. 1964-cü ildə Brodveydə onun “Sonuncu təhlil” pyesi tamaşaya qoyulur. Üç ildən sonra, 1967-ci ildə “Nyusdey” (“Newsday”) qəzetinin müxbiri kimi ərəb-İsrail münaqişəsini işıqlandıran müxbir kimi çıxış edir. 1968-ci ildə “Mosbinin xatirələri” adlı novellalar kitabı oxucuların təqdimatına verilir. 1970-ci ildə nəşr olunan “Mister Sammlerin planeti” kitabı geniş əks-səda doğurur. Bu kitaba görə yazıçı yenidən İlin ən yaxşı kitabı mükafatına layiq görülür (170, s.92).

1952-ci ildə S.Bellou İ.B.Zingerin “Səfeh Qimpel” hekayəsini idiş dilindən ingilis dilinə tərcümə edərək “Partizan revyu” qəzetində çap etdirdi. Tezliklə hekayənin orijinalı unuduldu. Hekayə tərcümədə yeni həyat qazanmış oldu. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bellou İ.Zingerin ən yaxşı tərcüməçisi olmuşdur. Bu tərcümənin köməyi ilə oxucular İ.Zingeri özləri üçün kəşf etmiş oldular. Sonralar Bellou “Böyük yəhudi hekayələri” (1963) adlı toplusuna Başeviç Zingerin digər hekayələrini də daxil edərək ona bütün Amerikada şöhrət qazandırmış oldu. İdişdə ifadə olunan yumor yəhudi xalqının taleyinə düşən amansızlığa qarşı sanki sipər çəkir. Elə bu xüsusiyyət də ideya baxımından yəhudi yazıçılarını birləşdirən amildir. Bunların sırasında B.Malamud, İ.Zingerlə yanaşı S.Bellounun da adını çəkmək olar. Sol Bellou bir çoxlarının xoşuna gəlməsə də, özünü Amerika yəhudi yazıçısı hesab edirdi (170, s. 97).

1970-ci ildə “Mister Semmlerin planeti” romanı çapdan çıxır. “Mister Semmlerin planeti” romanı Sol Bellou yaradıcılığının incisi sayılır. Əsər klassik stillə postmodernizmin bir-birilə unikal şəkildə qovuşmasıdır. Mister Semmler ABŞ cəmiyyətinə gələcəkdən məhrum sivilizasiya kimi baxaraq, tarixin gedişindən çıxış yolu axtarır.

1975-ci ildə nəşr edilən “Humboldun bacarığı” (1975) romanı Bellouya ümumdünya şöhrəti qazandırdı. Həyatda uğur qazanan və nailiyyət əldə edən yazıçı Çarlz Sitraynla mərhum şair fon Humbold-Fleyşerin (hesab olunur ki, o, şair Delmor Şvarsın prototipidir) talelərini müqayisə edən Bellou müvəffəqiyyət, şöhrət və pulun yüksək qiymətləndirildiyi müasir cəmiyyətdə sənətkarın mövqeyini işıqlandırır. Bu romana görə yazıçı Pulitser mükafatına layiq görülmüşdür.

70-ci illərdə Bellounun nəsrində fəlsəfi əsasların dərinləşməsi baş verir. “Humboldun bacarığı” romanında o, ibrətamiz hekayə janrına müraciət etmişdir. O, sanki özünəməxsus ədəbi eksperiment aparır. Bellou özünü şəxsiyyət kimi iki qəhrəman-şair və ədəbiyyatçı Çarli Sitrinlə fon Humbold Fleyşer arazında bölür. Sitrin öz hamisi Humboldun yolu ilə getmiş və hətta onu ötüb keçmişdir. İlk kitabını yazaraq şöhrət qazanmışdır. Əsərin mövzusu XVIII əsrdə baş vermiş bir avantüradan götürülmüşdür. Humbold Sitrini oğurluqda günahlandırır.

Humbold heç kimə məlum olmayan şəraitdə həyatını dəyişir. Onun məhvi ziyalıların cəmiyyət qarşısında təslim olması deməkdir. Humboldun “hədiyyəsi” həm də taleyin hədiyyəsidir. Sitrin ən çətin anlarında müəllimindən kinossenari şəkildə hədiyyə alır. Onlar Sitrinə pul gətirir, yeni dostlar verir, özünə inam yaradır. Biznesmenə çevrilən qəhrəman tamamilə başqa adama çevrilir. Bu, onun məhvinə start verir.

1976-cı il isə ona daha bir mükafat – Nobel mükafatını gətirdi. Bu, Sol Bellouya yaradıcılığındakı humanizm və müasir mədəniyyətinin təhlilinə görə verilmişdi. Həmin ildə o, “Yerusəlimə və geriyə: şəxsi təəssüratlar” adlı kitabını nəşr etdirdi. Burada o, 1975-ci ildə İsrailə etdiyi səfərdən söhbət açır, öz tarixi vətəni haqqında xatirələrini gündəlik şəkildə oxucularına təqdim edirdi. 1980-cı illər bir sıra romanlarla yadda qaldı. 1982-ci ildə “Dekabrın dekani” adlı romanı nəşr olundu.

Romanda hadisələr kommunist Rumınyasında və Amerikada cərəyan edir. İki ildən sonra Bellou “Fərsiz və digər hekayələr” adlı hekayələr məcmuəsini çap etdirir. 1983-cü ildə o, Fəxri legion ordeni ilə təltif edilmişdir. 1987-ci ildə “Parçalanmış ürəkdən daha çox ölürlər” romanı, 1989-cu ildə “Oğurluq” və “Bellaroza ilə əlaqədar” povestləri yazılaraq dərc olundu. Yazıçılar haqqında esseləri, avtobioqrafik əsərləri, oçerkləri “Hər şeyi daxıla” adlı məcmuəsi 1994-cü ildə çap olunur. “Müasir” adlı povesti 1997-ci ildə çapdan çıxır.

XXI əsrə Bellou “Ravelştayn” adlı (2000-ci il) romanı ilə daxil olmuşdur. Əsərin qəhrəmanı Amerika universitetlərindən birində dərs deyən bacarıqlı professordur. Qoca professorun həyat və düşüncələri burada öz əksini tapıb.

Sol Bellou 2005-ci ildə dünyasını dəyişmişdir. O, bütün ömrünü Amerika kimi böyük ölkədə yaşamışdır. Bir çox amerikalılar Bellounun kitablarının müəyyən qədər çətin mütaliə edildiyini söyləsələr də, onun əsərləri oxucular arasında geniş şöhrət qazanmışdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bellou oxucunu yeni tərzdə dinləməyi öyrədir. O, oxucuları ilə bəzən ciddi, bəzən də istehza ilə danışır. Məsələn, “Henderson – yağış kralıdır” romanı komik tərzdə yazılmış əsərdir. Bellounun bir çox əsərlərində komizmlə ciddiyyət bir-biri ilə əlaqəli şəkildə verilir. O, möhkəm Avropa kökləri olan Amerika yazıçısıdır. Yazıçı hesab edirdi ki, insan istifadə edilə bilən alət deyildir. Onun üzərində oynamaq olmaz. Tanrının yaratdığı bu məxluqa daxili azadlıq verilmişdir və seçim həmişə onunladır.

Sol Bellou idiş dilində çox səlis danışdı. Məhz buna görə də o, İ.Başeviç-Zingeri asanlıqla tərcümə edə bildi və onun ən yaxşı tərcüməçisinə çevrildi (120, s. 69).

O, bacarıqlı hekayə ustasıdır. Onun “Allah hər şeyi qorumur” adlı hekayələr toplusuna daha çox dini-mistik xarakterdə yazılmış əsərlər daxildir. Bu məcmuədə 13 hekayə toplanmışdır. Burada xəyal və həqiqət bir-biri ilə elə qaynayıb qarışırlar ki, onlar arasındakı fərqləri hiss etmək, hansının xəyal, hansının həqiqət olmasını müəyyən etmək belə çətinləşir. Sol Bellou öz qəhrəmanlarının belə xarakterizə edirdi: “İstənilən oxşarlıq – təsadüfdür”.

S.Bellou insanın xarici görkəmini çox məharətlə təsvir edir. Qəhrəmanlarının surətini sanki bir məharətli memar kimi yaradır. Məsələn, “Allah hər şeyi qoruyur” novellasının qəhrəmanı olan Vudi xarici görkəmcə güclü olmasa da, xarakteri etibarilə atasına qalib gəlir, qüvvətli bir hasar kimi onun önündə dayanaraq, atasının nifrət və qəzəbinin digər ailə üzvlərinə keçməsinin qarşısını alır.

“Köhnə nizam” novellasında doktor Braunun həyatındakı şənbə axşamlarından biri haqqında söhbət açılır. Doktor Braun Apper-Uest-sayddakı mənzilində öz keçmişi, ailə həyatının başlanğıcı, qədimlərə gedib çıxan yəhudi kökləri haqqında fikirləşir. O, hətta öz divanından qalxmağı belə düşünmür. Bellou bu vəziyyətin açarını doktor Braunun daxili aləmində axtarır. Mühacirətdə yaşayan insan öz keçmişi üçün darıxır, ətrafında ondan nə isə xoş bir xatirə axtarıb tapmağa çalışır.

Yazıcının “Gümüş boşqab” hekayələr toplusuna yəhudilərin Amerikadakı həyatını əks etdirən “Əvvəlki tək”, “Zetland: şahidin şəhadəti”, “Gümüş boşqab”, “Mənim xatirəm üçün” adlı 4 hekayə daxildir. Bu hekayələrin qəhrəmanlar özlərini “yerli” adam hesab etsələr də, atalarından gələn daxili qanunlarla yaşayırlar. Odessalı, minskli və ya liverpullu yəhudinin milli düşüncələrində, demək olar ki, güclü fərq yoxdur. Bu, Bellounun bütün qəhrəmanlarının həyatında şüurlu şəkildə əks olunur. Bellou əsl yəhudinin kim olduğunu göstərə bilmişdir. Yaşadıqları ərazilərdə saxladıqları beynəlmiləl əlaqə onların dünyagörüşünü artırmış, üfüqlərini genişləndirmiş və bəlli bir ailə qürurunu təmin etmişdi. Bu ailədə kiçik tacirlər, komisionçularla yanaşı, bankirlər, müdirilər, professorlar, vəkillər, həkimlər vardı. Hər biri bir çox dil bilirdi. Yalnız tarixi köklərinə inam, nə vaxtsa bir torpaqda – doğma vətəndə birləşəcəkləri ümidi bu xalqın indiyədək yaşamasına kömək etmişdir.

Bellounun roman yaradıcılığı iki dövrə bölünmüşdür. Birinci mərhələyə 1940 və 1960-cı illərin əvvəllərində yazılmış əsərlər aid edilir. Onun bu dövr əsərlərinə Amerika ədəbiyyatında o zamankı Avropa mənbələrindən götürülərək mövcud olan və geniş yayılmış ekzistensializm fəlsəfəsinin təsiri xüsusilə hiss olunmaqdadır. O, “Yerlə göy arasında” (1944) və “Qurban” (1947) romanlarına sosial və ya siyasi mövqedən deyil, ciddi əxlaqi baxımdan yanaşır (170, s. 111).

Yazıçı ilk əsərlərinin insanı qurban kimi xarakterizə edən ədəbi ənənələrinin

təsiri altında yazdığını bildirir. Lakin sonrakı yayarıdıılığında o, öz əsərlərini bədii ədəbiyyatın bu çərçivəsindən çıxarmağa çalışır. Bu dövrdə o, əsərləri vasitəsilə həyatın sosial mənasını göstərməyə can atır. Sənətkarın 1950-ci illərdə yazılmış romanları-“Oqi Marçın macərəsi” (1953) və “Henderson – yağış kralıdır” (1959) yalnız baş qəhrəmanların deyil, onların ruhlarının da macərəsi, daxildə qala bilməyərək dünyaya çıxmasıdır.

Sol Bellounun “Doktor Semplerin planeti” (1970), “Humboldun hədiyyəsi” (1975), “Professorun qışı” (1982), “Çoxları infarktdan ölür” (1987), “Oğurluq” (1989), “Bellarozanın əlaqələri” (1989), “Həmin adam” (1997) əsərləri Amerika həyatının ictimai-siyasi, sosial məsələlərinə toxunmaqla bərabər, “kiçik” yəhudi adamının bu şəraitdə tutduğu özünəməxsus yerdən söhbət açır.

O, öz əsərləri ilə göstərmək istəyirdi ki, şəxsiyyət öz rolunu yalnız ictimai münasibətlər sistemində yerinə yetirə bilər. Şəxsiyyətlə sosial mühitin və ya bütövlükdə cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətləri tarixi inkişaf nəticəsində əsaslı surətdə dəyişilmiş və onun nəticəsində şəxsiyyətin müxtəlif tarixi tipləri meydana gəlmiş və formalaşmışdır.

Sol Bellou öz yaradıcılığında etiraf edir ki, insanların vətəndaş cəmiyyətinə, hüquqi dövlətə və bir-birinə olan münasibətlərini tənzimləyən əsas vasitələrdən biri əxlaqi-mənəvi mədəniyyətdir. Ənənəvi cəmiyyətlərdə əxlaqi-mənəvi mədəniyyətin formalaşması, mənəvi tərbiyə funksiyasını din yerinə yetirir, ənənəvi cəmiyyətlərin dağılması demokratik hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin yaranması zamanı isə bu vəzifəni rəasional əxlaq yerinə yetirir.

Bellou, düzgün olaraq göstərir ki, “mənəviyyət” və “mədəniyyət” anlayışlarını qarşılaşdırmış olsaq, görərik ki, mədəniyyət sferasına aid olan, yəni insanın əməli fəaliyyəti ilə bağlı olan bir çox hadisələr mənəvi-əxlaqi məzmun daşıyır. Elmin, ədəbiyyatın, incəsənətin, dinin və hətta siyasi-hüquqi fəaliyyətin əxlaqi-mənəvi aspektləri vardır. Mənəvi mədəniyyət məhz bu iki böyük həcmli anlayışın kəsişmə sahəsini əhatə edir.

Amerika çox da mütaliə edən ölkə sayılmasa da, o, öz yazıcılarını həmişə tanımış, sevmiş və qiymətləndirmişdir. Bellounun əsərləri müəyyən qədər çətinliklə

başına düşülsə də, bir çox oxucular və tənqidçilər arasında məşhur idi və onları sevə-sevə mütaliə edirdilər.

Bellou elə mövzuları işləyirdi ki, onlar insanın öz-özü ilə mübarizəsini, fərdlə cəmiyyət arasında ziddiyyəti kənarlaşdırmaq cəhdini, ümid və peşmançılıq arasındakı reallığı güzgü kimi ifadə edirdi. Bellou öz ömrünü Amerika kimi arzulanan ölkədə yaşamışdır. Onun müvəffəqiyyətinin sirri bəlkə də onda olmuşdur ki, mühacir yəhudilərin nəslindən olaraq, əsil amerikalıya çevrilməmiş və həyata bir qədər kənardan baxmışdır. Məhz bu baxış onun nəsrinə təsvir etdiyi predmetlərə şəxsi müşahidəsini xüsusilə güclü hiss etdirir.

Əgər XX əsrin I yarısının Amerika ədəbiyyatında Uilyam Folkner bir nömrəli yazıçı sayılırdısa, həmin əsrin ikinci yarısında bu yeri tutanların sırasında Sol Bellou da var idi. O, özünün esseistikası və idişə edilmiş tərcümələri ilə də fərqlənirdi. O, çox gözəl söz ustası sayılırdı. Yazıçı amerika-yəhudi dalğasının (Malamud, Zinger, Rot və Bellou) kürəklərindən biri idi.

O, Ralf Ellisona yaradıcılığının ilk mərhələsində dayaq durmuş, sonra onun arxa olduğu insanların sırasında Ceyms Alan Makferson, Kormak Makkarti, Uilyam Kennedi kimi istedadlı sənətkarlar da var idi. Belə bir deyim də qəbul olunur ki, yəhudi ədəbiyyatı İsaak Başeviç idişdə, Şmuel Yosef Aqnon ivritdə, Sol Bellou isə ingilis dilində yaratdığı nəsrinə görə üç Nobel mükafatı almış oldu. Bütün bunlar onu təxmin etməyə əsas verir ki, Nobel mükafatı yazıçılara yalnız əsərlərinin keyfiyyətinə görə deyil, həm də onların şəxsiyyətinə görə verilir. Nobel münsifləri üçün isə, güman ki, əsas olan odur ki, yazıçı bütöv şəxsiyyət olsun, yazdıqları və dedikləri bir-birini tamamlasın, cəmiyyətin problemləri qarşısında onun vicdanı susmasın, təkcə əsərlərində yox, həyatda da tərəqqipərvər, cəmiyyəti irəli aparan ideyaların carçısı olsun (170, s. 97).

NƏTİCƏ

Müharibədən sonrakı Amerika ədəbiyyatı ideya məzmunu və forma etibarilə son dərəcə zəngin və rəngarəngdir. O, eyni zamanda kəskin ideya-estetik mübarizə ilə də xarakterizə olunur. Ölkənin ictimai-siyasi və mədəni həyatında baş verən hadisələr və tərəqqi ədəbi əsərlərin problematikasına güclü təsir göstərmişdi. Sınıfı ziddiyyətlərin kəskinləşməsi, ABŞ əhalisinin müxtəlif təbəqələrinin həyat tərzində və bütün dünyada baş verən köklü dəyişikliklər Amerika yazıçılarını yeni tarixi materiallarla üzləşdirir, yeni həyatı yeni bədii şəkildə təsvir edilməsi məqsədilə intensiv axtarışlar aparmağa məcbur edirdi.

Müharibədən sonrakı onilliklərdə ədəbiyyatda Amerika modernizmin yeni sərhədləri müəyyən olundu. Bir sıra nasir və dramaturqların yaradıcılıqlarında hələ də naturalizm ənənələri yaşamaqda davam edirdi. Müasir ədəbi prosesin bəzi mərhələlərində kökünü XIX əsr romantizmindən götürən obrazlı ideyaların da mövcudluğu hiss olunmaqda idi. Bütün bunlarla yanaşı, əsl həyat həqiqətlərini əks etdirən realizm cərəyanı üstünlük təşkil etməyə başlamışdı. O, həyatı analitik, olduğu kimi, bütün qanunauyğunluqları və ziddiyyətləri ilə əks etdirmək məqsədi güdüdü.

Amerika ədəbiyyatının zənginləşməsində bu ölkədə yaşayan yəhudi yazıçılarının da rolu az olmamışdır. Onlar Amerika ədəbiyyatının mühüm və vacib qanadını təşkil etmişlər. Amerika yəhudilərinin əsərləri Amerika ədəbiyyatının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

İdiş və ingilis dilində yazan amerikalı yəhudi yazıçılar təkcə öz problemlərini deyil, ümumilikdə yeni vətənlərinin də mühüm məsələlərini araşdırır və təhlil edirdilər. Bu yazıçıların əsərləri ümumi problemlər, mövzular, obrazlarla məntiqi şəkildə birləşirlər. İngilis dilli yəhudi nümayəndələrindən bir çoxlarının adlarını çəkmək olar. Bunların sırasında Bernard Malamud xüsusi yer tutur. Polşalı mühacirlərdən olan B.Malamud dünyanın ən arzuolunan ölkəsində yaşasa da, ömrünün sonuna qədər tarixi köklərinə bağlı olmuş, milli düşüncə tərzinə sadıq qalmışdır.

Bernard Malamudun roman yaradıcılığı ingilis dilli yəhudi ədəbiyyatının ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Onun yaradıcılığı ABŞ-da yaşayıb-yaradan M.Rixler, R.Arnovits, X.Potok kimi sənətkarların yaradıcılıqları ilə yaxından səsləşir. Ümumi problemlər, ümumi tarix onları bir-birlərinə daha da yaxın edir. B.Malamudun “yəhudi” romanları əzab çəkmə, azadlığa cəhd, öz xalqı, milləti və yaşadığı cəmiyyət qarşısında daşdığı məsuliyyət hissəsinin önə çıxması ilə xarakterizə olunur. Onun qəhrəmanları yaşamaq uğrunda həyatın kəşməkeşləri ilə mübarizə aparır.

B.Malamud öz əsərlərində ev – vətən obrazını Amerikanın nümunəsində yaratmışdır. Yazıçının Amerikanı ev – vətən obrazına çevirməsi təkcə reallıqdan irəli gəlmiş, həm də Amerikanın dünyadakı yerini və rolunu da ortaya qoyurdu. İngilis dilində danışan ABŞ-ın hakim etnosunun özü də buraya məlum bir tarixdən başlamaqla gəlmiş və Amerikanı vətənə çevirmişdi. B.Malamud bununla insanın öz evindən hər hansı bir səbəbdən qopub, daha sonra nə qədər ağırlı və çətin olsa da, yeni bir ev qura bilməsini və bu yeni evi doğmalaşdırma bilməsini təsvir edirdi.

XX əsrin 30-cu illərindən Amerika ədəbiyyatına daha bir ad daxil olur. Bu, İsaak Başeviç Zinger idi. Onun əsərlərində daima axtarılda olan insan obrazı önə çıxır. Bu insan vətənini itirmiş, müxtəlif məhrumiyyətlərə məruz qalmış, hamı tərəfindən tamamilə qəbul edilə bilməyən yəhudi insanıdır. Bu insan nə qədər çox ağıllı, həyatı dərinləndirən dərk edən, ətrafındakılara qarşı mehriban və səmimi olsa da, onu yaşadığı cəmiyyətin bir üzvü kimi qəbul etmək istəməzlər. Məhz buna görə də yəhudi nə vaxtsa öz doğma torpaqlarına dönəcəyinə, bütün dünyada yaşayan yəhudilərin bu torpaqda birləşəcəyinə inanır. Zingerin əsərlərinin bir çoxu yazıldığı dövrdə hələ İsrail dövləti yaradılmamışdı. Məhz buna görə də dövlət yaradaraq isti ana qoynu kimi ona sığınmaq mühüm məsələ idi. Bu isti qucağın olmaması üzündən Zingerin qəhrəmanları özlərinə yer tapa bilmirdi.

Zingerin əsərlərində İsrail dövlətini bərpa edənlər yeni dünyanı yaradan entuziastlar kimi təqdim olunur. Yazıçı onların ideya uğrunda həlak olmalarını təkcə qəhrəmanlıq kimi təqdim etmir. Biz burada Zingerin bir yazıçı kimi düşüncəsinin dərinliyini müşahidə edə bilirik. İsraili yaratmaq uğrunda həlak olanların əksəriyyəti

fiziki cəhətdən məhv olsalar da, onların adları yəhudi milli düşüncəsində əbədiləşdi. Bu “əbədiləşmə” nöqtəsini İ.B.Zinger kosmonik yaradılış konseptinə çevirərək romanın ideyasında təcəssüm etdirir. İ.B.Zinger İsrail uğrunda vuruşaraq ölən nəslin taleyinə onların yenidən doğulması kimi baxır. Yazıçıya görə, bu qəhrəmanlar ona görə öldülər ki, onlar yenidən İsrail dövləti olaraq doğulsunlar. Yazıçı bu yenidən doğuluşu iki kod: ümuminsanlıq və yəhudilik kodları üzrə bəşəri tale kimi təqdim edir. O, İsrail ideyası uğrunda hər şeylərindən keçib döyüşə yollananları bəşərin taleyində minillər boyu təkrarlanan missiya hesab edir. Bütün bəşəriyyət və təbiət aləminin yenidən doğuluşu onların ölümündən keçdiyi kimi, İsrailin də yenidən doğuluşu israililərin ölərək yenidən doğuluşundan keçməli idi. Ona görə də yazıçının əsərlərində İsrail dövləti uğrunda onun bərqərar olmasını gözləri ilə görmədən ölənlər məhz gələcək İsraililər kimi təqdim və tərənnüm edir. Zingerə görə, burada ölənlərin hamısı İsrail dövlətinin vətəndaşları idilər. Çünki özünü İsraili hesab etmədən bu dövlətin qurulması uğrunda mübarizəyə qalxmaq mümkün deyildi. İsraili bir dövlət olaraq Fələstində yenidən qurmaq üçün onu əvvəlcə hər kəs öz ruhunda qurmalı, sonra bu ruhla əbədiyyətə qovuşmalı idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Zinger ömrünün böyük bir hissəsini Amerikada yaşasa da, əsərlərini idiş dilində yazırdı. Onun yaradıcılığı ilə ingilis dilli oxucular yalnız tərcümə edildikdən sonra tanış olurdular. İngilis dilində yazmaq istəməməsi, bəlkə də yazıçının öz “mən”ini qoruyub saxlamaq, idiş kimi bir dilin varlığından oxucuları xəbərdar etmək istəyindən irəli gəlirdi. Onu orijinalda mütaliə etmək, onunla tanış olmaq üçün zəhmət çəkib idışı öyrənmək lazım gəlirdi. İ.Zingerin əsərlərinin amerikalı oxucuya tanıtılmasında digər bir yəhudi yazıçının – Sol Bellounun rolu böyük oldu. Sol Bellou da İ.Zinger kimi Rusiyadan gələn mühacir ailəsindən idi. Bəlkə də, hər ikisinin ailəsində hökm sürən həyat tərz, ümumi mühit, ailələrin gəldikləri cəmiyyət, ictimai-siyasi həyat tərz, dövr oxşar olduğu, müəyyən mənada isə bəzən eyniyyət təşkil etdiyi üçün Sol Bellou Zingeri yaxşı başa düşür və hiss edirdi. Onun Zingerdən olan tərcümələri mükəmməliyi ilə fərqlənirdi və bəzən bu tərcümələri oxucular Bellounun əsərləri kimi qəbul edirdilər.

Sol Bellou da öz yaradıcılığı ilə Amerika ədəbiyyatına yeni mövzular gətirmişdi. Bu, cəmiyyətdəki nöqsanlardan, ziddiyyətlərdən əzab çəkən insanın ağrıları, yazıçının həmin nöqsanlara olan münasibəti idi. Bellou da öz əsərlərində ömrünün sonuna qədər insanın təkliyi, xüsusilə cəmiyyətdə təklənmiş yəhudinin taleyi məsələsini ifadə etmiş və oxucularına çox gözəl əsərlər qoyub getmişdir.

Beləliklə, bu yazıçıların yaradıcılığı ilə tanışlıq belə bir fikir yürütməyə imkan verir ki, Amerika yəhudi ədəbiyyatı Amerika ədəbi prosesinin bir hissəsini təşkil etsə də, o, yəhudi ədəbiyyatı olaraq qalmaqdadır.

Yəhudi yazıçılarının yaradıcılığı XX əsr Amerika ədəbiyyatında böyük əks-səda doğurmuşdu. Bunların ən məşhurları Bernard Malamud, Sol Bellou, Filip Rot idi. Tədqiqatlar göstərir ki, 50-70-ci illərdə yaradıcılığa başlayan yazıçılar da amerikalı yəhudiyə Amerika cəmiyyətində öznükləşməyə və eyni zamanda tarixi-millî köklərinə daha da sıx yaxınlaşmağa söz verirdilər. Onlar bir tərəfdən məskunlaşdıqları ölkədə yerləşməyə çalışır, digər tərəfdən isə etnik mənsubiyyətlərini araşdırmağa və başa düşməyə çalışırdılar.

Əgər XX əsrin 20-ci illərinin Amerika yəhudi ədəbiyyatı nümunələrini nəzərdən keçirsək, görürük ki, bu mərhələdə Amerika cəmiyyətində məskunlaşmaq cəhdləri əsas məsələ kimi önə çıxır. II dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə yazılmış əsərlərdə insanların tanış olmayan ölkədə möhkəmlənərək qalmaq məsələsi aydınlaşır.

Bernard Malamud, İsaak Başeviç Zinger və Sol Bellounun yaradıcılığını nəzərdən keçirdikdən sonra belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, onların bədii irsi Amerika yəhudi ədəbiyyatının, Amerika yəhudi ədəbiyyatı isə müasir Amerika ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsidir. Onlar arasında dəqiq sərhədləri müəyyən etmək çox çətindir. Bu yazıçılar öz əsərlərində yəhudi məsələsi fonunda Amerika cəmiyyətində baş verən hadisələri, ziddiyyətləri, ictimai, siyasi, mədəni həyatı olduğu kimi önə çəkmişlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Abdullayev Ç. Alman-Azərbaycan mədəni əlaqələri: Fəls. elm. dok. ... dis. avtoref. Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, 2009, 41 s.
2. Abdullayeva İ. Amerika ədəbiyyatında bədii simvollar (Uiliam Brayant, Edqar Alan Po və Con Steynbek yaradıcılığı əsasında): Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2014, 25 s.
3. Abdullayeva İ. XX əsr ABŞ ədəbiyyatında simvolların işlədilməsi // Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2013, № 10, s. 405-411
4. Ağamalıyeva S. Ernest Heminquey və Şərq: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universiteti, 2012, 26 s.
5. Ağayev Z.A. Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri: Filol. elm. dok. ... dis. Bakı, 1997, 377 s.
6. Aslanova N. Amerika və Azərbaycan romantizmində şəxsiyyət konsepsiyası (Herman Melvill və Cəfər Cabbarlının yaradıcılığı əsasında): Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2014, 23 s.
7. Babayev M., Cavadova S. Mütərəqqi Amerika həyatında sülh və müharibə problemi // "Azərbaycan müəllimi" qəz., Bakı, 1987, 25 dekabr
8. Babayev M. Con Steynbek yaradıcılığında sufizm və transsendentalizm // "Azərbaycan" jurnalı, 2008, №1, s. 22-28
9. Cavadova S. Mütərəqqi Amerika həyatında sülh və müharibə problemi // "Azərbaycan müəllimi" qəz., Bakı, 1987, 25 dekabr
10. Əliyev Y. Ernest Heminqueyin yaradıcılığında insanın bədii dərki: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universiteti, 2014, 20 s.
11. Əsədov A. Yeni Azərbaycan nəsrinin yaranmasında Qərb ədəbi fikrinin rolu // Bakı Universitetinin xəbərləri, 2010, № 4, s. 45-51
12. Həbibbəyli İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı: Nurlan, 2007, 534 s.
13. Həbibbəyli Ü. Tomas Murun yaradıcılığında Şərq mövzusu: Filol.fəl.dok. ...dis. Naxçıvan, 2009, 144 s.

14. Həmzəyeva S. Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələrinin inkişafında bədii tərcümənin rolu: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı, 2009, 22 s.
15. Xəlilli Ş.H. Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələri (Folklor materialları əsasında). Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 2002, 215 s.
16. Xəlilli Ş. Klassik poeziya və ədəbi əlaqələr. Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələri. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 2003, 164 s.
17. Xəlilli Ş. Ədəbi əlaqələr işığında. Bakı: Qartal, 2002, 166 s.
18. Qarayev Y. Tənqid: problemlər, portretlər. Bakı: Azərənəşr, 1976, 212 s.
19. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı: Yazıçı, 1979, 198 s.
20. Qarayev Y. Ədəbi üfüqlər. Bakı: Gənclik, 1985, 286 s.
21. Quliyev Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. Bakı: Bəxtiyar KM, 2012, 344 s.
22. Quliyeva C. ABŞ ədəbiyyatında adi adamın faciəsinin bədii təsviri: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universiteti, 2009, 24 c.
23. Qurbanova Ş. Amerika ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında: Filol. fəl. dok... dis. avtoref. Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universiteti, 2014, 23 s.
24. Qurbanova Ş. Amerika ədəbiyyatında ədəbi cərəyanlar // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, 2012, № 2, s. 103-106
25. Məmmədova İ. Müasir ABŞ və Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrının yeni çalarları: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universiteti, 2010, 23 c.
26. Məmmədova İ. Müasir ABŞ və Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrın yeni çalarları. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 152 s.;
27. Məmmədova X. Azərbaycan ədəbiyyatı çağdaş Amerika elmi-ədəbi mənbələrində: Filol. fəl.dok. ... dis. avtoref. Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universiteti, 2007, 21 s.

28. Məmmədova Ü. Amerika və Azərbaycan nəsrində mənəvi-etik axtarıqların müqayisəsi: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2010, 22 s.
29. Məsiyeva N. Azərbaycan ədəbiyyatı ABŞ ədəbi mühitində: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2010, 23 c.
30. Mustafayeva S. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi. II hissə. Bakı: ADPU, 2011, 390 s.
31. Nəbiyev B. Müasirlik və sənətkarlıq uğrunda. Bakı: Azərənşr, 1966, 127 s.
32. Nəbiyev B. Ədəbi düşüncələr. Bakı: Gənclik, 1971, 160 s.
33. Nəbiyev B. Tənqid və ədəbi proses. Bakı: Azərənşr, 1976, 153 s.
34. Nəbiyev B. Roman və müasir qəhrəman. Bakı: Yazıçı, 1987, 295 s.
35. Nikitina İ. Postmodernist sənət (tərc. ed. Ə.Cahangir) // Azərbaycan, 2006, №1, s. 56
36. Ömərov R.A. XX əsr ABŞ və Azərbaycan ədəbiyyatında elmi-fantastik janr (Aytek Əzimov və Emin Mahmudovun yaradıcılığı əsasında): Filol. fəl. dok. ... dis.avtoref. Bakı: 2011, 22 s.
37. Rəcəbli Ə.Ə. Teodor Drayzer və onun "Amerika faciəsi" romanı. Bakı: Nurlan, 2004, 152 s.
38. Sadıxova N. Müasir Amerika elmi-fantastikası: Metod və janr problem: Filol. fəl. dok. ... dis. Bakı, 1987, 154 s.
39. Salamoğlu T. Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Bakı: BQU, 2008, 554 s.
40. Salamoğlu T. Tarixi və çağdaş ədəbi prosesə dair araşdırmalar. Bakı: E.L., 2009, 213 s.
41. Spankeren V. Amerika ədəbiyyatı. Bakı: Sabah, 2006, 120 s.
42. Şirinov E. XX əsr Amerikan nəsrində Uilyam Folknerin hekayələrinin yeri: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2005, 18 s.
43. Talıbzadə K. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi. Bakı: Maarif, 1984, 340 s.
44. Talıbzadə K. Ədəbi irs və varislər. Bakı: Azərənşr, 1974, 316 s.
45. Talıbzadə K. Tənqidimiz haqqında qeydlər. Bakı: Gənclik, 1967, 166 s.

46. Vəliyeva S. Ernest Heminquey və Azərbaycan: Filol. fəl. dok. ... dis. Bakı, 2002, 167 s.
47. Zairova X. Azərbaycan – alman ədəbi əlaqələri müasir filoloji kontekstdə: Filol. fəl. dok. ... dis. avtoref. Bakı: AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, 2014, 23 s.

Rus dilində:

48. Алиева Х. Экзистенциальная проблема в английской и азербайджанской литературе XX века: Автореф. дис. ... док. филос. по филол. Баку: Азербайджанский университет языков, 2010, 20 с.
49. Анастасьев П. Литература США. М.: Издательство МГУ, 1973, 155 с.
50. Асланова Н. Психологические аспекты характера героев в произведениях американских и азербайджанских романтиков XIX-XX веков // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия педагогика и психология. Тольятти: 2012, № 2 (9), с. 25-27
51. Беллоу С. Между небом и землей: Роман. М.: АСТ, 2005, 300 с.
52. Беллоу С. Приключения Оги: Роман. М.: РГГУ, 2009, 238 с.
53. Бельцер И.А. Еврейская Американская литература. Обзор критической литературы / Наука в высшей школе: проблемы интеграции и инноваций. Материалы VII международной научной конференции. М., 2007, с. 53- 57
54. Брод М. Пражский круг. СПб: Изд-во им.Н.И. Новикова, 2007, 344 с.
55. Вайс Р. Современный еврейский литературный канон: Путешествие по языкам и странам. М., Иерусалим: Мосты культуры; Гешарим, 2008 512 с.
56. Веденяшкин Д. Еврейский писатель – Зингер // Иностранная литература, 2009, № 6, с. 17-21
57. Волшебник из Люблина. М.: Наука, 1960, 552 с.
58. Гаджиев А. Проблемы изучения азербайджанско-европейских литературных взаимосвязей // Азербайджанско-европейские литературные взаимосвязи. Баку: Элм, 1985, с.17-43

59. Гезалова К.Л. Проблемы войны и мира в современной американской прозе: Дис. ... канд.филол.наук. Баку: 2004, 135 с.
60. Гиленсон Б.А. Америка Синклера Льюиса. М.: Наука, 1972, 191 с.
61. Гиленсон Б.А. Американская литература 30-х годов XX века. М.: Высшая школа, 1974, 264 с.
62. Гиленсон Б.А. Современные негритянские писатели США. М.: Знание, 1981, 63 с.
63. Гиленсон Б.А. В поисках «другой» Америки: Из истории прогрессивной литературы США. М.: Художественная литература, 1987, 315 с.
64. Денисова Т.Н. Современный американский роман. Социально-критические тенденции. Киев: Мир, 1976, 250 с.
65. Денисова Т.Н. Экзистенциализм и современный американский роман. Киев: Наукова думка, 1985, 246 с.
66. Дымшиц В. Проклятие Башевиса // Народ Книги в мире книг, 2008, № 72, с. 53-64
67. Дымшиц В. Проклятие Башевиса: незапланированное продолжение // Народ Книги в мире книг, 2008, № 75, с. 86-94
68. Дымшиц В. Сатана в деталях // Народ Книги в мире книг, 2009, № 81, с. 63-69
69. Дымшиц В. Хрен-трава, или Ицхок Башевис как зеркало еврейской культурной революции в России // Народ Книги в мире книг, 2000, № 29, с. 38-45
70. Дуров Б. Ю. Человек и война в романе Нормана Мейлера «Нагие и мертвые» // Вестник ВГУ, 2005, №1, с. 20-23
71. Зарубежная литература XX века. М.: Высшая литература, 1996, 559 с.
72. Засурский Я. Н. Американская литература XX века. М.: МГУ, 1966, 524 с.
73. Зверев А.М. Модернизм в литературе США: формирование, эволюция, кризис. М.: Наука, 1979, 319 с.
74. Зингер И. Шоша / пер. с английского и идиша. М.: Художественная литература, 1991, 336 с.

75. Зингер И. Раб: Роман. М.: Текст, 2004, 121 с.
76. Зингер И. Враги. История любви. М.: Текст, 2006, 189 с.
77. Зингер И. Семья Мускат. М.: Алетейя, 2007, 870 с.
78. Зингер И. Раскаявшийся / пер. В.Ананьев. М.: Художественная литература, 2008, 192 с.
79. Зингер И. Мешуга / пер. с англ. Нины Брумберг. М.: Просвещение, 2009, 32 с.
80. Зингер И. Почему Ной выбрал голубя? / пер. В.Пророковой. М.: Художественная литература, 2009, 32 с.
81. Зингер И. Сатана в Горае / пер. И.Некрасова. М.: Алетейя, 2009, 192 с.
82. Зингер И. Семья Мускат / пер. с англ. А.Ливерганта. М.: ЛИБРОКОМ, 2010, 877 с.
83. Зингер И. Люблинский штукать / пер. с идиша А.Эппеля. М.: Альба, 2011, 314 с.
84. Зингер И. Враги. История любви / пер. с идиша В.Федченко. М.: Просвещение, 2012, 352 с.
85. Искендерова Н. Вопросы гендера в женском романе США на рубеже XVIII-XIX веков / Müqayisəli ədəbiyyat: ədəbiyyatlarda və mədəniyyətlərdə stereotiplər. III Beynəlxalq Elmi konfransın materialları. Bakı: BSU, 2008, s.168-169
86. Искендерова Н. Тема Востока в Американской прозе XIX века. Баку: Азербайджанский университет языков, 2013, 40 с.
87. История США. В 4-х т. Т. 4, М.: Наука, 744 с.
88. Капоте Т. Голоса травы: Повесть. М.: Художественная литература, 1951, 287 с.
89. Карасик О.Б. Этническое своеобразие романов Филипа Рота: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Казань, 2006, 25 с.
90. Карасик О.Б. Традиции еврейского юмора в произведениях американских писателей второй половины XX века // Вестник ТГУ, выпуск 9 (125), 2013, с. 218-225

91. Карасик О.Б. Художественное своеобразие романа М.Чабона «Приключения Кавалера и Клея» // Вестник Ленинградского государственного университета, № 1, Т. 1, 2014, с.78-86
92. Карасик О.Б. Эволюция творчества американских еврейских писателей второй половины XX- начала XXI веков: Автореф. дисс.... докт. филол. наук. Казань, 2015, 37 с.
93. Коренева М. Драматургия // Литература США в 70-е годы XX века. М.: 1983, с. 61-67
94. Лаврентьев А.И. «Черный юмор» и американский характер. Ижевск: УдГУ, 2009, 290 с.
95. Литература США в 70-е годы XX столетия / Под ред. Н.Засурского. М.: 1982, 254 с.
96. Литература США XX века (опыт типологического исследования). М.: Наука, 1978, 173 с.
97. Маламуд Б. Рукописи Гонзаги // Нева. М., 1961, № 7, с. 8-13
98. Маламуд Б. Шляпа Рембрандта. М.: Книжное издательство, 1990, 92 с.
99. Мамедханова Н. Зарубежная проза II половины XX века. Литература Франции, Великобритании, Германии. Баку: БСУ: Китаб алами, 2006, 83 с.
100. Мулярчик А.С. Послевоенные американские романисты. М.: Художественная литература, 1980, 279 с.
101. Мулярчик А.С. Современный реалистический роман США. М.: Изд-во, 1988, с. 33
102. Мулярчик А.С. Американский роман: Ответы на вызовы XX века // США: ЭПИ, 1996, № 1, с. 65-74
103. Мясников А. Очерк «Образ» / Словарь литературоведческих терминов. М.: Просвещение, 1974, с. 241-248
104. Писатели США. Краткие творческие биографии. М.: Радуга, 1990, 428 с.
105. Рабинович Я. Еврейство между Гитлером и Сталином. М.: ЭКСМО, 2009, 320 с.

106. Раджабова С. Американский романтизм и творчество Уолта Уитмена: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Баку: Азербайджанский университет языков, 2005, 19 с.
107. Романтические традиции в американской литературе и современность. М.: Наука, 1982, 352 с.
- 107а. Рот Ф. Заговор против Америки. СПб: Лимбус Пресс, 2008, 544 с.
108. Салимов А.Н. Эволюция романного творчества Джозефа Хеллера: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Казань: Казанский федеральный университет, 2010, 23 с.
109. Сартр Ж.П. Бытие и ничто. М.: Республика, 1994, 639 с.
110. Современное литературоведение США. М.: Наука, 1969, 356 с.
111. Солодовник В.И. Роман США 2-й пол. XIX в.: проблемы типологии реализма. Краснодар: КГУ, 1994, 187 с.
112. Сооль Р.В. Сатирические тенденции в американском романе 1960-70-х годов: Дисс. ... канд. филол. наук. Тарту: Тартуский Государственный Университет, 1982, 192 с.
113. Староверова Е.В. Американская литература. Саратов: Лицей, 2005, 320 с.
114. Халилов Р. Воплощение Американской действительности начала XX века в творчестве Томаса Вульфа: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Баку: Азербайджанский университет языков, 2008, 17 с.
115. Чернецова Е.В. Синтез документа и вымысла как характерная черта творческой индивидуальности Н.Мейлера // Межкультурные связи в системе литературного образования: материалы Всероссийской науч.-прак. конф. в 2 ч. Ч. 2, Саранск, 2008, с.174-177
116. Шенье-Жандрон Ж. Сюрреализм. М.: НЛЮ, 2002, 416 с.
117. Эстетика американского романтизма. М.: Искусство, 1977, 463 с.

İngilis dilində:

118. Aarons V. In Defense of the Human: Compassion and Redemption in Malamud's Short Fiction // Studies in American Fiction Spring, 1992, p. 67-73

119. Abbot Ph. *Exceptional America: Newness and National Identity*. New York: Peter Lang, 1999, 125 p.
120. Abrams M. H. *A Glossary of Literature Terms*. New York: 1988, p. 69
121. Abramson E. *Bernard Malamud Revisited*. New York: Twayne Publishers, 1993, 163 p.
122. Alter Iska Sheila. *The Good Man's Dilemma: Social Criticism in the Fiction of Bernard Malamud*. AMS Studies in Modern Literature, no. 5. New York: AMS Press, 1981, 214 p.
123. Astro Richard, and Benson, Jackson J., eds. *The Fiction of Bernard Malamud*. Corvallis: Oregon State University Press, 1977, 190 p.
124. Avery Evelyn, ed. *The Magic Worlds of Bernard Malamud*. Albany, New York: State University of New York Press, 2001, 219 p.
125. Berger J. *Nothing Ever Finished* / *The New York Times*, 2008, 29 August
126. Berman P. *The Plot Against America* / *The New York Times*, 2004, 3 October
127. *Black Humor*. Ed. By Bruce Jay Friedman. New York: Bantam Book, 1965, 174 p.
128. Bloom H. *Bernard Malamud*. New York: Chelsea House, 1986, 160 p.
129. Bloom H. *Norman Mailer (Bloom's Modern Critical Views)*. New York: Chelsea House Publications, 2003, 139 p.
130. Bloom H. *Norman Mailer*. New York: Chelsea House Publications, 1986, 148 p.
131. Cheuse and Nicholas Delbanco, ed. *Talking Horse: Bernard Malamud on Life and Work*. New York: Columbia Univ. Press, 1996, 220 p.
132. Clark Suzanne. *Bernard Malamud in the Oregon Encyclopedia*. New York: Chelsea House, 1998, 150 p.
133. Daniel Stern. *Bernard Malamud // The Art of Fiction*, 1975, No. 52, p. 43-49
134. Davis Ph. *Bernard Malamud: A Writer's Life*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2007, 377 p.
135. Davis Ph. *Experimental Essays on the Novels of Bernard Malamud: Malamud's People*. Lewiston, New York: Edwin Mellen Press, 1995, 194 p.

136. Field Leslie A., and Field, Joyce W., eds. Bernard Malamud and the Critics. New York: New York University Press; London: London University Press, 1970, 373 p.
137. Field, Leslie A., and Field, Joyce W., eds. Bernard Malamud: A Collection of Critical Essays. Englewood Cliffs. New York: Prentice-Hall, 1975, 203 p.
138. Glenday M. Norman Mailer. New York: Palgrave Modern Novelists, 1995, 158 p.
139. Gold H. Father's. New York: Random House, 1966, 309 p.
140. Harris C. Contemporary American Novelists of the Absurd. New Hawen: Cillege&University Press, 1971, 159 p.
141. Hartsock J. A History of American Literary Journalism The Emergence of a Modern Narrative Form / J.Hartsock. Amherst: University of Massachusetts Press, 2000, p. 191-192
142. Heller J. Catch-22. New Mexico, 1968, 452 p.
143. Helterman Jeffrey. Understanding Bernard Malamud. University of South Carolina Press, 1985, 153 p.
144. Hershinow Sheldon J. Bernard Malamud. Modern Literature Monographs. New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1980, 165 p.
145. Hunt J.W. Comic Escape and Anti-Vision: Loseph Heller's Catch-22. Chicago, 1968, 253 p
146. Isaac Bashevis Singer / Interviewed by Harold Flender. The Art of Fiction, 1985, No. 42, p.22
147. Iwamoto Iwao. Malamud: Geijutsu to seikatsu o motomete [Malamud: In search of art and life]. Eibei Bungaku Sosho. Tokyo: Tojusha, 1979, 208 p.
148. Kim Elaine. Such Different Creatures: Men and Women in Asian American Literature. New York: Pergamon Press, 1990, 87 p.
149. Kosofsky Rita Nathalie. Bernard Malamud: A Descriptive Bibliography. Westport Connecticut: Greenwood Press, 1991, 263 p.
150. Krupnick M. Grace Paley US writer of subtle and discursive short stories, poet and 'combative pacificist / The Guardian, 2007, 24 August

151. Lasher Lawrence M., ed. *Conversations with Bernard Malamud*. Jackson and London: University Press of Mississippi, 1991, 156 p.
152. Leeds B. *The Enduring Vision of Norman Mailer*. New York: PBS, 2002, 200 p.
153. Lounsberry B. *The Art of Fact Contemporary Artists of Nonfiction* / B.Lounsberry. Westport, Connecticut London: Greenwood Press, 1990, p. 67
154. Mailer N., Lennon M. *On God: Uncommon Conversation*. New York: Random House, 2007, 240 p.
155. Mailer N. *Advertisements for Myself*. London: Panther Books, 1972, 442 p.
156. Merrill R. *Norman Mailer revisited*. New York: 1992, 247 p.
157. Miller A. *Focus*. Syracuse University Press, 1984, 217 p.
158. Ochshorn, Kathleen Gillikin. *The Heart's Essential Landscape: Bernard Malamud's Hero*. New York: Peter Lang, 1990, 334 p.
159. Philip R. *Pictures of Malamud*. *The New York Times*, 1986, 20 April
160. Raymond W.J. *Dictionary of Politics*. New York, 1992, 56 p.
161. Reed S. *The Melody of Davita's Harp May Be New, but Author Chaim Potok's Judaic Themes Are Familiar* / *People Weekly*, 1985, 3 May, p. 81-83
162. Richman Sidney. *Bernard Malamud*. New York: Twayne Publishers, 1966, 160 p.
163. Rollyson C.E. *The Lives of Norman Mailer*. New York: Palgrave Modern Novelists, 1991, 425 p.
164. Salzberg J. *Bernard Malamud: A Reference Guide*. Boston: G.H. Hall and Co., 1985, 211 p.
165. Salzberg J. *Critical Essays on Bernard Malamud*. Edited by Joel Salzberg. Boston: G. K. Hall and Co., 1987, 229 p.
166. *Saul Bellow and the Critics*. New York: Edwin Mellen Press, 1967, 127 p.
167. Sinclair C. *The Brothers Singer*. L.: University Press of Mississippi, 1983, 128 p.
168. Smith J. *Malamud. My Father Is a Book: A Memoir of Bernard Malamud*. New York: Houghton Mifflin Company, 2006, 292 p.

185. Исаак Башевис Зингер. Враги. История любви // [http:// lib.ru /INPROZ/ ZINGER/wragi.txt](http://lib.ru/INPROZ/ZINGER/wragi.txt)
186. Калужина О.В. Деконструкция политического и исторического мифа об «американской мечте» в романе Ф.Рота «Заговор против Америки» [http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_936/content/ kaluzhina.pdf](http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_936/content/kaluzhina.pdf)
187. Культурология — Википедия – ru.wikipedia.org/wiki/Культурология
188. Маламуд Бернад // <https://ru.wikipedia.org/>
189. Носенко-Штейн Е. В поисках самости: изучение еврейской идентичности <http://www.nlobooks.ru/node/5152>
190. Надирова Ж.К. Мотив бунта в романе Джозефа Хеллера «Уловка-22» <http://www.mediascope.ru/?q=node/718>
191. Рот Ф. Заговор против Америки. СПб : Лимбус Пресс, 2008. — 544 с.
192. Сол Белоу // <http://sr.wikipedia.org/wiki/>
193. Уимз А. Секреты ... государства Армения // IBERIANA-2 ... iberiana2.wordpress.com/armenia/a-weems/
194. Bellow Saul // <http://worldcat.org/identities/lccn-n79-78646/>
195. Bernard Malamud // <http://www.goodreads.com/author/>
196. Bernard Malamud Biography // <http://www.notablebiographies.com/Lo-Ma/Malamud-Bernard.html>
197. Cynthia Ozick [http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/ Ozick.html](http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/Ozick.html)
198. Dempsey D. The Dusty Answer of Modern War [https://www.nytimes.com/book/ 97/05/04/reviews/mailler-dead.html](https://www.nytimes.com/book/97/05/04/reviews/mailler-dead.html)
199. Eden A. Arthur Miller’s Focus <http://www.myjewishlearning.com/article/arthur-millers-focus/>
200. Fine Jewish whine \\ [http://www.haaretz.com/culture/books/fine-jewish-whine- 1.336040](http://www.haaretz.com/culture/books/fine-jewish-whine-1.336040)
201. Gold H. My Last Two Thousand Years [http:// www.clevelandartsprize.org/ awardees/herbet_gold.html](http://www.clevelandartsprize.org/awardees/herbet_gold.html)
202. Joyce Carol Oates on Saul Bellow // <http://www.usfca.edu/jco/saulbellow/>

203. Lambert C. Literary Warrior. Mark Helprin's fictional marvels and political heterodoxies. <http://harvardmagazine.com/2005/05/literary-warrior.html>
204. Lowin J. Cynthia Ozick. <http://jwa.org/encyclopedia/article/ozick-cynthia>
205. Mailer N. The White Negro <http://www.dhs.fjanosco.net/Documents/TheWhiteNegro.pdf>
206. Magnet M. Saul Bellow's prophetic 1970 novel captured New York's unraveling and remains a cautionary tale // Mr. Sammler's City, Spring 2008, The Social Order, New York, Public safety, Arts and Culture
207. Norich A. Grace Paley <https://jwa.org/encyclopedia/article/paley-grace>
208. Paul Sweeten. Between Fiction and Autobiography Saul Bellow // <http://www.oxonianreview.org/wp/between-fiction-and-autobiography/>
209. Roiphe A. Jewish American Literature Today www.myjewishlearning.com/culture/literature/finalEditToJewishamericanliterature
210. Saul Bellow // http://en.wikipedia.org/wiki/Saul_Bellow
211. Saul Bellow // https://openlibrary.org/authors/OL33600A/Saul_Bellow
212. Saul Bellow. Novelists and critics remember an American master. // http://www.slate.com/articles/arts/culturebox/2005/04/saul_bell
213. Saul Bellow's prophetic 1970 novel captured New York's unraveling and remains a cautionary tale // http://city-journal.org/2008/18_2_urb-sammler.html
214. Saul Bellow. The Art of Fiction No. 37 Interviewed by Gordon Lloyd Harper // <http://www.theparisreview.org/interviews/4405/the-art-of-fiction-no-37-saul-bellow>
215. The Nobel Prize in Literature 1976 // http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1976/index.html
216. <http://markhelprin.com/about-the-autor/>
217. <http://www.moluch.ru>